

L'ERMITA DE SANT ANTONI D'OLIVA PROJECTE DE RESTAURACIÓ*

JOAQUÍN JUBERÍAS
MARÍA IBÁÑEZ
MANUEL DEVESA
PABLO VILLALBA
MARTA ROMERO
CAROLINA MORALES

Alumnes d'Arquitectura (ETSA), curs 2007-08
Universitat Politècnica de València

Ermita de Sant Antoni cap als anys 50 del s. XX. Font: calendari OMIC 1998

BREU INTRODUCCIÓ HISTÒRICA

Fonts literàries

Luego fuimos a la ermita de San Antonio que era la antigua iglesia del viejo convento de franciscanos en donde celebraba misa el beato Nicolás Factor. Aquel frailecito, fervoroso predicador, que hizo menosprecio del mundo sin poder evitar la llamada de doña Juana de Austria, en el siglo XVI, para que desempeñase el cargo de confesor de las descalzas reales.

* Treball realitzat col·lectivament, durant el curs 2007-08, per a l'assignatura de cinqué curs "Restauració Arquitectònica", impartida pel professor Fernando Vegas López-Manzanares, del Departament de Composició Arquitectònica de la Universitat Politècnica de València.

Traduït del castellà al valencià per Vicent Canet i Llidó.

Dejamos el coche en la explanada, junto a la fuente de un solo caño que brotaba, al arrimo de un bancal, en el centro de una frontera de piedra. El agua caía sobre un grueso pilón, y a los lados, corroídos por la humedad y el abandono, dos poyos de obra medio ocultos entre hierbas silvestres.

Desde el asiento estuvimos admirando la fachada de la vieja iglesia, su remante lo componían dos cornisas de curva suave que servían de base a la maciza espadaña; ora de ladrillo de orden dórico. destacaban en el paramento la pintura mural imitando sillares de diversos tonos y dos relojes de sol que flanqueaban el hueco negro, vacío, de una ventana sin protección de cierres.

A la izquierda de la fachada, en la misma línea, había una casa que seguramente debió servir de portería del convento, vivienda de ermitaños más tarde, o labradores encargados de guardar el vetusto edificio, a la derecha, sobre la cubierta sombrosa del tejado, se dibujaban con claridad por encima del espejo de una alberca y del mullido colchón de apretados naranjos, las macizas construcciones de los contrafuertes iluminados por el sol y ya casi convertidos en simples estantales.

Como la puerta no la pudimos abrir, me limité a mirar por las rendijas. La iglesia era una larga nave con bóveda de cañón apoyada en arcos fajones sobre pilastras embebidas y rematadas por capiteles corintios. El color blanco de la pintura general hacía contraste con el azul pálido de los lunetos. Había tres capillas laterales sin imágenes y el presbiterio era un ábside circular con bóvedas de cascarón.

En la pared se abría una hornacina orlada de molduras con una imagen de san Antonio.¹¹

Fonts orals

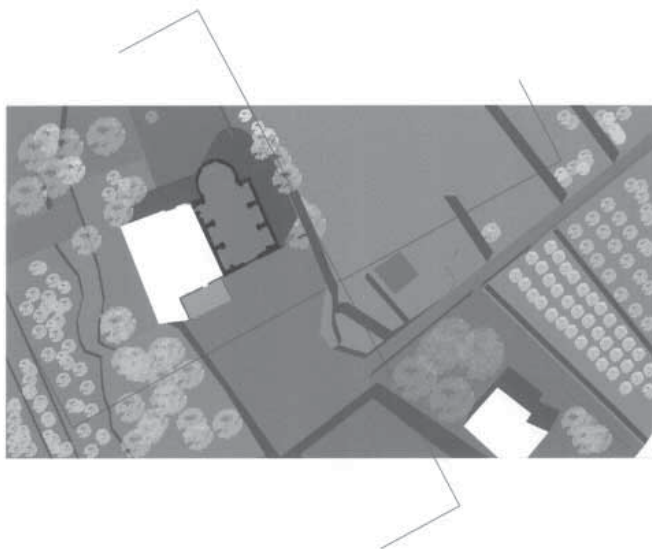
Els propietaris actuals de la casa contigua a l'ermita, Mari i Pepe Beneyto, foren els qui ens van relatar l'evolució històrica de l'edifici. Sabíem que, des del s. XVI havia estat un convent de franciscans. Aquesta ermita formava part d'una sèrie de rutes rurals que recorrien distintes ermites de la província, essent aquesta una parada obligatòria per la seua situació clau en la muntanya de Sant Antoni. Prova d'això, és la gran explanada d'entrada al recinte com a punt de reunió pública, amb l'element de la font com a identificació de plaça de l'època.

Segons l'opinió de les nostres fonts, fou en la guerra civil quan va patir un greu incendi que va iniciar els primers deterioraments estructurals, encara que fou posteriorment rehabilitada i va seguir usant-se fins l'arribada d'un arquitecte que va afirmar que l'ermita no es trobava en condicions per seguir exercint la seua funció. Per aquest motiu es va decidir tapiar-la, i és ací on s'inicia una etapa d'abandonament i despreocupació. Al poc de temps de ser tapiada i oblidada, es va produir l'afonament de la coberta, que era una volta de canó, subsistent, només, els quatre arcs faixons estructurals, dels quals els dos centrals van quedar molt danyats. En els anys successius, la vivenda contigua es va posar a la venda a

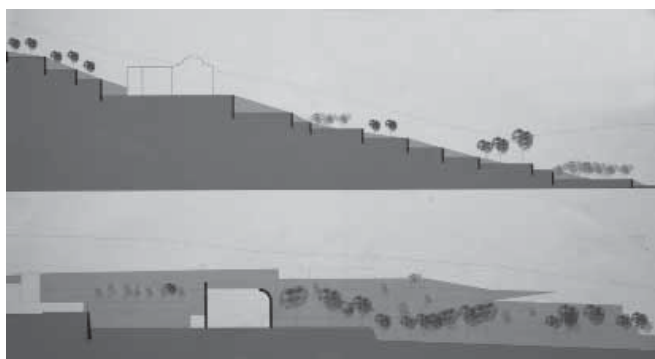
¹ LLUCH GARÍN, Luis B., *Ermitas y paisajes de Valencia* (tom III), ed. Caja de Ahorros de Valencia, València, 1980, pàgs. 317-318.

propietaris privats i, amb ella, es va vendre també l'ermita que ja es trobava en un estat de deteriorament avançat.

El conjunt arquitectònic va passar per diversos compradors, però tots reformen la vivenda contigua per fer-la més habitable, deixant a un costat l'ermita que, encara que continua conservant un xicotet accés des de l'interior de la vivenda, s'abandona per complet, i continua amb el seu procés d'envelliment-abandonament.

Plànol de situació de l'ermita.

Seccions de la ubicació de l'ermita.

En aquestes seccions es pot observar com l'ermita està situada en una vessant de la muntanya de Sant Antoni. Les seccions han estat obtingudes mitjançant l'ús d'imatges del visor SIGPAC de la Comunitat Valenciana, i mesurant les altures de bancal a bancal, mitjançant triangulació amb cinta mètrica

Quan vam anar a visitar l'ermita (que, actualment, és propietat d'uns amics d'uns familiars d'un company d'aquest grup de treball), la vam trobar quasi en estat de ruïna, i amb evidents problemes estructurals derivats, principalment, per l'afonament de la coberta. Sobretot, ens va preocupar l'estat dels dos arcs centrals, la caiguda dels quals sembla imminent. Els propietaris actuals segueixen sense plantejar-se el destí de l'ermita com a edifici o ruïna, i simplement tanquen la porta que els comunica amb ella.

MESURAMENT DE L'ERMITA

Mesurament de la planta interior

Hem mesurat la planta situant punts cada 40cm., per tal de saber si els murs han patit alguna deformació en planta. Per poder triangular la planta hem començat per situar dos punts fixos enmig de la planta, els quals serveixen de referència per obtenir la resta de punts importants de la planta.

A partir d'aquests dos punts hem fixat tota la resta de punts que formen els elements fonamentals de la planta, com són les pilastres que rematen els contraforts. A partir de les pilastres com a punts fixos hem triangulat les capelles que tenen punts en comú (per exemple: la capella 2 ha estat situada mitjançant la pilastra C - F..., i així successivament).

Una vegada creada tota la planta, triangulem els troncs de la figuera, i prenem línies de referència per situar la copa i els diferents muntons de runes.

Mesurament de la planta exterior

Per tal d'obtenir la línia de façana de l'exterior hem realitzat triangulacions cada 40cm., mesurant la deformació de la planta, emprant punts de referència situats per nosaltres en meitat de la plaça.

Una vegada mesurats l'exterior i l'interior, unim els dos plànols a través de la porta d'accés lateral a la capella.

Una vegada creada tota la planta, triangulem els troncs de la figuera, i prenem línies de referència per situar la copa i els diferents muntons de runes.

Mesurament de la secció

Per tal de conèixer les altures dels alçats interiors hem fet fotos als interiors, situant una canya en vertical com a instrument de mesura (d'una altura de 2.90 metres), obtenint per escala la dimensió total de l'alçat en vertical.

Per obtenir els fotoplànols finals també ens hem ajudat de línies de referència que ajuden a quadrar totes les fotos de l'interior.

Per conèixer la profunditat de les runes, hem fet ús d'un pal blanc, el qual clavàvem en les runes per conèixer la seua profunditat en diferents punts (amb ell hem pres 4 cotes, a cada 40 cm.).

Mesurament dels alçats

Per mesurar verticalment els alçats hem pres com a referència l'altura del buit de

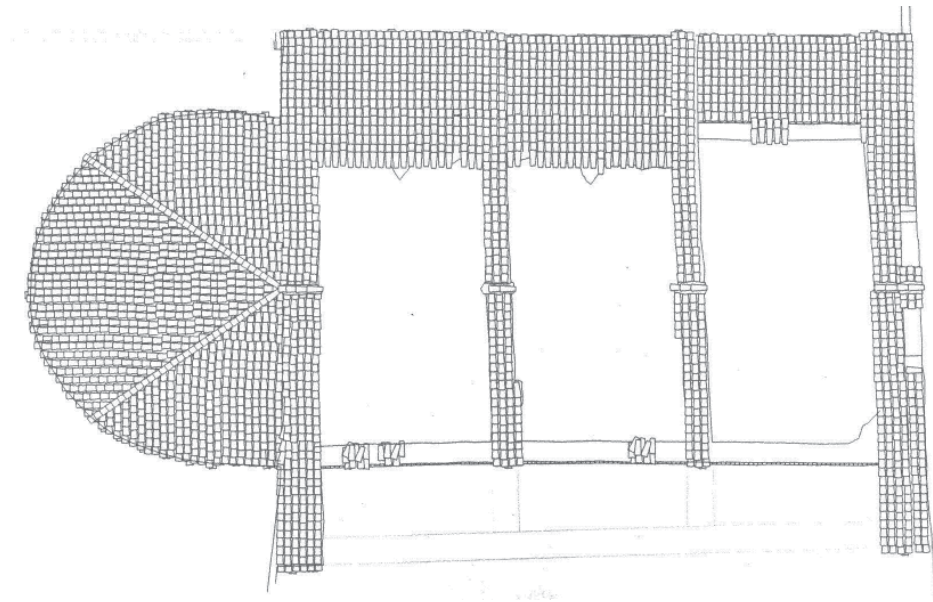
Mesurament amb canya dels alçats.

la finestra al sòl de l'edifici limítrof, A partir d'eixa mesura hem escalat la foto de la que s'obtenia el fotoplànol; posteriorment hem passat les mesures a l'alçat lateral per tal d'usar-les com referència, i així obtindre el seu fotoplànol.

ALÇAMENT DE LA COBERTA

El deteriorament de l'ermita es va veure incrementat considerablement per l'afonament de la coberta fa uns vint anys. Actualment, tota la plementeria de la volta de canó és inexistent. Tan sols romanen els quatre arcs faixons. Dos d'ells, encastats en les façanes nord i sud, es conserven en bon estat; i els dos centrals estan en perill d'afonament imminent, ja que la seua fletxa és molt acusada, i es produeix un aixafament important del material.

La coberta de les capelles de la façana est es manté quasi intacta, a excepció de l'última capella cap a la façana sud que ja no té la volta inferior que les cobreix. En canvi, cap de les capelles de la façana oest conserva el cobriment.

Planta de la coberta.

ALÇAMENT DE LA PLANTA

Accés façana principal (paredat)

Una gran plaça configura l'accés a l'ermita de Sant Antoni. Aquest accés, de forma longitudinal a l'espai, es produïa a través de grans portes de fusta i vidre, culminats per una semicircumferència dels mateixos materials. En l'actualitat, l'obertura d'entrada es troba paredada per un mur de rajola buida, i acabada amb lluït de morter.

Vistes de la coberta.

Vistes de la coberta.

Accés des de l'antiga sagristia (actualment en ús)

A través d'una residència unifamiliar, que antigament podria haver format part del convent, arribem a l'accés actual de l'ermita. Aquesta obertura de xicotetes dimensions es troba situada en la capella 1, formant part de la seua composició.

Descripció de l'interior

Una vegada a l'interior, apreciem una construcció simètrica pel que fa als seus elements principals, i comencem a entendre el funcionament de l'ermita. Sis capelles en els extrems longitudinals configuren els espais laterals de la nau central. Tres d'aquestes capelles tenen altars (capelles 3, 5 i 6). L'absis, a manera de semicircumferència, remata l'extrem oposat a l'antic accés principal. La seua diferència d'ús respecte a la resta dels altars laterals, és manifestada per un escaló que separa l'espai dels fidels al del presbiteri. L'altar principal es troba incrustat a la meitat de la semicircumferència que configura l'absis.

Mesurament de l'interior

Per tal de poder dur a terme l'alçament de l'ermita, delimitem les seues mesures mitjançant triangulació, situant dos punts fixos. Amb aquest sistema situem els punts més importants de cada element, així com els seus angles d'inclinació.

Com som conscients que els paraments d'aquest edifici no seran perfectes, situem punts cada 40 cm. i els triangulem, la qual cosa ens permet saber amb una certa exactitud les irregularitats dels plànols.

Situació i cota d'enderrocs en planta

Per poder triangular la planta comencem per situar els punts fixos A - B, aquestos dos estan a una cota determinada, ja que les runes ens fan impossible mesurar arran de terra (és a dir, en cota 0). En aquest cas, la cota ve determinada per un punt fix en la part superior de l'altar principal.

El punt A, situat en la part superior de l'altar principal, ens ve pràcticament prefixat per un clau existent en aquest lloc, mentre que el punt B el situem amb un pal clavat molt rígidament en les runes circumdants, i a la mateixa cota que el punt A.

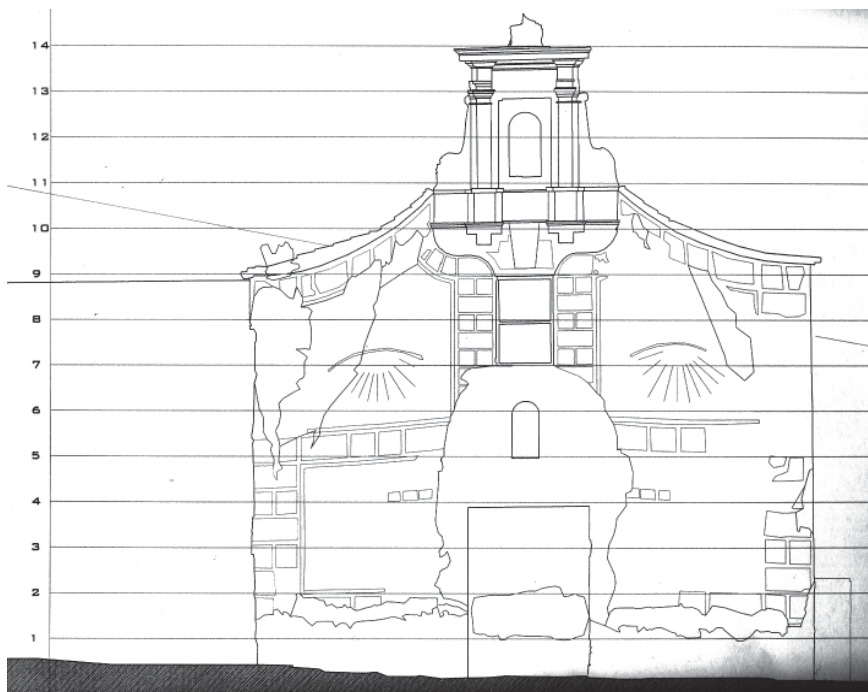
A partir d'aquestos dos punts, anem fixant tota la resta de punts que formen els elements fonamentals de la planta, com són les pilastres que rematen els contraforts. A partir de les pilastres com a punts fixos anirem triangulant les capelles que les tinguen en comú (per exemple: la capella dos serà situada mitjançant la pilastra C - F, i així successivament).

Una vegada situada tota la planta, localitzem els troncs de la figuera i els diferents muntons de runes. Per al primer, el situarem com un punt més, mentre que per a les runes utilitzem unes línies de referència que ens serveixen per situar les esmentades runes en la planta.

Finalment, resta saber la profunditat de les runes, per a la qual cosa utilitzem un pal blanc que anem clavant en les runes i així mesurem la profunditat. Netegem el pal i tornem a clavar-lo... així, successivament, establim 4 nivells diferents: cota 0; cota fins a 40 cm.; cota fins a 80 cm.; i cota fins a 120 cm.

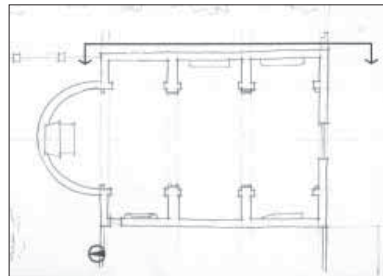
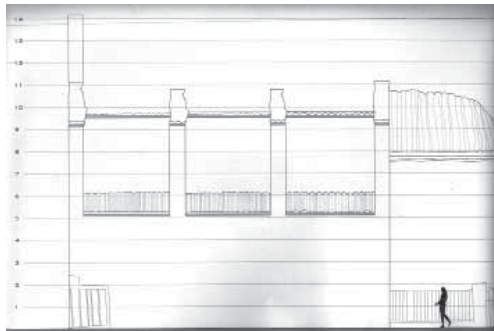
Òbviament, els muntons de runes s'han generat per la solside de la teulada de l'ermita (fa, aproximadament, 20 anys).

ALÇAMENT DE LA FAÇANA PRINCIPAL

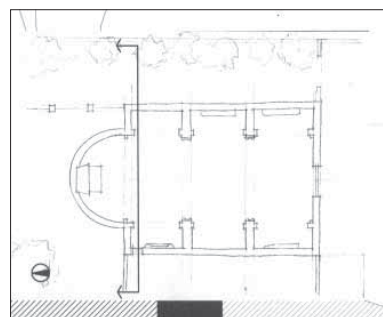
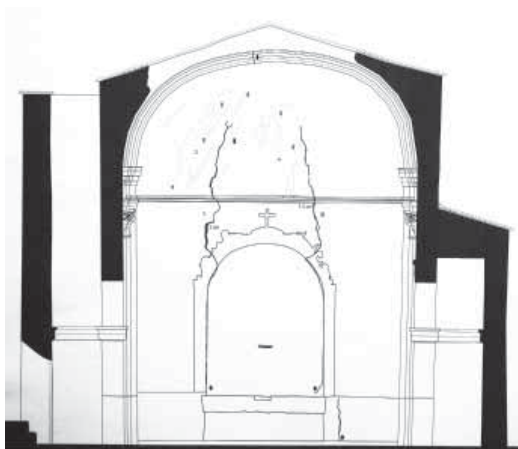
Alçat façana principal.

ALÇAMENT LONGITUDINAL NORD-SUD (COSTAT: ENTRANT A MÀ DRETA)

Alçat longitudinal nord-sud
(costat: entrant, a mà dreta).

ALÇAMENT TRANSVERSAL EST-OEST (TALL: CAP A L'ABSIS)

Alçat secció transversal est-oest (tall: cap a la zona de l'absis).

En aquesta secció s'observa l'estat avançat de clavillament de la cúpula de l'absis. Les fissures són pronunciades i profundes, sobretot als costats immediats de l'eix central, on es defineixen els dos clavills més importants. Parteixen des del centre de la cúpula fins sobrepassar la primera motlura. Al voltant d'aquestes dues fissures es dibuixen xicotetes línies que derivaran en clavills i van estenent-se per la cúpula.

L'arc sobre el qual descansa la cúpula es manté en bon estat, únicament s'aprecia la solsida del lluït del frontó superior, la qual deixa veure l'empedrat i l'aparell de rajola en la part central.

També cal destacar l'aparició de taques d'humitat en la part interior de la cúpula, que denoten el mal estat de la coberta de la mateixa. Així mateix, s'aprecia la presència de taques a conseqüència de la decoloració i solsida de les teules per l'acció de l'aigua.

Vista interior. Altar major i capelles contigües.

SECCIÓ LONGITUDINAL NORD-SUD (TALL: ENTRANT, A MÀ DRETA)

Vista interior de les capelles laterals (dreta) amb l'absis al fons.

SECCIÓ LONGITUDINAL NORD-SUD (TALL: ENTRANT, A MÀ ESQUERRA)

En aquesta secció s'observa la disposició i l'estat actual de la part esquerra de l'ermita. Respecte a l'absis es pot apreciar que es troba en un estat de degradació moderada, així com l'altar principal.

En el cas de les capelles veiem com el pas del temps ha fet mossa en elles. No sols han caigut peces i motlures, sinó que també el sostre de les tres ha caigut i s'amuntona en forma de runes sobre el paviment de les mateixes.

La part superior del mur lateral es troba molt degradada, ja que ha patit solsides i caigudes de peces, i la vegetació s'ha apoderat d'ella. Els buits que apareixen en aquesta part han estat cegats (excepte el que es troba sobre la capella 1).

També és molt destacable com es troba el paviment (el que resta d'ell) de l'ermita: completament sepultat per les runes generades amb l'afonament de la coberta. I també la vegetació ha aparegut en aquesta zona, on ha crescut fins i tot una figuera que ocupa quasi la meitat de l'espai de la nau de l'ermita.

Vista interior. Cantó de l'absis amb la capella lateral 1.

SECCIÓ TRANSVERSAL EST-OEST (TALL: CAP A LA FAÇANA PRINCIPAL)

En aquesta secció es pot observar com els murs longitudinals de la capella han cedit lleugerament en la seua part superior, a causa de l'efecte de la càrrega dels arcs de la coberta, els quals han patit un important descens en el seu punt mig o clau, a conseqüència de l'afonament d'aquesta.

L'arc que es veu al fons de la secció manté un bon estat de conservació a excepció de la pèrdua de lluït que ha patit, deixant a la vista l'aparell de sardinell travat amb "panderete" de l'arc. Sobre aquest arc recolza l'element que alberga la campana, l'estat de la qual és òptim (excepte el coronament superior, que ha perdut la seua definició de forma).

La façana té tres obertures alineades en l'eix central: el del campanar, una xicoteta finestra i l'accés originari de l'ermita que es troba paredat, podent-se observar el seu contorn encara. També queda visible una porta que es va obrir en aquest mateix paredat de l'obertura, de menors dimensions.

El tram ací vist de les motlures que recorren l'ermita perimetralment es conserven en bon estat, fins i tot els capitells en cantó. Ambdós elements tan sols tenen despreniments puntuals de parts reduïdes.

Cal destacar, finalment, la situació de les capelles laterals de la part esquerra de la capella, on el sostre s'ha després.

DESCRIPCIÓ ARQUITECTÒNICA. DETALLS

Detall dels arcs: arc 1

- Tipologia: Arc de mig punt que es troba situat en l'alçat principal de la façana. Element no sols decoratiu, sinó que té una funció estructural: suportar la coberta de la capella, juntament amb els altres tres arcs.

- Tipus d'element: Es tracta d'un arc de mig punt situat en la façana principal. Sustenta la coberta.

- Estat de conservació: L'element es troba en bon estat, si es compara amb els arcs que ens trobem en mig de la capella. El lluït s'ha degradat, per això podem veure les rajoles que componen l'esmentat arc a l'exterior.

Detall dels arcs: arc 2

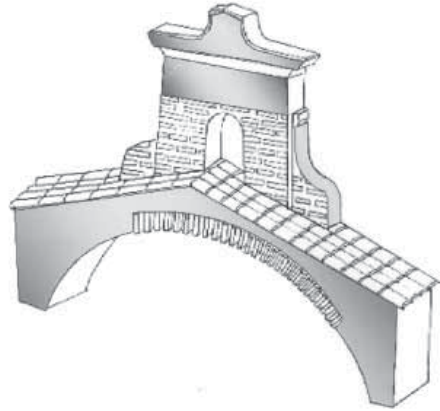
- Tipologia: Arc de mig punt que es troba situat en la part central de la capella, juntament amb l'arc 3. Element no sols decoratiu, sinó que té una funció estructural: suportar la coberta de la capella, juntament amb els altres tres arcs.

- Tipus d'element: Es tracta d'un arc de mig punt que sustenta el que resta de coberta, i es troba recolzat en els contraforts.

- Estat de conservació: Els contraforts laterals s'han obert de manera que l'arc ha assentat i, per això, es manté encara l'estructura. La part central de l'element

Fotoplànol de la façana principal des de l'interior.

Croquis del volum de l'arc 1.

Vistes interiors de l'arc 2

Detall de l'arc 2.

es troba molt deteriorada, ja que han caigut diverses rajoles, produint-se un gran deteriorament de l'arc.

Detall dels arcs: arc 3

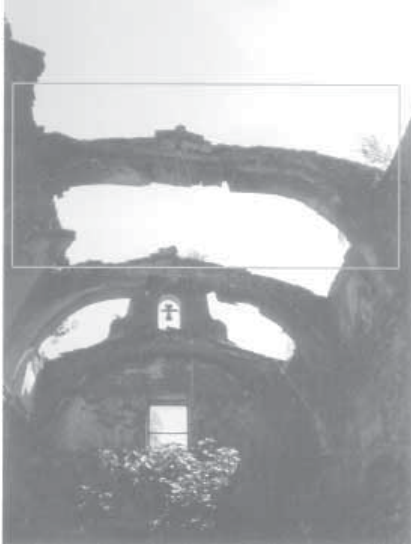
- Tipologia: Arc de mig punt que es troba situat en la part central de la capella, juntament amb l'arc 2. Element no sols decoratiu, sinó que té una funció estructural: suportar la coberta de la capella, juntament amb els altres tres arcs.
- Tipus d'element: Es tracta d'un arc de mig punt que sustenta el que resta de coberta, i es troba recolzat en els contraforts.
- Estat de conservació: Els contraforts laterals s'han obert de manera que l'arc ha assentat i, per això, es manté encara l'estructura. La part central de l'element es troba molt deteriorada, ja que han caigut diverses rajoles, produint-se un gran deteriorament de l'arc.

Detall dels arcs: arc 4

- Tipologia: Arc de mig punt que es troba situat en l'alçat del presbiteri (absis circular amb volta de quadrant d'esfera). Com la resta dels arcs faixons que componen l'estructura de cobriment, aquest arc compleix una funció estructural i estètica, integrant-se en l'arc decoratiu que antecedeix a la volta i que descansa en els capitells de les pilastres.
- Tipus d'element: Es tracta d'un arc de mig punt situat en la façana de l'absis circular amb volta. Sustentava la coberta, juntament amb la resta d'arcs, quan era una volta de canó, abans del seu enfonsament.
- Estat de conservació: L'element es troba en bon estat, en comparació als arcs centrals de l'ermita. L'enlluït es conserva, excepte en la part del frontó triangular, on es deixa a la vista l'entramat de rajoles i l'empedrat. En el seu punt mig existeix una fissura de profunditat considerable. La pintura blanquinosa de l'arc està tacada per la terra que s'escorre procedent de la coberta.

Detall de la motlura: motlura 1

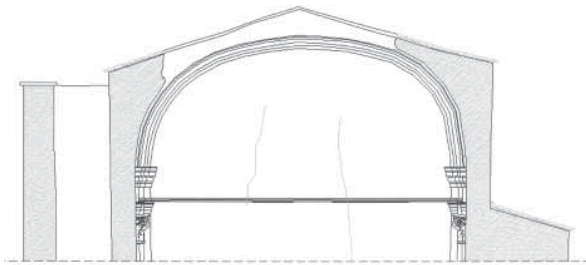
- Tipologia: Motlura decorativa corresponent a l'arc de la capella 1, la qual està caient en un tram de la mateixa.
- Tipus d'element: Es tracta d'una motlura que cobreix l'arc de rajola ceràmica massissa i que té una funció decorativa. Tenint en compte la data d'obra de l'ermita (i el llenguatge d'aquesta) sabem que es tracta d'un element amb llenguatge renaixentista.
- Estat de conservació: La peça caiguda es troba en un estat de degradació avançada. La peça de morter que durant diversos anys ha estat en contacte amb el terra ha succionat aigua pels seus porus, i simplement exercint pressió amb els dits es desintegra. En general, les motlures dels arcs de la part de l'esquerra (capelles 1, 2 i 3) es mantenen pitjor que les dels arcs de la part de la dreta (capelles 4, 5 i 6).

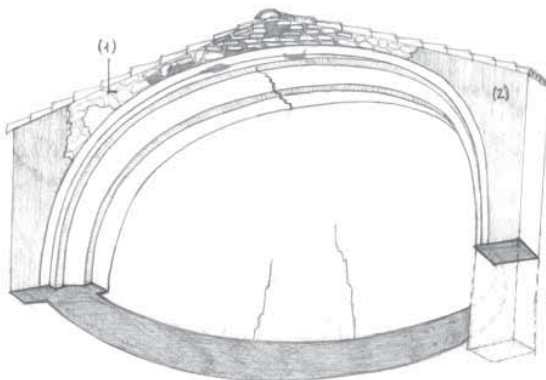
Vistes interiors de l'arc 3.

Detall de l'arc 3.

Alçat arc 4.

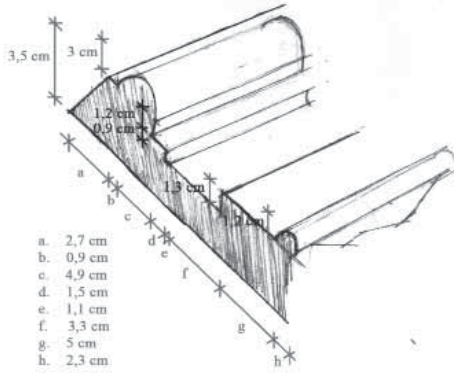

Patologies de l'arc 4

- (1) Zona del frontó triangular superior de l'arc, d'on s'ha després el lluit i s'observa l'aparell de rajola i l'empedrat.
- (2) Zona on encara es manté part de les voltes de les capelles, encara que en estat de deteriorament avançat.

Vistes de l'arc 4.

Croquis i mesures de la motlura 1.

Detalls motlura 1.

Paviment antic de fang cuit.

Vistes del paviment.

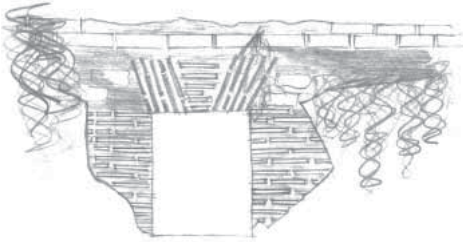
Vistes de les rajoles a la base dels pilars.

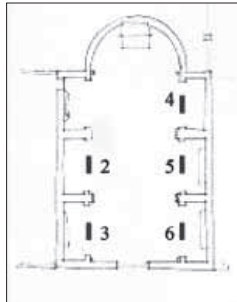
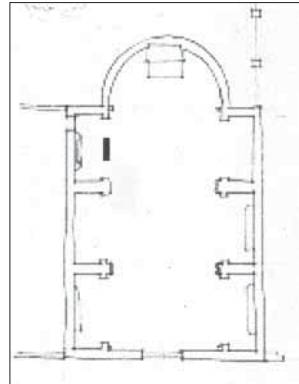
Teula de fang.

Detall obertura 1.

Croquis obertura 1.

Detalls obertures 5 i 6.

Detall dels paviments: paviment antic

- Tipologia: Paviment antic que constituïa tot el terra de l'ermita, i que, en l'actualitat, es troba per davall d'un nou paviment.
- Tipus d'element: Es tracta d'un paviment de fang cuit.
- Estat de conservació: L'element es troba en mal estat i enterrat, degut a que, per damunt seu, es va col·locar un nou paviment de color rosa.

Detall dels paviments: paviment nou

- Tipologia: Paviment que constitueix el terra de l'ermita i que està col·locat sobre l'antic.
- Tipus d'element: Es tracta d'un paviment de color rosat amb certes zones blanques, semblant al marbre.
- Estat de conservació: L'element es troba en millor estat que l'anterior, però, com que la coberta ha caigut, es troba soterrat sota els enderroc.

Detall de les rajoles

- Tipologia: Rajola de fang cuit.
- Tipus d'element: Es tracta d'una rajola de fang cuit.
- Estat de conservació: Segons la zona on els trobem els veurem més o menys deteriorats. En els arcs aquest element ha anat desprenent-se i caient al terra, creant una gran quantitat d'enderrocs, però en les columnes podem veure'ls en millor estat, encara que amb una forma un poc més irregular a causa de l'erosió.

Detall de les teules

- Tipologia: Teula de fang cuit.
- Tipus d'element: Es tracta d'una teula de fang cuit.
- Estat de conservació: A l'exterior es poden veure les teules encara ben col·locades a la coberta, però a l'interior ens trobem les cobertes corresponents a les capelles on aquest element es troba en un estat prou deteriorat, a causa de l'enderrocament de la coberta, que ha deixat visible aquests elements.

Detall de les obertures: obertura 1

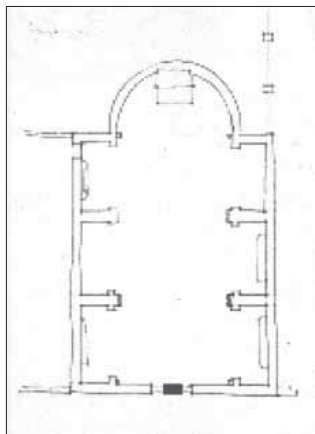
- Tipologia: Obertura a mode de finestra en la part superior de la capella 1. En el seu dia estava protegit exteriorment per un entramat metàl·lic, i interiorment per una vidriera (no tenim dades per saber si era practicable).
- Tipus d'element: Es tracta d'un buit ortogonal en el mur a mode de finestra, de dimensions rectangulars, fet amb la finalitat d'il·luminar l'ermita. És l'única obertura lateral que persisteix actualment.
- Estat de conservació: La peça es troba en un estat de degradació avançada, la qual s'aprecia, fonamentalment, en el morter entre les rajoles de fang dels muntants i la llinda. A més de la pèrdua d'arestes vives en les esmentades rajoles.

Vista interior. Part superior (dreta).

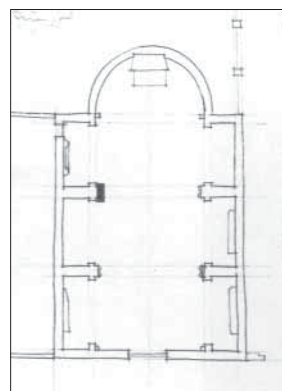
Vista obertura 7.

Detall capitell 1.

Croquis capitell 1.

Detall de les obertures: obertures 2, 3, 4, 5 i 6

- Tipologia: Originalment es tractava d'una obertura a mode de finestra, amb el seu corresponent entramat metàl·lic i vidriera, posteriorment es va massissar, sense deixar constància que anteriorment existia una obertura.
- Tipus d'element: Aquest element és típic d'obres antigues, perquè les generacions passades pensaven que l'error dels arcs de mig punt podia ser degut a la falta de rigidesa en el mur, per la qual cosa optaven per massissar les obertures de les finestres.
- Estat de conservació: Podem realitzar dues distincions: el costat esquerre (obertures 2 i 3) es troba en un estat de degradació moderat, produïda fonamentalment per la caiguda del morter de recobriment; mentre que el costat dret (obertures 4, 5 i 6) es troba en condicions òptimes.

Detall de les obertures: obertura 7

- Tipologia: Buit en el mur, en la part superior de la porta principal de l'ermita, a mode de finestra. Aquest buit es deixa veure en la façana principal del recinte.
- Tipus d'element: Aquesta obertura a mode de finestra en la façana d'accés a l'edifici no sols complia la funció d'il·luminar, sinó que també era un element important en la composició de l'alçat principal de l'edifici, apreciand la seua alineació amb la resta d'elements d'aquesta, com la porta principal, fornícula i campanar amb el qual fou rematat en els anys següents.
- Estat de conservació: La peça es troba en un bon estat de conservació, només s'aprecien puntuals sòsides de morter en la seua part de façana exterior.

Detall dels capitells: capítell 1

- Tipologia: Capítell d'ordre compost sobre pilastra. Element decoratiu, situat entre les capelles 1 i 2, i similar al que es troba entre la 2 i la 3.
- Tipus d'element: Es tracta d'un capítell situat en la meitat esquerra de l'ermita, concretament en la pilastra situada sota l'arrancada de l'arc 3.
- Estat de conservació: La peça es troba en un estat de degradació moderada.

Detall dels capitells: capítell 2

- Tipologia: Capítell d'ordre compost sobre pilastra. Element decoratiu, situat entre les capelles 4 i 5, i similar al que s'hi troba entre la 5 i la 6.
- Tipus d'element: Es tracta d'un capítell situat en la meitat dreta de l'ermita, concretament en la pilastra situada sota l'arrancada de l'arc 3.
- Estat de conservació: La peça es troba en bon estat, probablement a causa que la façana interior ha rebut menys influència de l'exterior que l'oposada.

Detall dels capitells: capítell 3 (cantó)

- Tipologia: Capítell d'ordre compost sobre pilastra, i en cantó. Element decoratiu, situat en el cantó inferior esquerre de l'ermita, i similar als que s'hi troben en la resta de cantons.

Capitell 2.

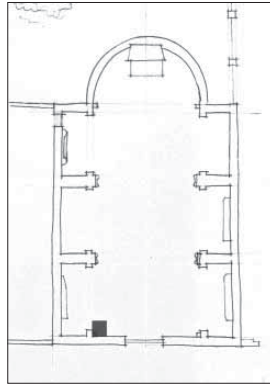
Croquis capitell 2.

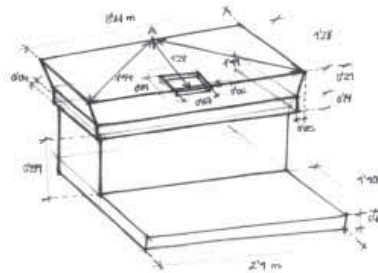
Detalls capitell 2.

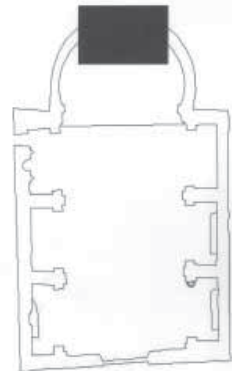
Capella lateral 3, amb capitell 3 en part superior esquerra.

Detall capitell 3 (cantó).

Croquis del volum de l'altar major.

- Tipus d'element: Es tracta d'un capitell situat en la meitat dreta de l'ermita, concretament en la pilastra situada sota l'arrancada de l'arc 1 i, per tant, en cantó.
- Estat de conservació: La peça es troba en un estat de degradació moderat, afectat per l'aigua de pluja, els animals i les plantes. S'hi han després algunes parts, i erosionat unes altres.

Detall dels altars: l'altar major i el retaule de l'absis

- Tipologia: L'altar principal es troba al fons de l'alçat de l'absis, encastat en el mur circular. Sobre ell s'alça una fornícula de profunditat reduïda en el contorn de la qual es dibuixa un marc de motiu vegetal rematat amb una creu. En el centre inferior, una xicoteta balda es conserva encara, probablement per situar una imatge religiosa.
- Tipus d'element: Es tracta d'un altar d'obra de fàbrica, amb capa de lluit o estucat, i un revestiment amb pintura, de la qual s'observen escasses restes. La seua forma és senzilla i molt geomètrica o paral·lelepèdica.

Detall del retaule de la capella 1

- Tipologia: Retaule situat en la capella lateral núm. 1. Adossat al mur de l'ermita.
- Tipus d'element: Es tracta d'un retaule compost per tres cossos (base, cos central i remat) que alberga en una fornícula del cos central una estàtua, i en el coronament una pintura. Posseeix columnes de xicoteta grandària i d'estil jònic; i motlures de diferents tipus.
- Estat de conservació: La peça s'hi troba en elevat estat de degradació, ja que s'han perdut gran part de les motlures; així mateix han caigut peces del cos central i del remat, a causa de l'erosió i la caiguda del sostre de la capella. Per altra banda, la base s'hi troba parcialment soterrada sota enderroc provinents de la solside de la coberta i terreny amuntonat.

Detall dels altars: altar de la capella 5

- Tipologia: Es tracta d'un xicotet altar bàsic situat en la capella lateral núm. 5. Adossat al mur de l'ermita.
- Tipus d'element: Altar de xicotetes dimensions, el qual (suposem) serviria de base per a elements com ara canelobres, imatges religioses... Considerant on s'hi troba l'altar, es tractava d'una capella destinada a venerar l'element religiós situat sobre aquest altar.
- Estat de conservació: El material de l'altar es troba en unes condicions bastant acceptables. Una altra cosa és parlar de l'estat de la forma inicial de l'altar, el qual ha perdut les seues cantonades i part de la zona central.

Detall dels altars: altar de la capella 6

- Tipologia: Es tracta d'un xicotet altar bàsic situat en la capella lateral núm. 6. Adossat al mur de l'ermita.
- Tipus d'element: Altar de xicotetes dimensions, el qual (suposem) serviria de base per a elements com ara canelobres, imatges religioses... Considerant on s'hi

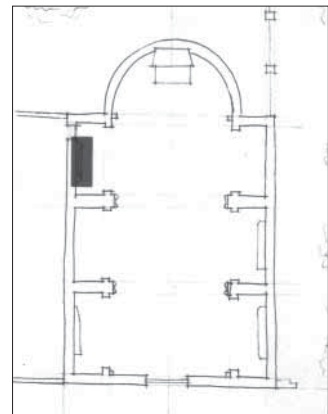
Detall dels alçats dret i esquerre de l'altar major.

Detall frontal de l'altar major, on s'aprecia la pèrdua de material.

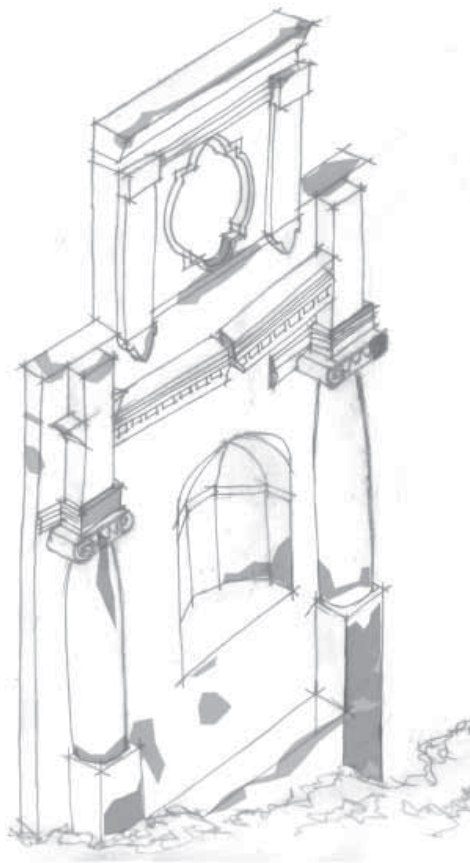

Vista frontal de la capella 1, on s'aprecia la porta que connectava amb l'antiga sagristia.

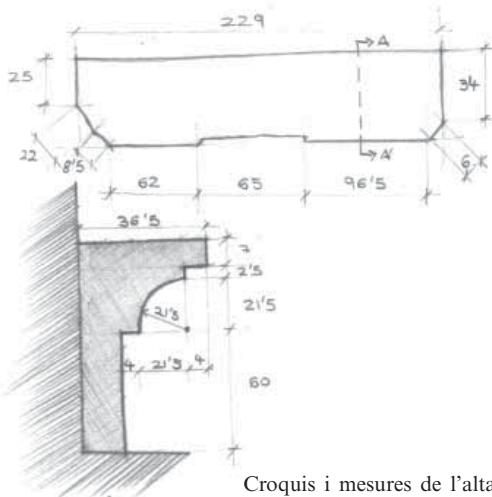
Vista del retaule de la capella 1.

Croquis del retaule de la capella 1.

Vista frontal de la capella 5, amb el seu altar.

Croquis i mesures de l'altar de la capella 5.

troba l'altar, es tractava d'una capella destinada a venerar l'element religiós situat sobre aquest altar.

- Estat de conservació: L'altar es troba en bon estat de conservació; no s'aprecia cap deteriorament de la seua forma original, ni tampoc cap patologia del material amb què està fet.

Detall de la pica de l'aigua beneïda (situada en la capella 6)

- Tipologia: Pica de pedra situada en la capella 6. Antigament utilitzada per albergar aigua beneïda per fer la senyal de la creu en entrar al recinte de l'ermita. A aquest motiu es deu la seua situació pròxima a l'accés principal.

- Tipus d'element: Es tracta d'una pica realitzada en pedra i situada en un dels laterals de la capella 6, en voladís. Posseeix formes arrodonides i talls senzills de la pedra, a mode de decoració.

- Estat de conservació: La peça es troba en un estat de degradació baixa pel material amb què està realitzada (la pedra), que és dur i compacte. També ha ajudat a la seua conservació la situació, ja que posseeix part de coberta sobre ella, i per això les inclemències de l'oratge no l'afecten de forma tan directa. A més, cal destacar que no han caigut peces.

Detall de les obertures: la porta principal

- Tipologia: La porta principal de l'ermita estava composta per dos ventalls grans i mitja circumferència en la part superior d'aquests. Els materials: fusta i vidre.

- Tipus d'element: Hui en dia una tàpia de rajola impedeix el pas per l'accés principal. En el seu dia, es tractava d'una entrada de majors dimensions (i més digna d'una ermita).

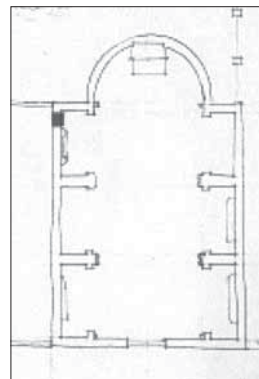
- Estat de conservació: A l'interior de l'ermita ens trobem, entre enderrocs, la que va ser la porta principal del recinte en els darrers temps d'ús. Aquestes portes foren portades ací des de la casa dels Vives, al carrer de les Moreres. El seu estat, tenint en compte que durant els darrers anys es troba a la intempèrie, és bastant acceptable, atacada principalment per la humitat i per les aus que habiten hui en dia l'ermita. La tàpia actual, reforçada a trossos per capes de morter, es troba en bones condicions de conservació.

Detall de les obertures: porta secundària

- Tipologia: Porta de xicotetes dimensions, la qual comunicava l'ermita amb l'antiga sagristia (i, potser, amb l'interior del desaparegut convent).

- Tipus d'element: Es tracta d'una obertura, a mode de porta, practicat en el lateral dret de la capella 1. La seua funció era facilitar l'accés a l'ermita des de la sagristia. La porta original fou substituïda per l'actual.

- Estat de conservació: La porta es troba en un estat moderat de degradació generat, principalment, per la falta de manteniment. A més, la degradació s'hi veu agreujada pels agents mediambientals, ja que des de fa 20 anys es troba a l'exterior. En canvi, els voltants de la porta (que pertanyen a la capella 1) es troben en males condicions a causa de la solsidea de morter, tant en laterals com en la seua part superior.

Vista de la porta de l'antiga sagristia, des de l'interior de l'ermita i des de l'interior de la casa.

Vista frontal de la capella 6, amb el seu altar.

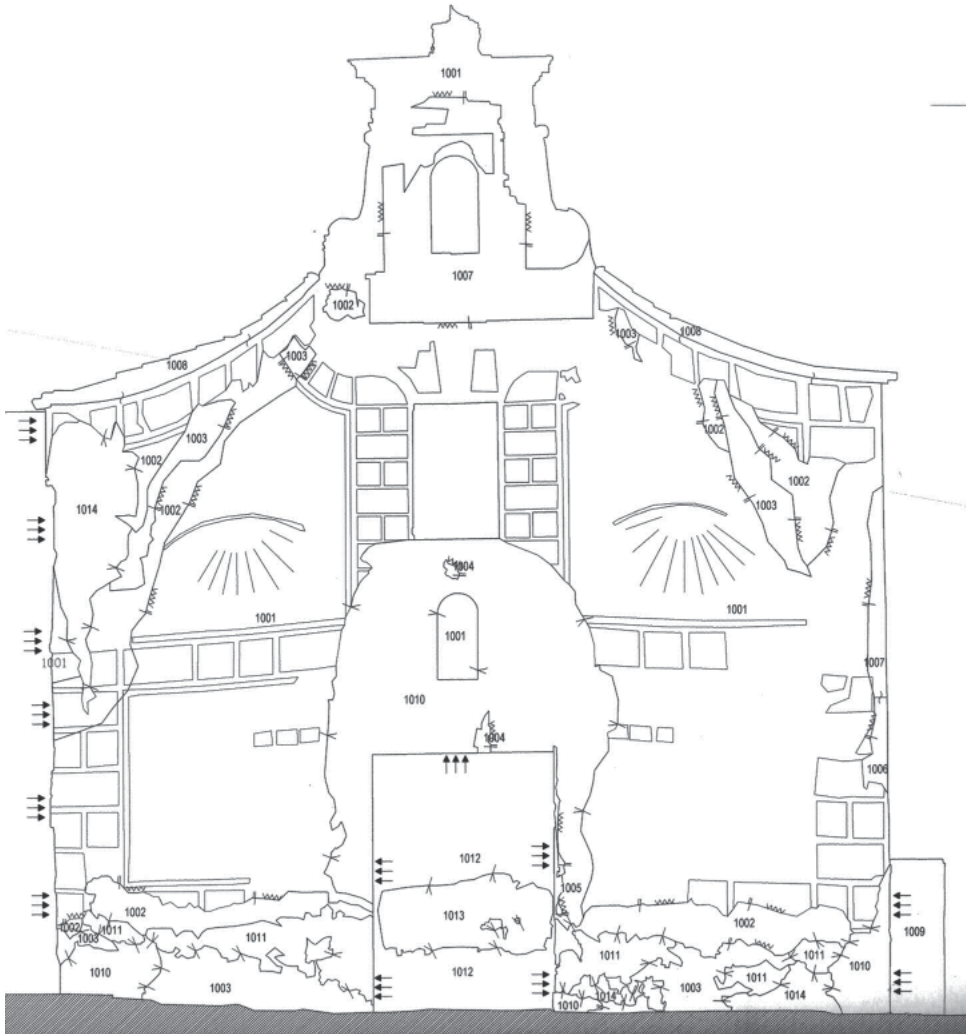

Pila de l'aigua beneïda.

Detalls de la porta anterior de l'ermita, duta ací des de la casa dels Vives, al carrer de les Moreres.

Alçat estratigràfic de l'alçat principal.

Fotoplànol façana principal.

ANÀLISI DE L'ESTAT DE L'EDIFICI

Identificació-descripció de l'estratigrafia de l'alçat principal

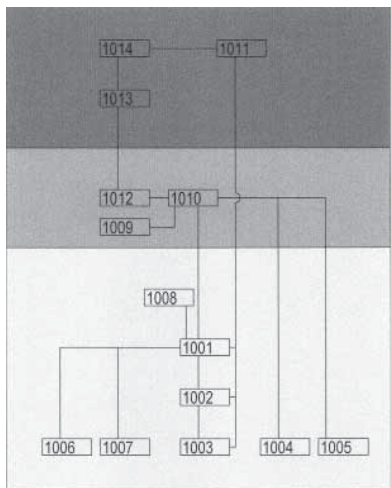
- 1001: Morter de calç amb àrid fi, que crea el revestiment primitiu de la façana, amb pintures originals.
- 1002: Morter de calç amb àrid gros d'1-2 cm., que regularitza la superfície del mur de maçoneria.
- 1003: Mur de càrrega de maçoneria ordinària confinada amb pedres de paredar irregulars sense talla.
- 1004: Llinda de rajola massissa rogenca disposada en vertical.
- 1005: Muntant de rajola massissa de to rogenç, amb juntes de morter de calç.
- 1006: Cantonada reforçada amb carreus regulars que donen major consistència al mur.
- 1007: Mur de rajola massissa de to rogenç, amb juntes de morter de calç.
- 1008: Carener de teula ceràmica de tipus aràbiga de to mangra.
- 1009: Muret de blocs de formigó, amb una capa rugosa superficial de morter, pintada de blanc.
- 1010: Morter de ciment rugós, l'ús del qual consisteix en reblir buits, consolidar...
- 1011: Morter de calç per a reparació, amb un acabat llis, que s'adapta estèticament a la façana, sense destacar sobre ella.
- 1012: Tàpia de rajoles revestida amb morter de calç, que tanca l'accés principal a l'ermita.
- 1013: Pintura blanca usada per tapar graffitis i pintades.
- 1014: Morter de ciment d'acabat llis, donant uniformitat a la superfície.
- 1015: Mur de càrrega de maçoneria (de la propietat contigua) revestit amb morter de calç.

- Degradacions del morter a l'alçat principal

Vegetació, micro-vegetació, fissuracions, erosions, pèrdues de material, escrostonats i alteracions cromàtiques.

- Degradacions de la rajola a l'alçat principal

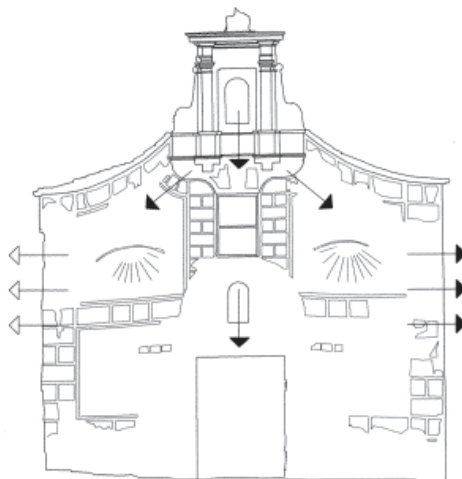
Pèrdua de material, disgregació, sals i humitat.

Etapa 3

Etapa 2

Etapa 1

Organigrama de relació entre els diferents estrats de la façana, establint tres èpoques d'actuació sobre la mateixa: la primera de creació, i les dos següents de manteniment.

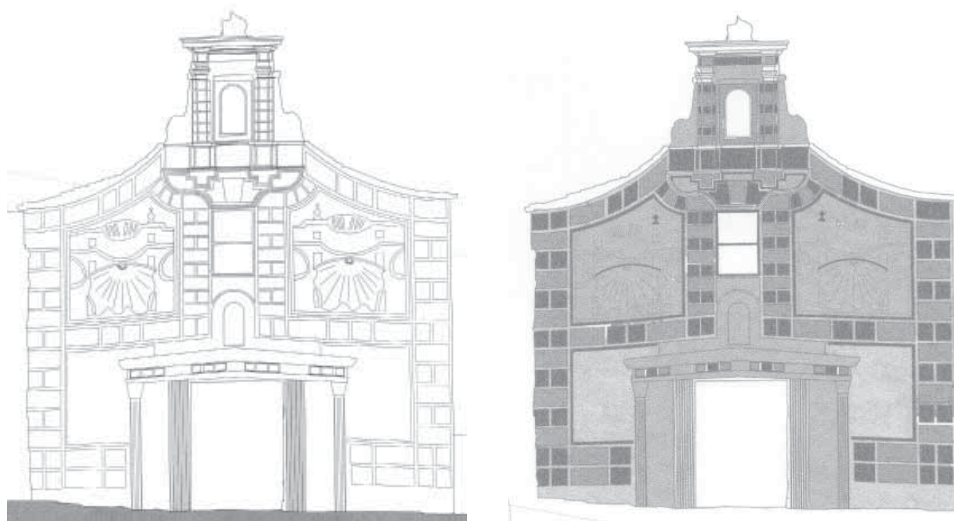
Deformació estructural de la façana principal
 Estudi de la deformació estructural que pateix la façana. S'hi observa com s'obri la part superior, originant un seguit de clavills i fissures diagonals en el centre de l'alçat.

La raó d'aquest moviment en l'estructura és conseqüència del gran pes de la coberta que ja va caure fa anys. Aquest gran pes va aplatir els arcs, generant majors càrregues horitzontals, que deformen els contraforts i els murs laterals cap a l'exterior.

Patologia alçat principal

- ▼ Clavill obert en la part superior i tancat en la part inferior
- ◆ Clavill obert en la part central i tancat en els extrems
- Clavill obert en la part superior i inferior, i amb els costats paral·lels.

Interpretació cromàtica de la façana original.

Primera proposta de reinterpretació de les pintures de l'alçat de la façana principal. En aquest plànol es fa una anàlisi de les diferents tonalitats que trobem a la façana (mangres, blaus, ocre...), realitzant una proposta del que podria haver estat la façana principal. Ens hem basat en l'ús de la simetria, i de la repetició d'elements seguint la seqüència de tons que s'hi observa, així com l'ús de les formes arquitectòniques històriques.

Fotoplànol alçat longitudinal nord-sud.

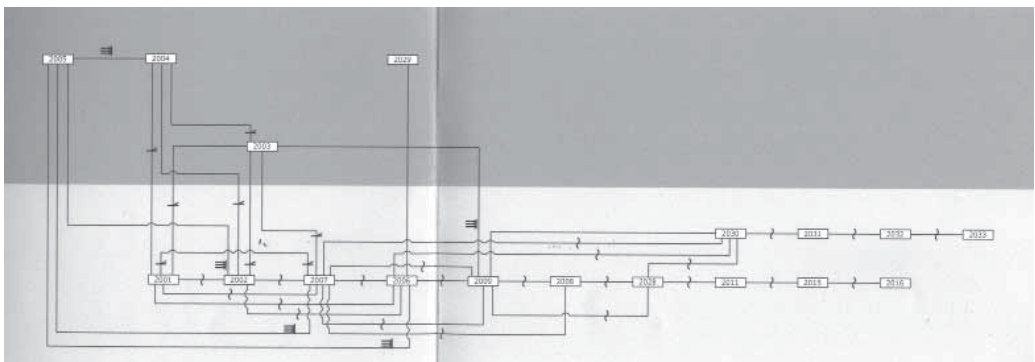
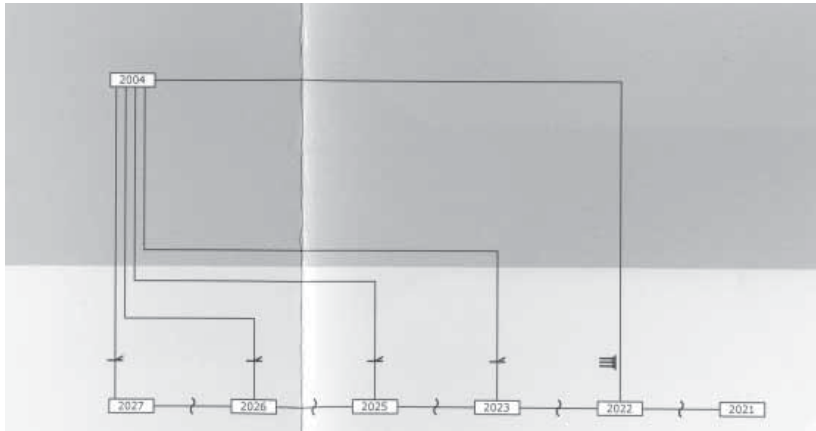
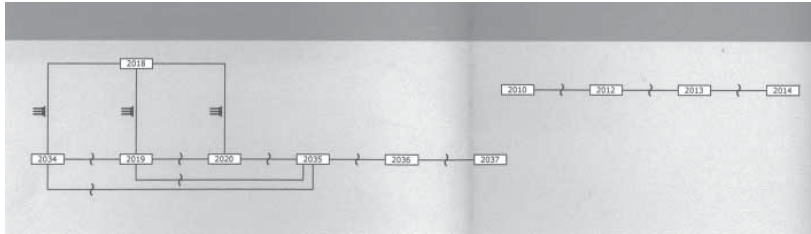
Alçat estratigràfic costat longitudinal nord-sud.

Identificació-descripció de l'estratigrafia de l'alçat longitudinal nord-sud

- 2001 Maçoneria llúida parcialment amb morter de calç.
- 2002 Maçoneria llúida amb prou morter de calç.
- 2003 Morter de calç.
- 2004 Morter de ciment.
- 2005 Muret de blocs de formigó lluit per morter de ciment de textura rugosa i pintat de blanc.
- 2006 Carreuat en cantonada.
- 2007 Maçoneria llúida amb poc morter de calç.
- 2008 Contraforts de rajola massissa de ceràmica.
- 2009 Rajola massissa de ceràmica.
- 2010 Maçoneria llúida amb prou morter de calç.
- 2011 Rajola massissa de ceràmica.
- 2012 Maçoneria llúida parcialment amb morter de calç.
- 2013 Rajola massissa de ceràmica.
- 2014 Sostre de l'ermita que encara es manté. Teula aràbiga de ceràmica
- 2015 Teulada dels arcs de mig punt de teula ceràmica aràbiga.
- 2016 Teula ceràmica aràbiga.
- 2017 Campanar de rajola massissa ceràmica.
- 2018 Massissat d'obertura a mode de finestra amb rajola ceràmica massissa.
- 2019 Muntant de rajola ceràmica massissa.
- 2020 Llinda de rajola ceràmica massissa.
- 2021 Teulada de l'absis amb teula ceràmica aràbiga.
- 2022 Rajola ceràmica massissa.
- 2023 Maçoneria llúida amb poc morter de calç.
- 2024 Morter de calç.
- 2025 Maçoneria llúida parcialment amb morter de calç.
- 2026 Maçoneria llúida amb prou morter de calç.
- 2027 Maçoneria llúida parcialment amb morter de calç.
- 2028 Teulada de les capelles de teula ceràmica aràbiga.
- 2029 Murets de blocs de formigó lluits amb morter de ciment de textura rugosa i pintat de blanc.
- 2030 Contraforts de rajola massissa de ceràmica.
- 2031 Rajola massissa de ceràmica.
- 2032 Teulada dels arcs de mig punt de teula ceràmica aràbiga.
- 2033 Campanar de rajola ceràmica massissa.
- 2034 Maçoneria llúida amb prou morter de calç.
- 2035 Maçoneria llúida parcialment amb morter de calç.
- 2036 Rajola massissa de ceràmica.
- 2037 Sostre de l'ermita que encara es manté. Teula aràbiga de ceràmica.

- Degradacions de l'alçat longitudinal

Micro-vegetació de poca densitat, Micro-vegetació de densitat considerable, disgregació de la rajola ceràmica, disgregació del morter, trencament i pèrdua de material ceràmic.

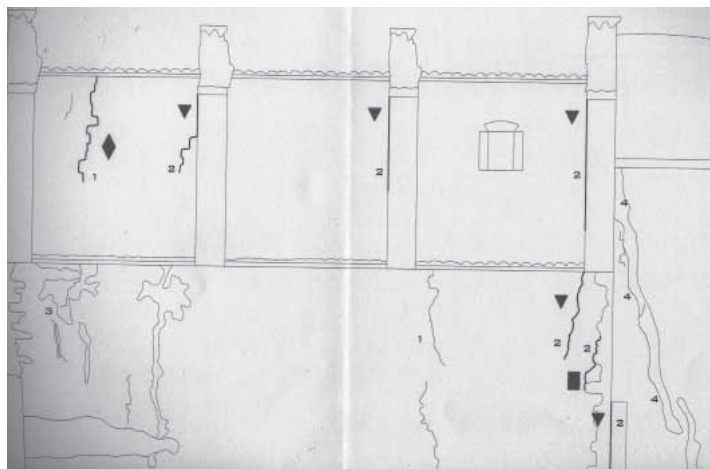
Identificació d'estrats i organigrama longitudinal. En aquest organigrama s'observa com els estrats de l'alçat longitudinal es disposen en dues etapes d'actuació.

Alçat longitudinal: patologies estructurals

▼ Clavill obert en la part superior i tancat en la part inferior

◆ Clavill obert en la part central i tancat en els extrems

■ Clavill obert a la part superior i inferior, i amb costats paral·lels

Origen de les patologies

1. L'origen d'aquest clavill pot ser a causa d'una inclinació còncava entre els contraforts que rodegen el parament.
2. Aquest tipus de clavills poden ser causats per una diferència de càrrega, ja que, generalment, es troben prop dels contraforts o cantons. Un altra causa podria ser una diferència d'oscil·lació amb els murs contigus.
3. Allò que cal destacar d'aquesta patologia és que, en dècades anteriors, es va intentar tancar un clavill mitjançant morter de calç i, al cap dels anys, ha tornat a eixir a l'exterior (ja siga trencant la reparació, o vorejant-la)
4. Aquesta patologia està ocasionada per les causes 2 i 3 conjuntament.

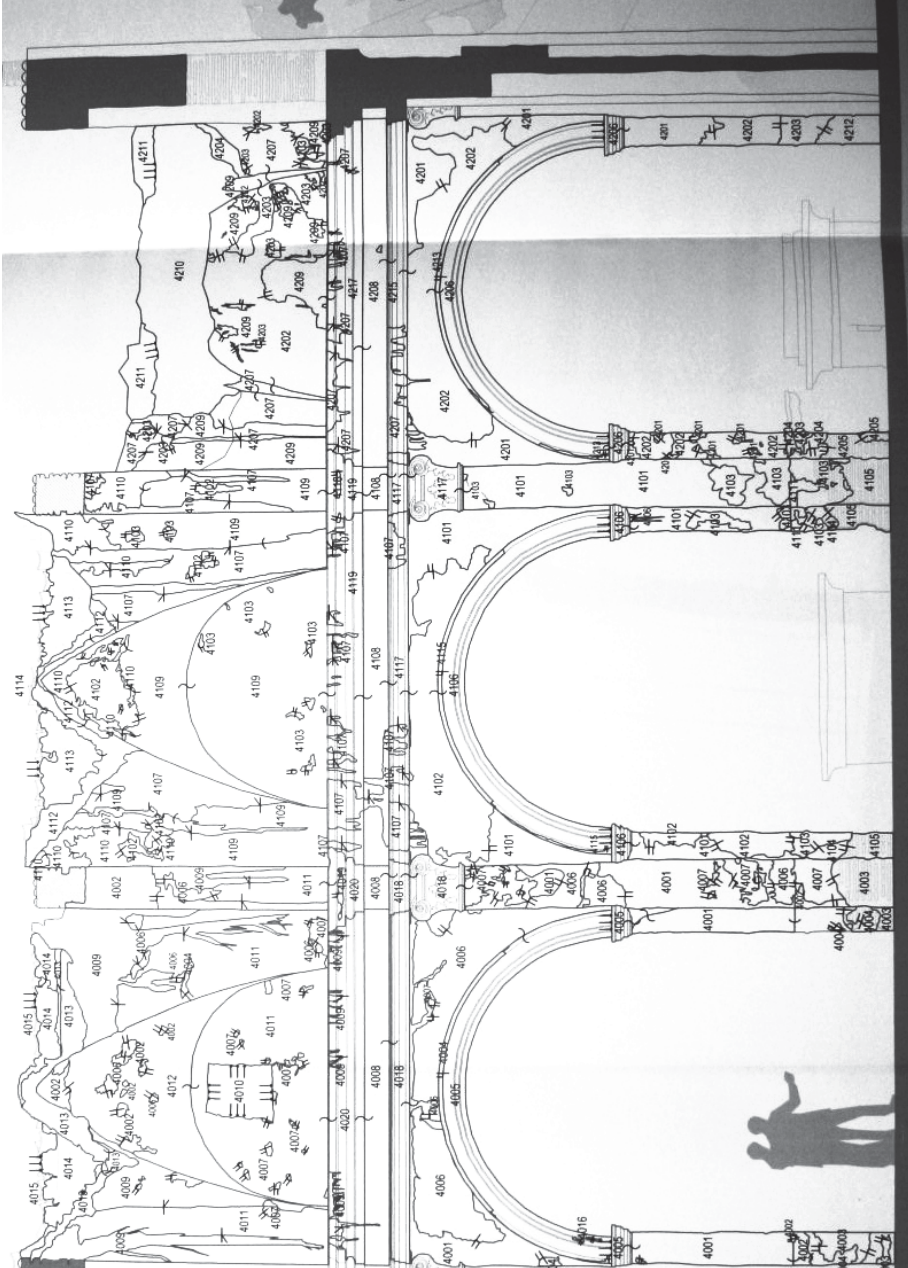
Alçat secció transversal nord-sud: patologies estructurals

▼ Clavill obert en la part superior i tancat en la part inferior

◆ Clavill obert en la part superior i inferior, i amb costats paral·lels

Origen de les patologies

El moviment es genera en dues direccions. Per una banda, en la direcció perpendicular a l'eix central de l'església (patologia 1, 2 i 3). I, per altra banda, en la paral·lela a aquest. El desplaçament dels arcs coberts es produeix en dos sentits contraris, donant peu a un clavill (4) en la zona de la clau de l'arc central.

Estratigrafia secció transversal nord-sud.

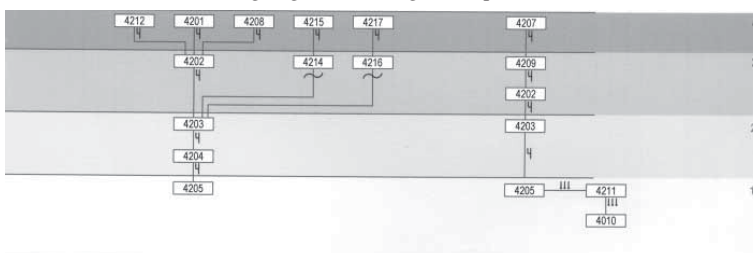
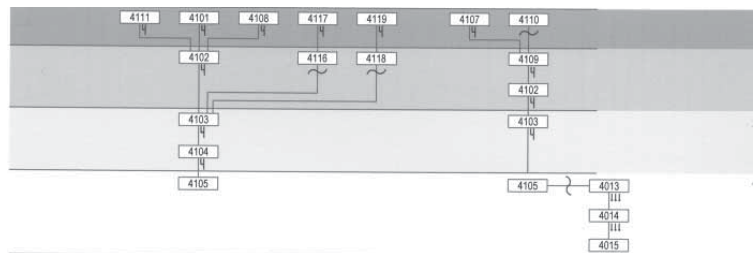
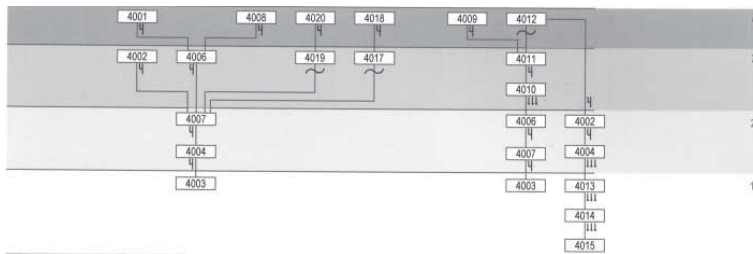
Identificació-descripció de l'estratigrafia de la secció transversal nord-sud

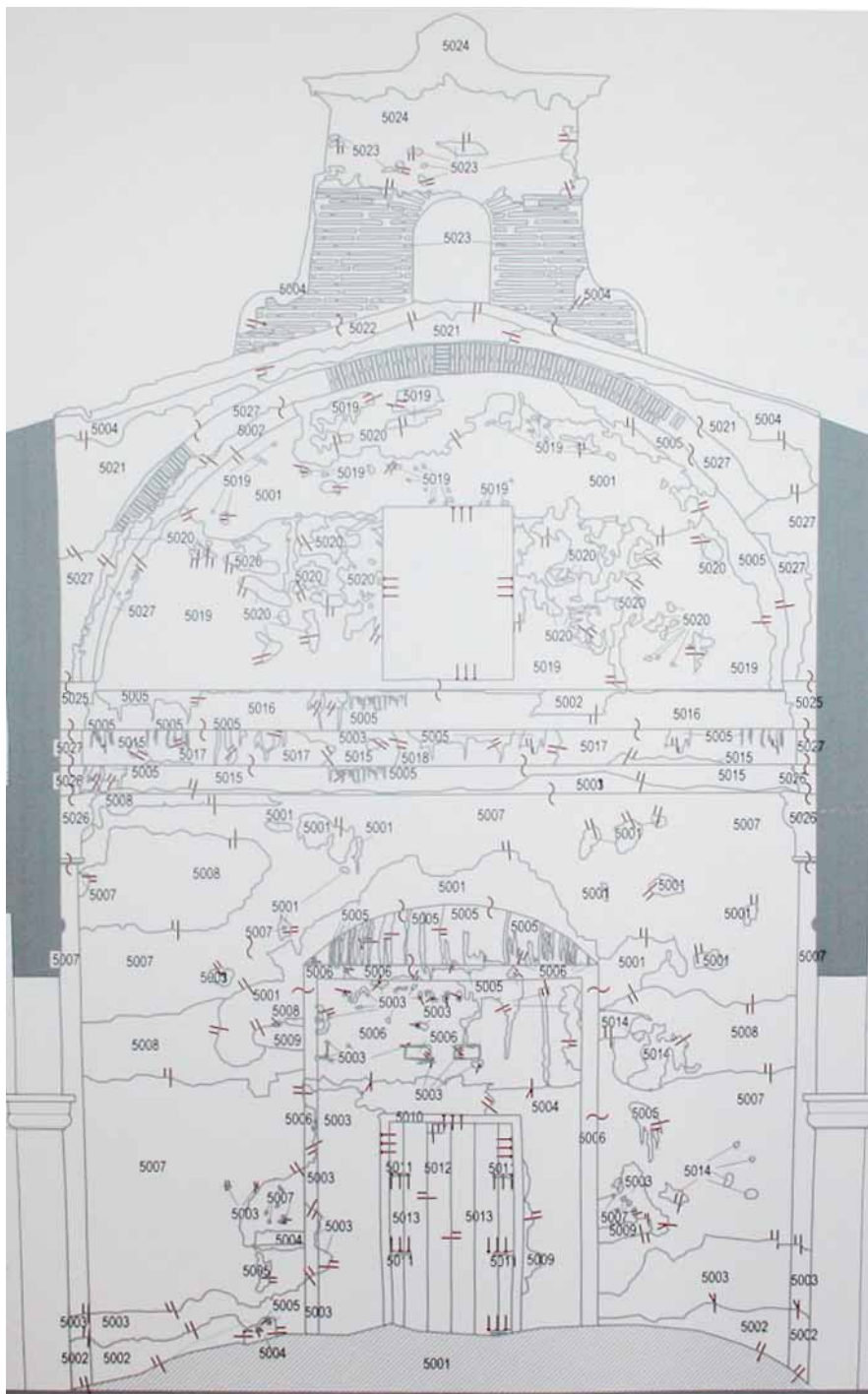
4001	Pintura blau clar
4002	Pintura blau obscur
4003	Fàbrica de rajola massissa
4004	Morter de calç
4005	Pintura blanca (capitells i arcs)
4006	Lluït de guix
4007	Lluït de morter de calç
4008	Pintura blava (entre cornises)
4009	Llavat de fang
4010	Buit de finestra massissat
4011	Pintura blanca (cornisa 2)
4012	Pintura blanca ennegrida (voltes)
4013	Primera capa de rajola voltada
4014	Segona capa de rajola voltada
4015	Teules de fang
4016	Motlura de morter de calç (arcs)
4017	Motlura de morter de calç (cornisa 1)
4018	Pintura blanca (cornisa 1)
4019	Motlura de morter de calç (cornisa 2)
4020	Pintura blanca (cornisa 2)
4101	Pintura blau clar
4102	Lluït de guix
4103	Lluït de morter de calç
4104	Morter de calç
4105	Fàbrica de rajola massissa
4106	Pintura blanca (arcs)
4107	Llavat de fang
4108	Pintura blava (entre cornises)
4109	Llavat de fang
4110	Pintura blanca ennegrida (voltes)
4111	Pintura blau obscur
4112	Primera capa de rajola voltada
4113	Segona capa de rajola voltada
4114	Teules de fang
4115	Motlura de morter de calç (arcs)
4116	Motlura de morter de calç (cornisa 1)
4117	Pintura blanca (cornisa 1)
4118	Motlura de morter de calç (cornisa 2)
4119	Pintura blanca (cornisa 2)
4201	Pintura blau clar
4202	Lluït de guix
4203	Lluït de morter de calç

- 4204 Morter de calç
- 4205 Fàbrica de rajola massissa
- 4206 Pintura blanca (arcs)
- 4207 Llavat de fang
- 4208 Pintura blava (entre cornises)
- 4209 Pintura blanca (cornisa 2)
- 4210 Mur de maçoneria
- 4211 Rajoles massisses de coronament superior
- 4212 Pintura blau obscur
- 4213 Motlura de morter de calç (arcs)
- 4214 Motlura de morter de calç (cornisa 1)
- 4215 Pintura blanca (cornisa 1)
- 4216 Motlura de morter de calç (cornisa 2)
- 4217 Pintura blanca (cornisa 2)

- Degradacions de la secció longitudinal nord-sud

Escrostonats de la pintura, escrostonats del lluit, llavat de material, pèrdua de material.

Alçat estratigràfic de la secció transversal de la façana principal (des de l'interior).

Identificació-descripció de l'estratigrafia de la secció transversal de la façana principal (des de l'interior)

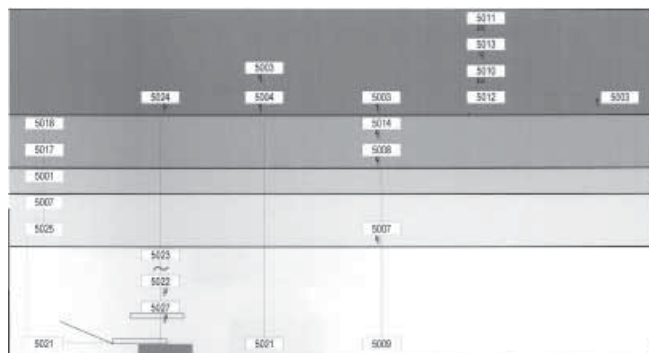
- 5001 Lluït de guix
- 5002 Mur de fàbrica de rajola massissa
- 5003 Lluït de morter de ciment
- 5004 Morter de ciment
- 5005 Lluït de guix tacat
- 5006 Lluït de morter de calç (zona de la porta)
- 5007 Lluït de morter de calç (part inferior)
- 5008 Pintura blau clar (part inferior)
- 5009 Buit de rajola ceràmica
- 5010 Fusta de la porta (marc)
- 5011 Metall dels ancoratges de la porta
- 5012 Formigó
- 5013 Fusta de la porta (taulons)
- 5014 Pintura de blau obscur (part inferior)
- 5015 Lluït de guix (cornisa inferior)
- 5016 Lluït de guix (cornisa superior)
- 5017 Pintura blau intens (entre cornises)
- 5018 Pintura blau obscur (entre cornises)
- 5019 Pintura blanca (pany superior)
- 5020 Lluït de morter de ciment ennegrit
- 5021 Mur de maçoneria
- 5022 Teula de fang
- 5023 Fàbrica de rajola de la campana
- 5024 Morter de ciment ennegrit
- 5025 Motlura de morter de calç (cornisa superior)
- 5026 Motlura de morter de calç (cornisa inferior)
- 5027 Lluït de calç
- 5028 Arc de rajola de ceràmica

- Degradacions de la secció longitudinal est-oest

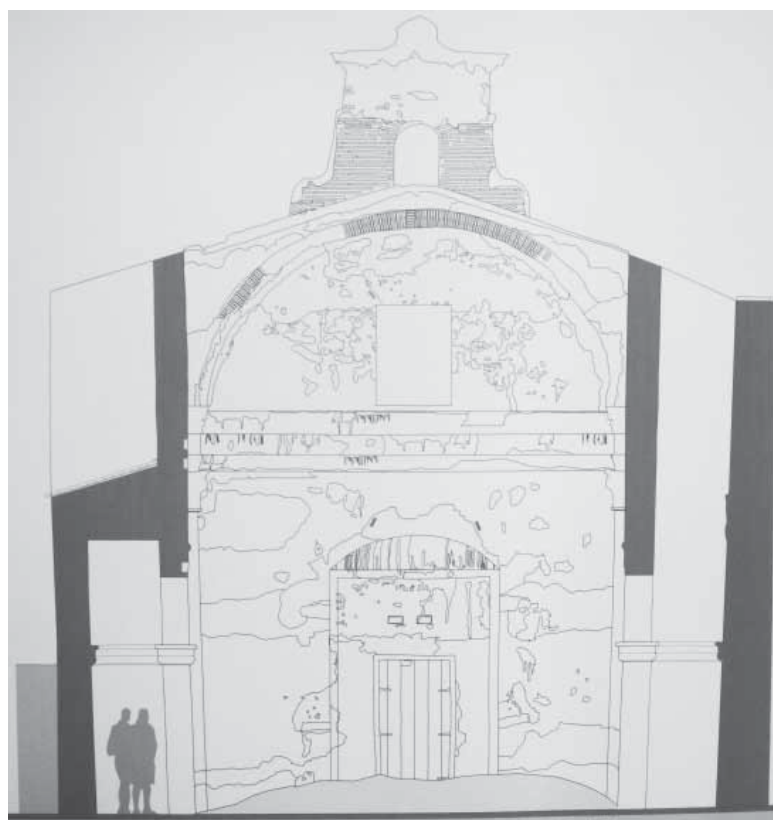
Escrostonats de la pintura, erosions, humitats, escrostonats del lluit, llavat de material, pèrdua de material, vegetació.

Identificació-descripció de l'estratigrafia de la secció transversal est-oest (presbiteri)

- 6001 Teules de fang
- 6002 Aparell de rajoles massisses
- 6003 Morter de calç
- 6004 Pintura blanca (volta)

Organigrama estratigràfic secció est-oest, part de la façana principal.

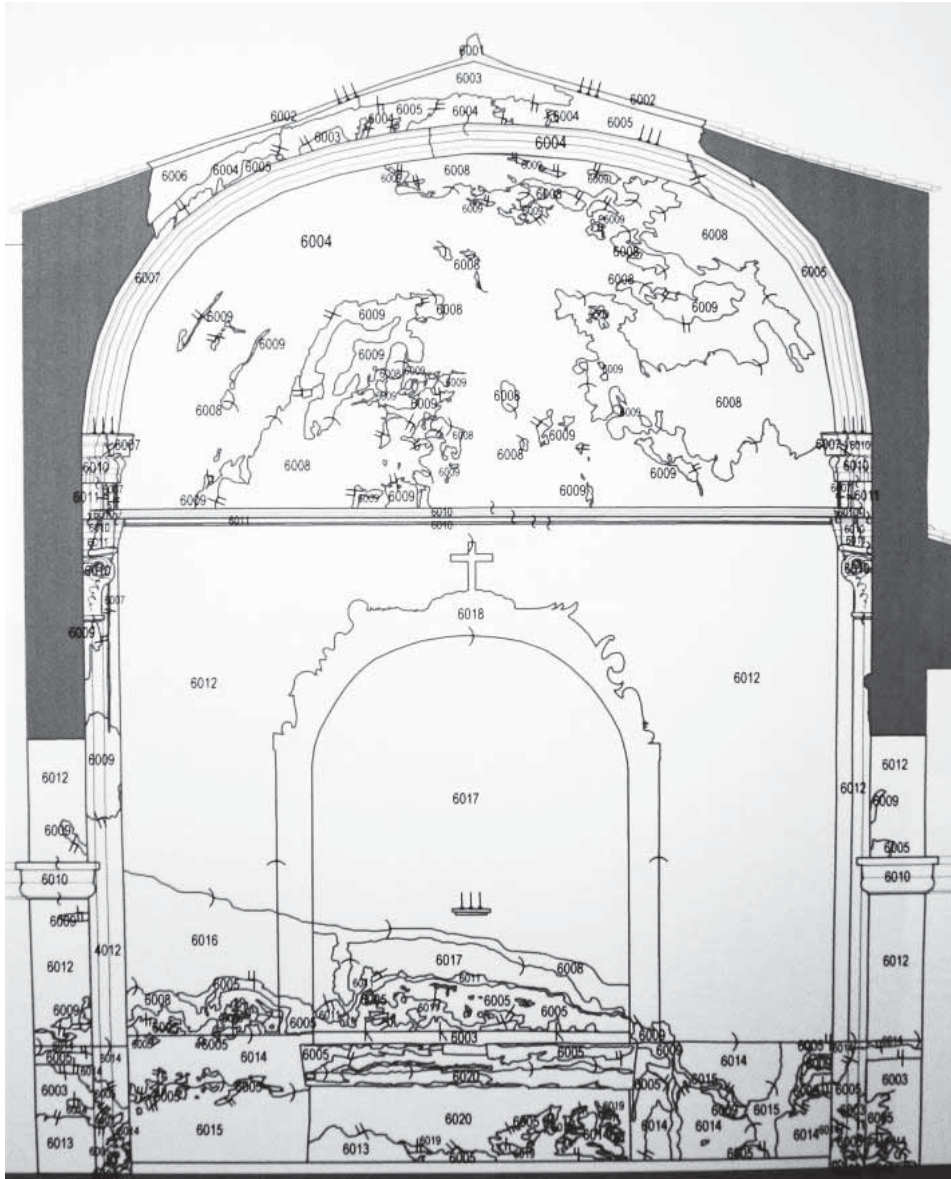

Alçat secció transversal part posterior façana: patologies estructurals

Origen de les patologies

En el cas dels clavills de coberta (1, 2 i 3), el desplaçament produït en els murs a causa de l'afonament de la coberta ha provocat el deslligament entre els arcs sustentants i els panys entre contraforts.

El moviment es genera en dues direccions. Per una banda, en la direcció perpendicular a l'eix central de l'església (patologia 1, 2, i 3). I, per altra banda, en la paral·lela a aquest. El desplaçament dels arcs de coberta es produeix en dos sentits contraris, donant lloc a un clavill (4) en la zona de la clau de l'arc central.

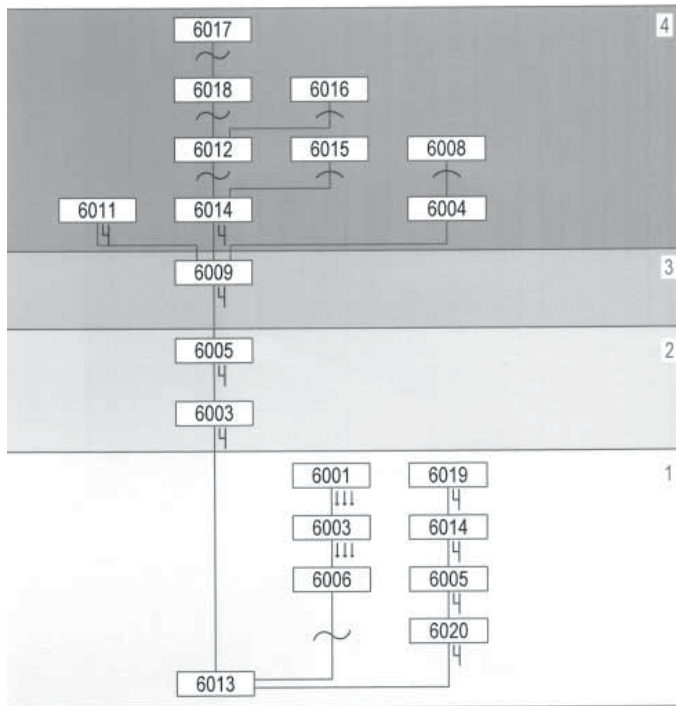

Alçat estratigràfic de la secció transversal est-oest (presbiteri).

6005	Lluït de morter de calç
6006	Maçoneria
6007	Llavat de fang
6008	Pintura blanca humitejada (volta)
6009	Lluït de guix
6010	Pintura blanca de revestiment de motlures i capitells
6011	Pintura blava (entre cornises)
6012	Pintura blau clar
6013	Fàbrica de rajola massissa
6014	Pintura blau obscur (franja inferior pilastres)
6015	Pintura blau obscur humitejada
6016	Pintura blau clar humitejada
6017	Pintura gris clar altar principal
6018	Pintura marc altar (policrom)
6019	Eflorescències
6020	Morter de ciment

- *Degradacions de la secció longitudinal nord-sud*

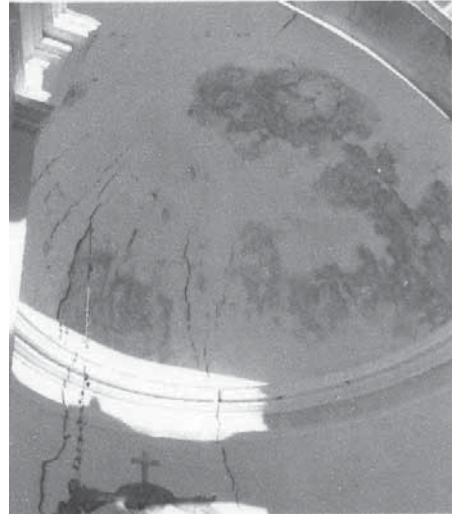
Sals, humitats, escrostonats de la pintura, erosions, llavat de material, pèrdua de material, vegetació, exfoliació, fissuració del lluit.

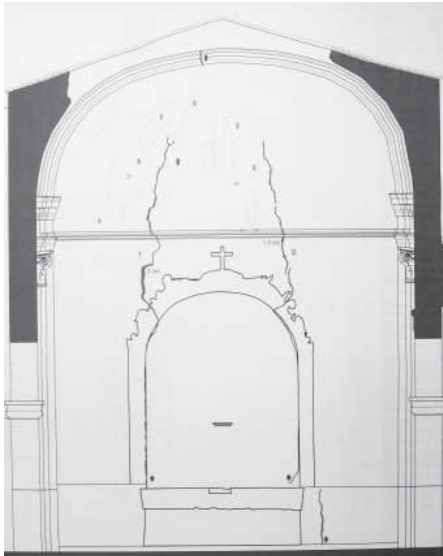
Organigrama estratigràfic secció est-oest, part de l'absis

Absis i altar major

Detall humitats cúpula de l'absis

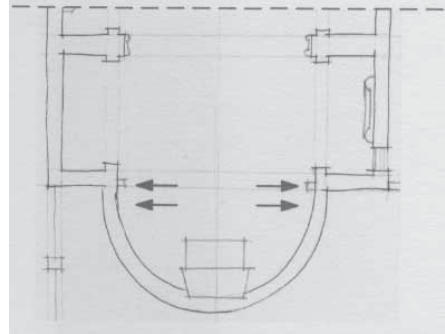
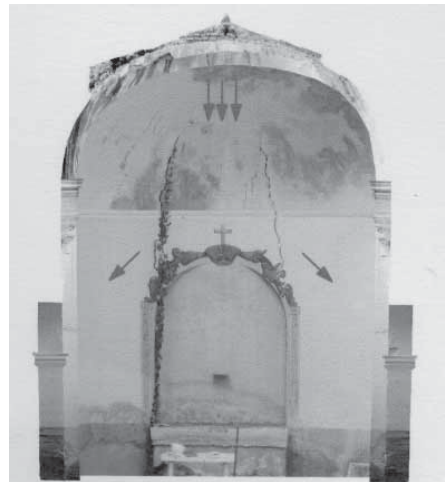

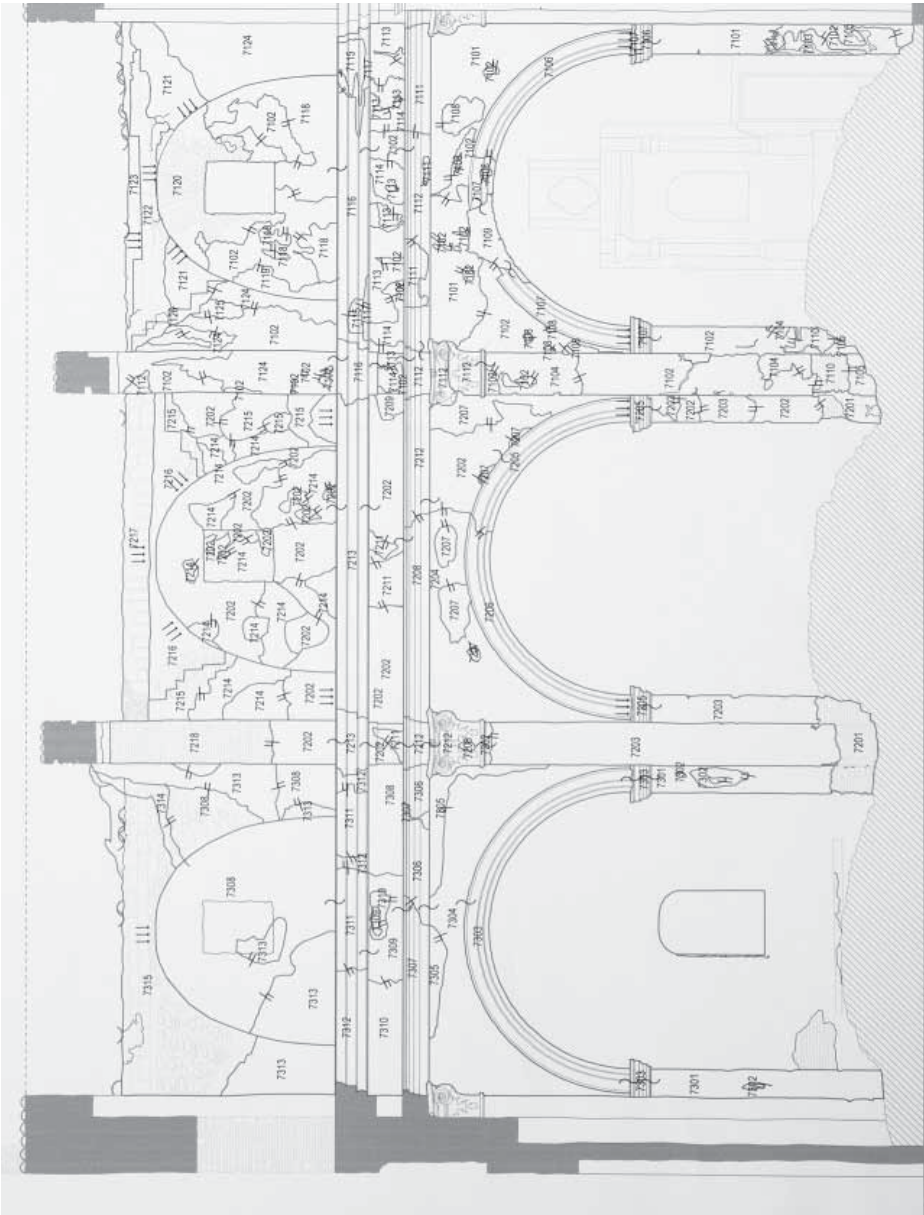
Alçat de la secció transversal est-oest (presbiteri):
patologies estructurals.

Origen de les patologies

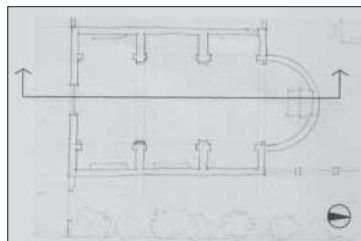
En aquesta secció transversal de l'ermita ens trobem amb dos clavills (1, 2) de considerable dimensió (des de 3.5 fins 1.5 cm.). Aquests clavills s'originen en la volta de l'absis i descendeixen pel mur fins l'altar principal. La causa de la seua formació és l'afonament de la coberta, ja que, amb la seua absència, ja no existeix un arriostament dels murs i, per tant, aquestos tendeixen a obrir-se. A conseqüència d'açò descendeix la cúpula i es produeix l'obertura dels coronaments cap a l'exterior (per això la tipologia de clavill és més ampla en la seua part central)

Per tot açò, apareixen dues zones importants de fissures (3, 4) que es distancien poc, i sembla que algunes d'elles comencen a obrir-se i augmentar la problemàtica estructural, ja que és l'únic cobriment de tota l'ermita que encara resisteix el pas del temps i la intempèrie.

Alçat estratigràfic de la secció longitudinal nord-sud.

Fotoplànol de la secció longitudinal nord-sud.

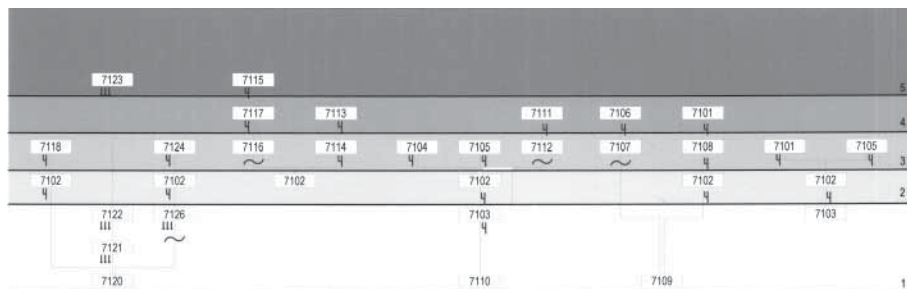
Identificació-descripció de l'estratigrafia de la secció longitudinal nord-sud

- 7101 Pintura blau clar
- 7102 Lluït de morter de calç
- 7103 Morter de calç
- 7104 Pintura blanca (pilastres i arcs)
- 7105 Pintura blau obscur
- 7106 Pintura blanca (capitells, arcs)
- 7107 Motlura de morter de calç (arcs)
- 7108 Lluït de guix
- 7109 Arc de rajola ceràmica
- 7110 Pilastra de fàbrica de rajola ceràmica
- 7111 Pintura blanca (motlura 1)
- 7112 Motlura de morter de calç (cornisa 1)
- 7113 Pintura blava (entre cornises)
- 7114 Lluït de guix (entre cornises)
- 7115 Pintura blanca (cornisa 2)
- 7116 Motlura de morter de calç (cornisa 2)
- 7117 Lluït de guix (cornisa superior)
- 7118 Pintura blanca (superior cornisa 2)
- 7119 Pintura blava (part alta cornisa superior)
- 7120 Muntant i llinda de rajola ceràmica
- 7121 Mur de maçoneria
- 7122 Rajola massissa (coronament superior)
- 7123 Formigó
- 7124 Pintura blanca (part superior)
- 7125 Pintura blava (part superior)
- 7126 Primera capa de rajola (volta)
- 7201 Pilastra de rajola ceràmica
- 7202 Lluït de morter de calç
- 7203 Pintura blanca (pilastres i arcs)

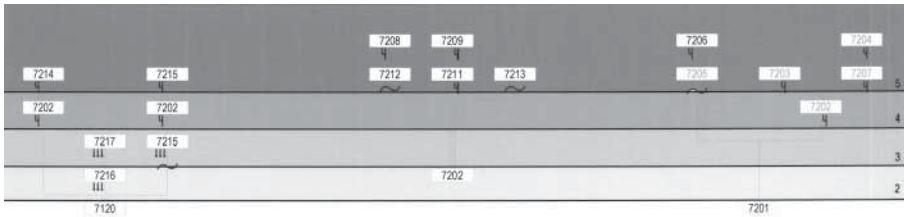
7204	Pintura blau clar
7205	Motlura de morter de calç (arcs)
7206	Pintura blanca (capitells, arcs)
7207	Lluït de guix
7208	Pintura blanca (motlura 1)
7209	Pintura blava (entre cornises)
7210	Pilastra de rajola ceràmica
7211	Lluït de guix (entre cornises)
7212	Motlura de morter de calç (cornisa)
7213	Motlura de morter de calç (cornisa 2)
7214	Pintura blanca (superior cornisa 2)
7215	Primera capa de rajola (volta)
7216	Mur de maçoneria
7217	Rajola massissa (coronament superior)
7218	Arc de rajola
7301	Pintura blanca (pilastres i arcs)
7302	Pintura blau clar
7303	Motlura de morter de calç (arcs)
7304	Lluït de guix
7305	Pintura blau clar
7306	Pintura blanca (motlura 1)
7307	Motlura de morter de calç (cornisa 1)
7308	Lluït de morter de calç
7309	Lluït de guix (entre cornises)
7310	Pintura blava (entre cornises)
7311	Motlura de morter de calç (cornisa 2)
7312	Primera capa de rajola (volta)
7313	Pintura blanca (superior cornisa 2)
7314	Rajola massissa (coronament superior)
7315	Mur de maçoneria

- Degradacions de la secció longitudinal nord-sud

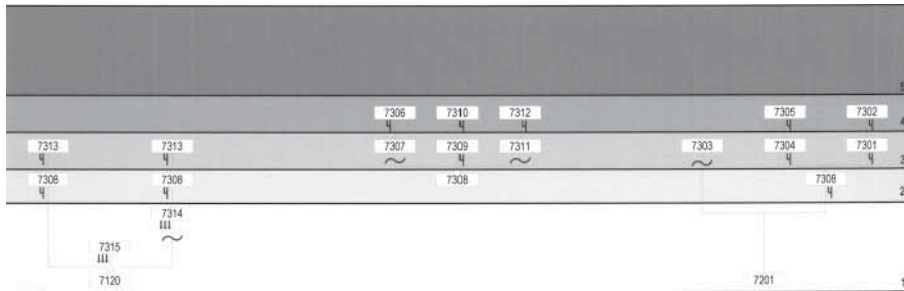
Escrostonats de la pintura, erosions, humitat, llavat de material, pèrdua de material, vegetació, exfoliació.

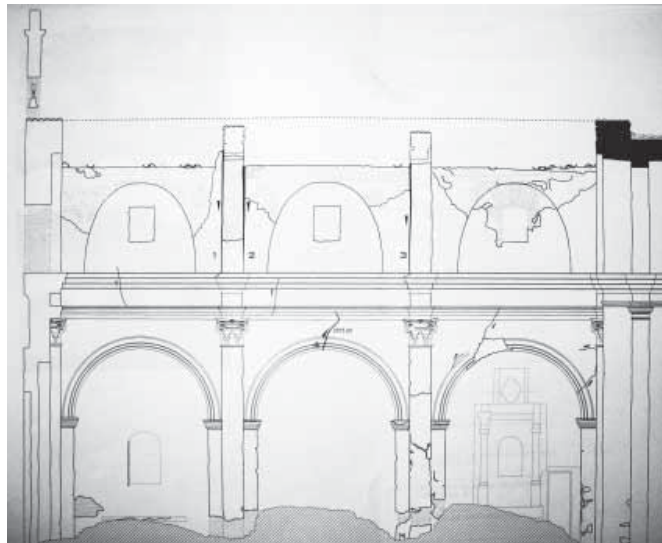
Organigrama estratigràfic capella 1.

Organigrama estratigràfic capella 2.

Organigrama estratigràfic capella 3.

Alçat de secció longitudinal nord-sud: patologies estructurals

- ▼ Clavill obert en la part superior i tancat en la part inferior
- ◆ Clavill obert en la part central i tancat en els extrems
- Clavill obert en la part superior i inferior, i amb els costats paral·lels

Origen de les patologies

En el cas dels clavills de coberta (1, 2 i 3), el desplaçament produït en els murs a causa de l'afonament de la coberta ha provocat el deslligament entre els arcs sustentants i els panys entre contraforts.

El moviment es genera en dues direccions. Per una banda, en la direcció perpendicular a l'eix central de l'església (patologia 1, 2, i 3). I, per altra banda, en la paral·lela a aquest. El desplaçament dels arcs de coberta es produeix en dos sentits contraris, donant lloc a un clavill (4) en la zona de la clau de l'arc central.

Descripció		Relacions de contemporaneïtat	
		Es lliga a:	S'igual a:
7101	Pilastra de rajola ceràmica	7124, 4205, 4003	7204, 7302, 4001 4101, 4201
7102	Lluït de morter de calç		7202, 7308, 4007, 4103, 4203
7103	Morter de calç		4004, 4104, 4204
7105	Pintura blau obscur		4005, 4106, 4206
7106	Pintura blanca (capitells, arcs)		4005, 4106, 4206
7107	Motlura de morter de calç (arcs)		7205, 7303, 4016
7108	Lluït de guix		7107, 7205, 4006, 4102, 4202
7110	Pilastra de fàbrica de rajola ceràmica	7123	4003, 4105, 4205
7111	Pintura blanca (motlura 1)		7208, 7306, 4018
7112	Motlura de morter de calç (cornisa 1)	4012, 4110	7212, 7307, 4017
7113	Pintura blau (entre cornises)		7209, 7310, 4005
7114	Lluït de guix (entre cornises)		7211, 7309
7115	Pintura blanca (cornisa 2)		7312, 4020
7116	Motlura de morter de calç (cornisa 2)	4014	7213, 7311, 4019
7118	Pintura blanca (superior cornisa 2)		7214, 7313, 4011, 4109, 4209
7121	Mur de maçoneria	7201, 4210, 4009	7216, 7315, 4210
7122	Rajola massissa (coronament superior)		7217, 7314, 4011, 4109, 4209

Mapa de lectura estratigràfica dels alçats interiors

Conclusions de l'anàlisi de l'estat de l'edifici

L'edifici pateix humitats en les zones baixes per capil·laritat, on la humitat ascendeix des del terreny, i també en els trams de coberta que queden, on sorgeixen humitats a causa d'una roïna impermeabilització que caldrà reforçar. A banda, com que l'ermita ha estat molts anys sense coberta, l'interior ha patit una degradació molt forta en no estar els seus materials preparats per als agents atmosfèrics, per la qual cosa se'ls haurà de realitzar el tractament oportú per a la seua reparació, perquè hi ha escrostonats, erosió, vegetació, pèrdues de material, llavat de material ...

Pel que fa a l'estructura, el gran pes de la coberta, juntament amb alguns moviments sísmics, va fer que l'estructura de l'ermita s'obrira i col·lapsara, de manera que la coberta va caure tota al terra, quedant els arcs de mig punt molt deformats, amb poca estabilitat, i grans clavills en la zona de l'absis. En la restauració s'intentarà no perdre aquests arcs, mamprenent les tasques necessàries, per tal que recuperen la seua forma original, realitzant una correcta transmissió de càrregues, i evitant que es desplomen. I que els grans clavills visibles en la zona de l'absis no continuen creixent, en perjuí de l'estabilitat de l'ermita.

També, en caure la coberta, va formar un muntó de runes en tota la planta de l'ermita, on ha crescut vegetació i, per tant, caldrà buidar la planta d'aquestes runes que impedeixen adequar l'edifici a qualsevol ús.

En l'exterior, l'alçat requereix tasques de pintura, basant-se en pigments que es puguen extraure de la façana, del material de morter de ciment (poc permeable i incompatible amb morter de calç), emprat en actuacions de reparació prèvies, i la

Vista de la coberta de l'ermita des de l'exterior. Fotografia: Antoni Esteve

reparació d'escrostonats i de pèrdues de material, produïdes en la zona inferior i en les motlures superiors. També s'hi disposa d'una plaça que té un gran valor a nivell de vistes, i suposarà un bon lloc d'arribada. Caldrà adequar-la per tal d'aprofitar-la com a plaça pública.

FITXES TÈCNIQUES DELS ELEMENTS CONSTRUCTIUS

Elements verticals: murs de la base dels contraforts

- *Descripció de l'element*

Pilars (suports) base dels contraforts de l'ermita, realitzats amb rajola rogenca-mangra de dimensions característiques. Cal destacar l'amplitud de les juntes, ja que és quasi igual que les filades de rajola.

- *Materials de l'element*

Material: rajola

Junta: morter de calç

Color material: rogenca

- *Característiques de l'element*

L'estructura està resolta mitjançant murs de càrrega perimetrals i contraforts entre les capelles laterals. En aquest cas descrivim els d'obra de fàbrica de rajola, corresponent als grans pilars. La rajola es troba disposada al llarg i través. Murs amb filades de rajola de forma paral·lelepípede, rebuts amb morter de calç (caldrà analitzar-lo en laboratoris acreditats per determinar la seua composició exacta). Per saber si el lluit tenia calç com a component, es va realitzar *in situ* una prova consistent a polvoritzar llima sobre la capa. Llavors es va escoltar un so d'efervescència, la qual cosa confirmava aquest supòsit.

- *Característiques constructives i estructurals*

L'altura dels carreus és constant en totes les filades i cada rajola és de longitud semblant a les altres. Finalment, cal destacar que el mur està format per dues fulles travades entre elles per mitjà de la disposició, al llarg i través.

Croquis de la trava i la composició dels murs

Vista de la base dels pilars

Elements verticals: murs de càrrega del perímetre

- Descripció de l'element

Murs de càrrega del perímetre de l'ermita, realitzats amb maçoneria de pedra (murs de maçoneria confinats). Cal destacar la regularitat en la grandària de les pedres, presumptament calcàries.

- Materials de l'element

Material: pedra natural i sense talla

Junta: morter de calç

Color material: mangra

Dimensions: variable

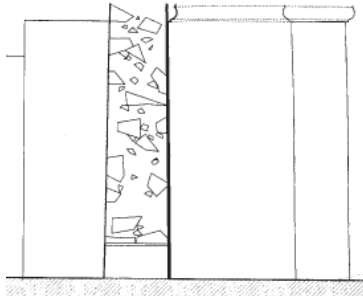
Dimensions de la junta: variable

- Característiques de l'element

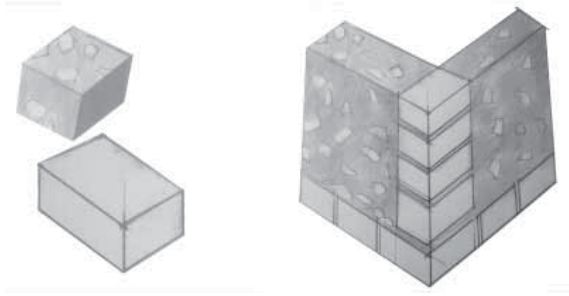
L'estructura està resolta mitjançant murs de càrrega perimetrals i contraforts entre les capelles laterals. Els murs són d'obra de maçoneria ordinària. Es tracta d'una construcció amb base en peces de maçoneria unides amb morter, el reforç principal dels quals està donat per elements de reforçat construïts en els cantons del mur. Aquests elements atenen totes les forces de tracció (flexions), i la part dels esforços tallants que no resisteix el mur de maçoneria.

- Característiques constructives i estructurals

En aquest cas concret, les pedres són sense tallar, i es troben unides entre elles per mitjà de morter de calç. En la part exterior del mur es deixa a la vista, mentre que en la part interior es revesteix amb lluit i posterior pintat en tons blaus. La façana principal la trobem semblant a l'interior, però amb pigments de diferent color, formant un dibuix de formes ortogonals.

Maçoneria ordinària. Hi ha pedres a l'interior del mur, però mai a l'exterior

Croquis d'un cantó dels murs de càrrega. Maçoneria i pedra de reforç en les zones més compromeses

Elements verticals: contraforts

- *Descripció de l'element*

Contraforts de l'ermita, situats en un lateral de la mateixa i realitzats amb rajola rogenca-mangra de dimensions característiques. Cal destacar l'amplitud de les juntes, ja que és quasi igual que les filades de rajola.

- *Materials de l'element*

Material: rajola

Junta: morter de calç

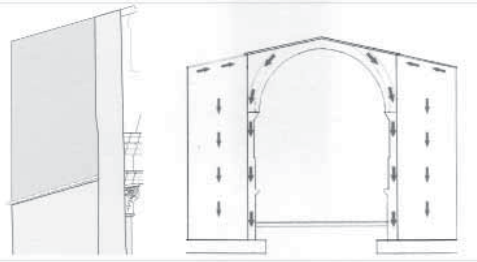
Color material: rogenç

- *Característiques de l'element*

L'estructura està resolta mitjançant murs de càrrega perimetrals i contraforts entre les capelles laterals. En el seu coronament vertical són d'obra de fàbrica de rajola, al llarg i través. Murs amb filades de rajola de forma paral·lelepípede, rebuts amb morter de calç (caldría analitzar-lo en laboratoris acreditats per determinar la seua composició exacta).

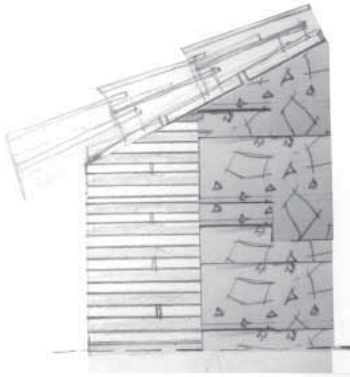
- *Característiques constructives i estructurals*

Els arcs de l'edifici són contrarestats en les seues càrregues laterals pels contraforts entre les capelles, evitant que s'òbriguin i traslladant les forces cap als fonaments. No obstant, s'hi observa una clara bolcada dels murs de l'ermita.

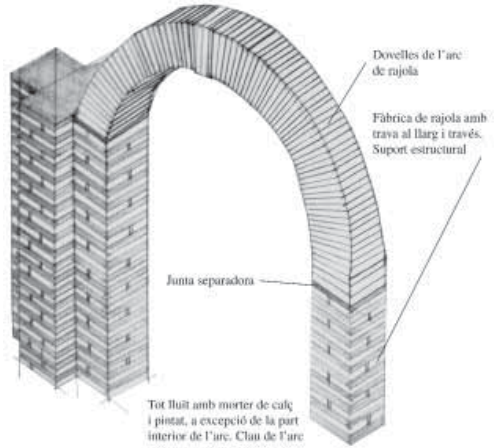

Croquis de les càrregues dels arcs i contraforts.

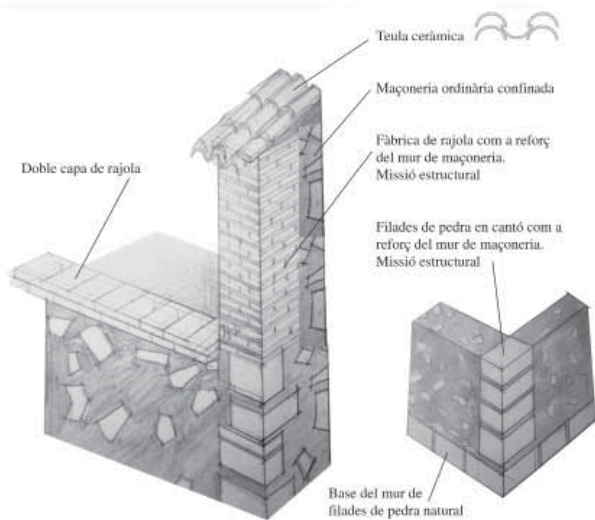
Vistes exteriors dels contraforts.

Croquis dels nus estructurals dels contraforts.

Croquis de les característiques constructives dels nus estructurals.

Croquis característiques constructives nus estructurals 3 i 4.

Nucs estructurals 1, 2 i 3

- Descripció de l'element

Es descriuen les juntes corresponents entre coberta i contrafort (nuc 1), contrafort i coberta més baixa (nuc 2), i contrafort amb el terra (nuc 3).

Nucs estructurals 3 i 4

- Descripció de l'element

Nucs estructurals corresponents a les juntes entre arc i suport, i descripció de l'arc, respectivament.

Lluïts i revestiments de l'interior

- Descripció de l'element

Revestiment de lluit que es dona als murs realitzats amb material pobre per tal que presenten una superfície unida i llisa. En aquest cas, es tracta d'una capa de morter de calç, sobre una capa separadora respecte al mur.

- Materials de l'element

Material: lluit de calç

Material 2: pintura amb pigments blaus

Color material 1: blanc

Color material 2: blau clar i obscur

- Característiques de l'element

El lluit amb pasta de calç és la tècnica utilitzada en l'ermita com acabat sobre el lluit remolinat. S'han realitzat almenys dues capes, de grossària 0.5 mm. en total. Amb la primera capa es penetra en el gotejat, i la segona és l'acabament, eliminant rugositats. Però aquest lluit no es deixa tal qual en l'interior de la capella, sinó que es pinta, en llocs determinats, marcant l'ornamentació i escala.

- Característiques constructives i pictòriques

La humitat pareix haver estat la causa principal de les alteracions en la pintura que trobem en els murs, encara que també podem assenyalar:

- 1- alteracions a causa de moviments de l'estructura arquitectònica.
- 2- pèrdues d'adhesió.
- 3- alteracions de la cohesió.
- 4- alteracions superficials: vel blanquinós.
- 5- alteració per efectes mediambientals
- 6- solsidea d'altres materials.

Detall de capitells i lluits

Lluïts i revestiments: façana principal

- Descripció de l'element

A l'exterior, el lluït (i pintat) només apareix en la façana principal. Es tracta d'una capa de morter de calç sobre una capa separadora respecte al mur i un posterior pintat, generant una composició.

- Materials de l'element

Material: lluït de calç

Material 2: pintura

Color material 1: blanc

Color material 2: blau i roig

- Característiques de l'element

El lluït amb pasta de calç és la tècnica utilitzada en l'ermita com acabat sobre el lluïment remolinat. S'han realitzat almenys dues capes, de grossària 0.5 mm en total. Amb la primera capa es penetra en el gotejat, i la segona és l'acabament, eliminant rugositats.

Però aquest lluït no es deixa tal qual, sinó que es pinta, en llocs determinats, marcant l'ornamentació i escala.

Elements constructius: coberta

- Descripció de l'element

La coberta principal de l'ermita està realitzada mitjançant la distinta disposició de rajoles ceràmiques massisses. Segons es disposen, serviran com a base o com a element que alleugereix la coberta en la seua secció.

- Materials de l'element

Material: rajola ceràmica massisa, teula ceràmica tipus aràbiga

Junta: morter de calç

Color material: rogenc, tant rajoles com teules

Dimensions de la junta: segons convinga

- *Característiques de l'element*

La creació de la coberta ve determinada per la disposició de les rajoles ceràmiques. Passem a descriure la coberta segons els seus passos de construcció, és a dir, d'interior a exterior.

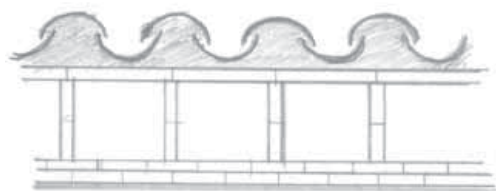
Les rajoles ceràmiques es troben disposades horitzontalment, primer una filada conformant la coberta, posteriorment una altra filada horitzontal disposada a portell respecte a l'anterior, per tal de reforçar els punts dèbils com són les juntes. Sobre aquesta capa es disposen les rajoles de forma vertical, donant-li grossor a la secció de la coberta. Aquestes, a més, aprofitaran de suport al tercer pas. Una altra capa horitzontal de rajola ceràmica, disposada de forma perpendicular respecte a les dues primeres, servirà com a base a les teules aràbigues.

- *Característiques constructives i estructurals*

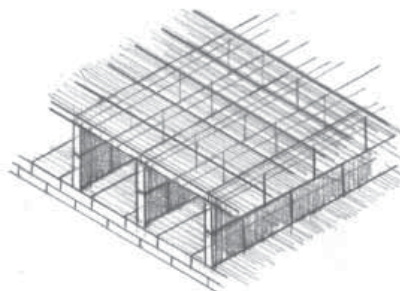
La solside de la coberta està lligada de forma directa amb la patologia dels arcs de l'ermita, com hem vist en una altra fitxa. En obrir-se, a poc a poc, la façana est de l'ermita, els arcs van anar perdent la seua forma original de mig punt. A mesura que la seua altura baixava, augmentava la distància horitzontal de suport per a la coberta, fins que va arribar el punt en què aquest va ser tal, que el sostre es va afonar.

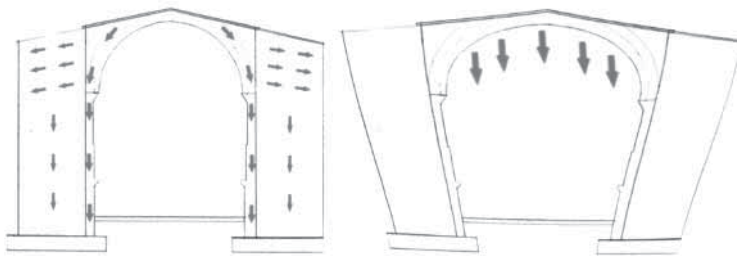
Vista interior de la inexistent coberta

Secció de la coberta

Vista en perspectiva de la disposició de les rajoles ceràmiques massisses

Croquis de les càrregues i patologies estructurals de la coberta.

Vistes dels arcs de la coberta.

Elements transmissors de càrregues: arcs

- *Descripció de l'element*

Quatre arcs de mig punt sostenen la coberta de la nostra ermita, transmetent les càrregues als contraforts en els quals descansen. Compostos per rajoles ceràmiques massisses de dimensions característiques, i units per morter de calç.

- *Materials de l'element*

Material: rajola ceràmica

Junta: morter de calç

Color material: rogenç

Dimensions de la junta: segons convinga

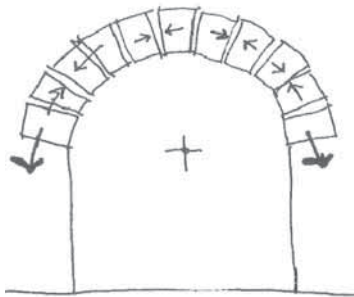
- *Característiques de l'element*

L'estructura de l'ermita està resolta mitjançant murs de càrrega perimetrals i contraforts entre les capelles laterals. Aquests són els encarregats de rebre les càrregues transmeses pels arcs (generats tant pel pes de la coberta com pel seu pes propi) i transmetre'ls fins al terreny. Les rajoles que componen els arcs treballen a compressió, transmetent-se les càrregues entre elles fins fer-les arribar

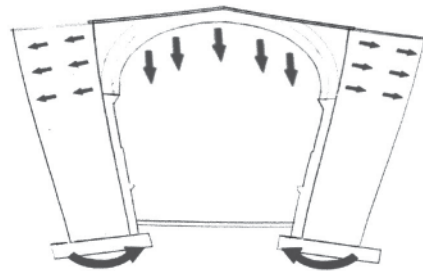
als contraforts i murs perimetrals. En aquest cas, els arcs són elements totalment relacionats amb els seus suports, si aquestos cediren es desestabilitzarien els arcs. A més, cal dir que aquestes estructures funcionen com un sistema d'equilibri, sempre i quan les línies de pressions se situen en el terç mitjà dels elements que les constitueixen. En cas contrari, es produiria la fallada de l'element.

- *Característiques constructives i estructurals*

La hipòtesi de la fallada dels arcs ve determinada per diversos punts, els quals interactuen tots entre ells. La coberta pot tindre un excessiu pes, en comparació amb la resistència dels arcs. Les grans càrregues generades per la coberta, són arreglades finalment pels contraforts i pels murs perimetrals. Aquestes càrregues generen un gran pes en la base d'aquestos elements estructurals i, si l'estrat del sòl no és l'adequat, això podria haver facilitat la inclinació dels murs i contraforts, augmentant-s'hi així la llum coberta pels arcs de mig punt.

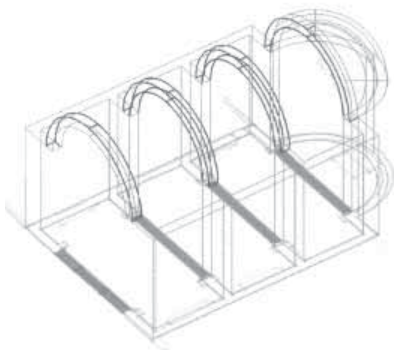

Dibuix esquemàtic de la transmissió de càrregues entre els elements de l'arc

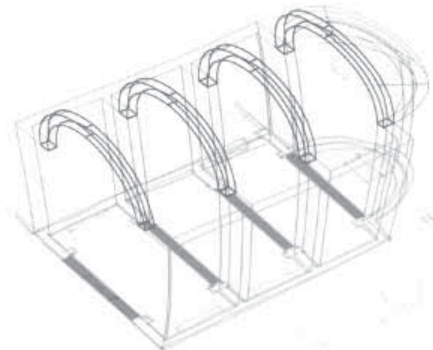

Hipòtesi de les deformacions dels murs i contraforts

Forma originària

Deformació produïda

Hipòtesi de l'evolució de la deformació dels arcs

Elements transmissors de càrregues: arc 1

- Descripció de l'element

Aquest arc de mig punt és present a la façana principal de la nostra ermita sense ser vist des de l'exterior. Les seues càrregues horitzontals i verticals són arplegades tant pels dos contraforts laterals com pel mur sobre el qual descansa.

- Funcionament de l'arc

L'arc transmetia les càrregues generades per la coberta i pel seu propi pes als contraforts i al mur sobre el qual descansa. El mur arplega, majoritàriament, les càrregues verticals, mentre que els contraforts absorbeixen les càrregues horitzontals. Després d'estudiar la patologia dels arcs i veure que els contraforts han patit una inclinació, podem dir per què continuem trobant-nos amb la forma original d'aquest arc de mig punt: el mur, amb les seues reaccions, ha estat l'encarregat de no permetre la inclinació dels contraforts, ja que podríem dir que aquestos dos elements treballen conjuntament. Mentre que els extrems es volen obrir cap a l'exterior, la part central reacciona de forma contrària, no permetent el gir dels seus extrems.

Elements transmissors de càrregues: arcs 2 i 3

- Descripció de l'element

Aquestos dos arcs es troben en la part central de l'ermita i són els que es troben en pitjor estat. La seua forma original de mig punt es troba totalment desfigurada, a més de córrer un gran perill d'afonament.

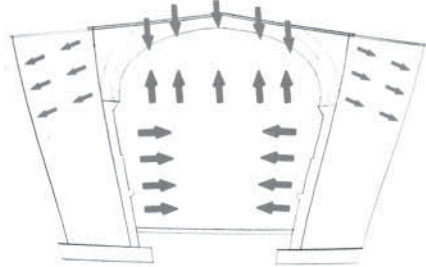
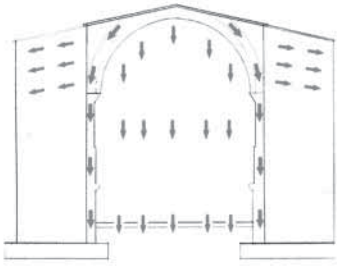
- Funcionament dels arcs

Aquestos arcs de mig punt transmetien les càrregues de la coberta i el seu propi pes directament als contraforts que se situen entre les capelles laterals. Aquestos són els encarregats de rebre les càrregues transmeses pels arcs i transmetre'ls cap al terra. Aquestos elements estan totalment relacionats amb els arcs: si els contraforts cedeixen, els arcs també ho faran. Açò és el que ha ocorregut en aquest cas, els contraforts han cedit per diverses causes ja explicades, produint-se el gir des del seu fonament, açò ha produït que s'augmente la distància entre la base dels arcs, generant una disminució en altura de la seua part més alta.

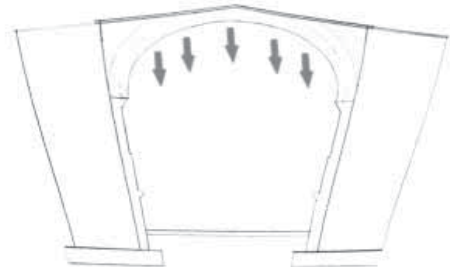
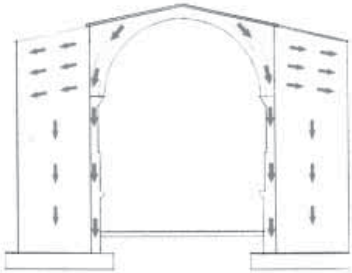
Elements transmissors de càrregues: arc 4

- Descripció de l'element

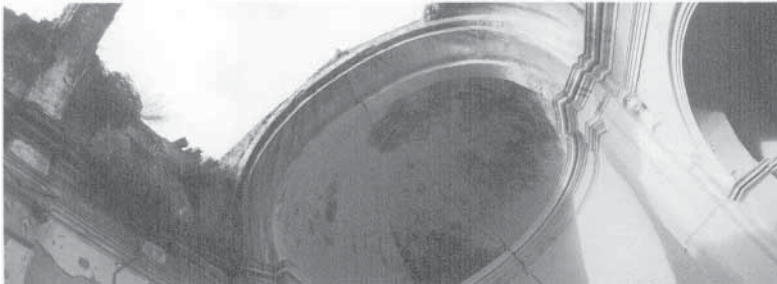
Aquest arc transmet el mateix tipus de càrregues que els dos casos anteriors. Com ja hem dit, el seu estat es troba en un punt intermedi dels altres dos casos, a causa del fet que part de les càrregues transmeses per aquest arc no sols les arpleguen els contraforts, sinó part també són absorbides pel quart d'esfera i per la meitat de cilindre que formen l'absis. Ara bé, es pot observar que en l'absis es van creant

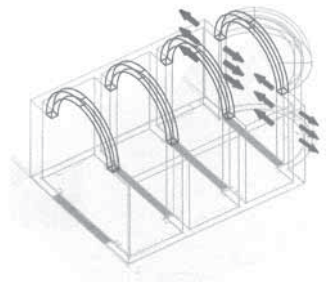
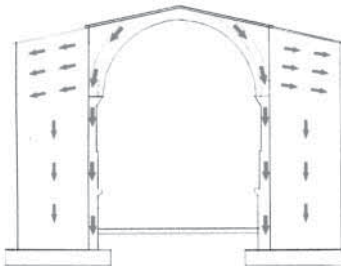
Esquema de funcionament de l'arc 1

Esquema de funcionament dels arcs 2 i 3

Fotomuntatge panoràmic de l'arc 4

Esquema de funcionament de l'arc 4

clavills verticals que van descendint des de la part superior, aquestes es produeixen perquè els contraforts generen unes tensions que tendeixen cap a la inclinació, aquestes tensions són contrarestades per la força d'unió entre els elements que formen l'absis. Quan aquestes tensions aconseguen grans dimensions, els elements de l'absis tendeixen a separar-se.

PROPOSTA DE RESTAURACIÓ: ESTUDI DE LES POSSIBILITATS D'ÚS

En aquesta part anem a exposar una proposta d'intervenció a mode de restauració de l'ermita. Després de reflexionar, hem tractat diversos usos que li se podrien donar a l'edifici, els quals han estat analitzats detalladament per tal d'escollir aquell ús que més s'adequara a la nostra idea de restauració.

Ermita d'estiu

Antigament l'ermita de Sant Antoni era la capella del desaparegut convent dels franciscans, en la qual se celebrava la missa. Quan vam ser sabedors d'aquesta informació vam considerar com a ús futur de l'edifici la recuperació com a ermita d'estiu, d'aquesta manera recuperariem en part els orígens d'aquell edifici i el dotariem del seu ús original.

Llavors, havíem de plantejar-nos si aquesta idea seria adequada, i per a això vam realitzar un llistat d'avantatges i desavantatges que aquest ús comportaria en l'espai on es troba ubicat:

- 1- En quant a la grandària de l'edifici pensem que no és un inconvenient, ja que el seu ús original era una església, i nosaltres pretenem donar-li una utilitat semblant a l'anterior.
- 2- Vam considerar que, amb aquesta idea, es podien produir una sèrie d'efectes importants en la zona, com és reviscolar el lloc, ja que es convertiria en un espai on es concentraria molta gent. També hem de ressaltar que no sols l'ermita seria un punt de reunió, sinó que la plaça, que es troba a l'exterior, passaria a ser un focus destacat de congregació de persones.
- 3- Com que la idea inicial es basa en una ermita d'estiu, no considerem necessari reconstruir la coberta de l'edifici, sinó que només intervindríem en allò que fóra adequat, com és: l'estat dels arcs centrals, l'absis, el problema d'humitats per infiltració i per capil·laritat, el correcte tractament que li s'ha de donar a l'alçat principal...
- 4- Estem realitzant una intervenció poc agressiva, més coincident amb el nostre concepte de restaurar.

Malgrat que, en general, no resulta agressiu per als veïns, sí que ho seria en les hores de missa, on hi hauria major aflluència de gent. Però realment aquesta gentada seria puntual, no es produiria a totes hores.

5- Si ens proposem filar prim, podríem aportar usos dins d'aquest mateix ús, ja que l'ermita serviria de lloc de reunió per als juniors (amb els xiquets de la zona), els quals podrien realitzar les seues activitats en aquell espai.

6- Finalment, ressaltar que el dit ús generaria un equipament religiós que, mitjançant una ruta cultural, estaria connectada a altres edificis amb important patrimoni cultural.

Museu sacre

Després d'estar analitzant els avantatges i desavantatges del primer ús, vam passar a considerar més utilitats que es podrien desenvolupar en l'edifici, i se'ns va ocórrer que la idea del projecte de restauració també podria basar-se en la construcció d'un museu sacre que és el lloc on s'exhibeix una col·lecció important d'objectes d'art sagrat (en aquest cas, els objectes de l'exposició haurien d'estar vinculats a la ciutat).

Igual que en la proposta anterior, havíem de valorar els beneficis i/o pèrdues que aquest concepte projectual ens aportaria:

1- La primera observació és que estem tractant amb unes dimensions insuficients per poder dur a terme el museu. Sí que és veritat que l'ermita consta de 6 capelles i un altar cobert, de les quals es podria traure profit per a introduir el material de l'exposició gràcies al cobriment d'aquestes, però així i tot ens resulta excessivament menut per desenvolupar l'esmentada activitat cultural.

2- Requereix d'una instal·lació elèctrica adequada, ja que, depenent del que anàrem a exposar, necessitarem d'un tipus de llum o altre. Així aconseguirem ambientar el lloc de la forma més idònia.

3- Com que està al descobert, haurem de dotar l'ermita d'una certa seguretat, per tal d'evitar possibles robatoris, o un altre tipus de gamberrada. La qual cosa suposa tindre vigilància les 24 hores del dia.

4- De la mateixa manera que l'ermita d'estiu, el museu estaria vinculat a altres edificis per mitjà d'una ruta cultural, la qual cosa ens beneficiaria, convertint la zona en un punt d'atractiu turístic rural. Aquest ús, si el relacionem d'alguna forma amb l'ús inicial "sacre" posa en valor l'edifici i la tradició del poble, generant un equipament cultural amb molt d'atractiu gràcies a la seua ubicació.

5- Si tractem de fer una comparació amb el primer ús, veiem que ambdós coincideixen en el fet que no resulten agressius ni en la construcció, ni visualment. Sí és veritat que hauríem de fer obra en el museu: tapar les capelles laterals (que es troben sense sostre) i equipar-les amb vitrines, però açò no resultaria tan violent per a l'edifici com un altre tipus de construccions.

6- Pel que fa al flux de persones, no es produirien aglomeracions de gent, ja que no és previsible una concentració massiva de visitants. A més, es disposaria d'una zona prèvia per a aparcament.

Sala polivalent

Com a tercera utilitat, se'ns va ocórrer crear una sala polivalent, una idea que ens va semblar interessant, ja que podria exercir un paper important en el lloc on es troba. Però, després d'analitzar-ho detingudament, ens n'adonarem que ens aportaria més desavantatges que beneficis, perquè estàvem proposant una intervenció molt més atrevida que les anteriors, i no molt fructífera:

1- Aquest projecte és més agressiu que els anteriors a causa que, dins d'un ús, es van a realitzar diversos usos. Açò, que per una banda és positiu per a la zona (ja que la reviscola), per altra banda generarà un ràpid deteriorament de l'espai. Tot açò generarà un lloc més tancat, la qual cosa farà més agressiva la intervenció.

2- Tot açò requerirà un manteniment diari i una atenció exhaustiva per adequar la sala a l'ús que es va a desenvolupar en cada moment.

3- Es necessitarà una sèrie de dotacions de servei per acomodar el lloc, i s'haurà d'incorporar un mòdul de banys, que segurament s'instal·le a l'exterior, ja que a l'interior no disposem d'espai suficient per situar-los.

4- Com ocorria amb el museu sacre, es requereix d'una instal·lació elèctrica, la

Vista capella lateral 6

qual anirà variant, depenent de la utilitat que li se done en cada moment a la sala polivalent.

5- Aquest tipus d'ús provocarà gran aflluència de gent, més que en els usos anteriors, la qual cosa farà inevitable que hàgem de disposar d'un major nombre de places de pàrquing que en els casos anteriors.

Es genera un greu problema, que és l'accés a aquest edifici, ja que és molt complicat aconseguir arribar a causa de les males infraestructures que comuniquen la zona, les quals es troben deteriorades (en desús, excepte per a accedir a les vivendes limítrofs) i són tan estretes que no permetrien la possibilitat d'entrada d'un autobús. Tot açò acreixerà l'agressió i es durà a terme una intervenció més danyosa.

6- Per acabar, podem destacar un avantatge d'aquest ús: l'Ajuntament obtindria un espai atractiu, ja que, en estar tractant l'edifici com si fóra un "contenedor", guanyaria també diversos equipaments.

Mirador

L'última opció que vam proposar va ser la de mirador, la qual ens va semblar una idea molt cridanera a causa de l'aportació visual tan atractiva que podria arribar a ser, gràcies a la zona on es trobava.

Igual que hem fet amb la resta de propostes, ara ens toca avaluar els avantatges i inconvenients que ens poden sorgir a l'hora de realitzar el projecte:

1- Enriquiria el lloc, convertint-se en un dels focus més importants que deuria estar connectat a la ja esmentada ruta cultural. Potenciaria la zona, dotant-la d'un cert valor cultural, i atraient a gran quantitat de gent, és a dir, major turisme.

2- Requereix l'ús d'estructures potents que sustenten tot el tram interior que s'hauria de construir per tal d'accedir al punt més alt del mirador. La nostra idea es basava en una sèrie de rampes o escales que vorejaren tot el perímetre interior permetent al visitant no sols vistes de l'exterior sinó també vistes de l'interior de l'edifici, en tota la seua plenitud.

3- Resulta una actuació visualment agressiva, ja que el tram per a accedir a la zona més alta acabaria en un altre forjat superior que trencaria d'alguna forma amb el conjunt de l'edifici. Pel que fa a la construcció, no resulta perjudicial per a l'ermita.

4- Després d'estar deliberant, ens n'adonarem que aquest ús no era lògic ni coherent, ja que la idea d'un mirador es realitza en zones de màxima altura, des de les quals es pot visualitzar tot el nostre entorn, i nosaltres

Vista interior de l'ermita. Capelles laterals 5 i 6

ens situem en un lloc on ja es poden veure les esmentades vistes des de la plaça; el fet de pujar al mirador aportaria poca millora visual.

5- L'edifici perd valor, és a dir, passa a un segon pla, ja que es converteix, simplement, en una subjecció de l'estructura.

Conclusió

Finalment, hem decidit realitzar una ermita d'estiu. Pensem que és l'ús que més beneficis ens proporcionarà a nosaltres i a la zona on es troba localitzat l'edifici. Crearem una ruta cultural juntament amb altres edificis de la zona, els quals aporten rellevància històrica local, i importància patrimonial i cultural.

ESBÓS DEL PROJECTE DE RESTAURACIÓ

A l'hora de prendre decisions per a dur a terme el projecte de restauració de l'ermita, hem pretès consolidar la part que queda, actuant només en les zones on siga precís. Considerem com exemple a seguir les actuacions de Camillo Boito. Per a nosaltres és important conservar el valor artístic i pintoresc que l'ermita ha adquirit amb el pas del temps. Creiem fermament que si férem una reconstrucció de l'ermita tal com era, perdria tot l'encant actual. Al mateix temps, serem rigorosos en el moment d'intervindre, sent cada una de les nostres actuacions diferenciada de les parts originàries.

Després d'haver fet un estudi previ, ens disposem a intervindre, i el primer pas que cal seguir per tal que la nostra actuació siga efectiva és fer una neteja tant a nivell d'organització com de les capes de brutícia que es troben en els elements arquitectònics analitzats en l'estratigrafia de cada part.

Figuera i runes

Com hem vist al llarg de l'anàlisi, el sòl actual de l'ermita són les runes resultants de l'enderrocament de la plementeria i el sostre anterior. Per tal que l'ermita complisca les condicions funcionals que requereix el projecte, haurèm d'eliminar

totes aquestes restes, ja que l'estat del material tampoc permetria una repristinació en el futur.

Un dels problemes més difícils d'afrontar per a nosaltres, ha estat el tractament de la figuera. Considerem que és un element important en la imatge actual de l'ermita, la dota d'un caràcter pintoresc molt fort. En canvi, la seua localització, l'estat en què es troba i els problemes que ocasionen les arrels en el paviment, ens fan inclinar-nos per eliminar-la. Mantindre-la ens faria eliminar l'accés principal i haver-ne de generar un altre, la qual cosa no es troba en els objectius del nostre projecte.

Vegetació

Una cosa semblant a la figuera ocorre amb la vegetació que es troba en els murs de l'edifici. La més abundant és la que es troba sobre les motlures. En estudiar l'estat d'aquestes veiem que la causa principal del seu despreniment és la força que exerceixen les arrels d'aquesta vegetació sobre elles. Els florits apareixen a causa de la humitat; com que no ocasionen un problema major, deixarem que vagen desapareixent a poc a poc, conforme desapareix la humitat.

Per a l'eliminació de les herbes de l'interior de l'ermita, ens plantejem diverses possibilitats. En la majoria dels casos, en estirar d'aquestes arrossegariem part de la motlura amb elles, així que, potser, seria més adequat matar-les amb algun producte químic que fóra tolerant amb els materials de la construcció.

Estat de lluit i pintura

En el moment d'intervindre sobre les parts superficials de l'ermita, una vegada netejades de brutícia i vegetació, tots estímem que seria un error pintar i eliminar els escrostonaments. L'ermita no té un valor artístic especial, ha estat el pas del temps el qui li ha donat el seu valor. D'altra banda, hi ha situacions en què no intervindre portaria a un deteriorament irreversible, per això vam optar per lluir amb morter de calç les parts necessàries, mantenint-ho tot tal com està.

PROPOSTA D'INTERVENCIÓ EN ELS DANYS ESTRUCTURALS

Buits

Pel que fa al tractament de les intervencions anteriors, on l'ermita no ha estat tractada de manera adequada, tenim dues opcions: d'una banda, els tractaments (ja comentats) de la façana principal; i, d'una altra, a l'interior ens trobem amb finestres tapiades en la part superior de la nau central.

Ens vam plantejar habilitar i recuperar la forma original d'aquests buits, encara que, finalment, vam pensar que tindria sentit si fóra necessari per a la funció que teníem pensada per a l'edifici en el futur. Seria important si necessitàrem augmentar la il·luminació a l'interior de l'ermita, però nosaltres no ho considerem necessari, ja que l'ermita es troba al descobert.

Vista interior de la part superior de les capelles

Humitats i llavat de material

Com podem observar a l'estratigrafia, les façanes interiors són les més afectades per la patologia de llavat de material. Això és a causa de la caiguda de les voltes, que ha deixat la rajola a la intempèrie. Per tal de solucionar-ho, crearem uns massissos que remataran les façanes interiors, els quals incorporaran un trencaaigües, evitant així els regalls per les façanes interiors. Les humitats per absorció s'eliminaran d'aquesta manera, i el mètode de fixació serà mecànic, evitant així reaccions químiques entre elements, valorant la capacitat de reacció química de la calç.

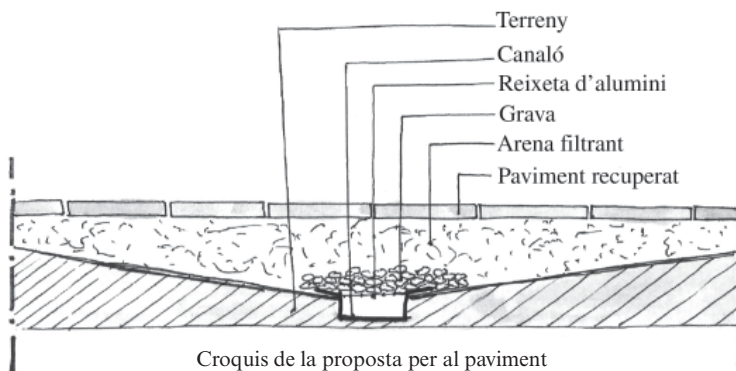
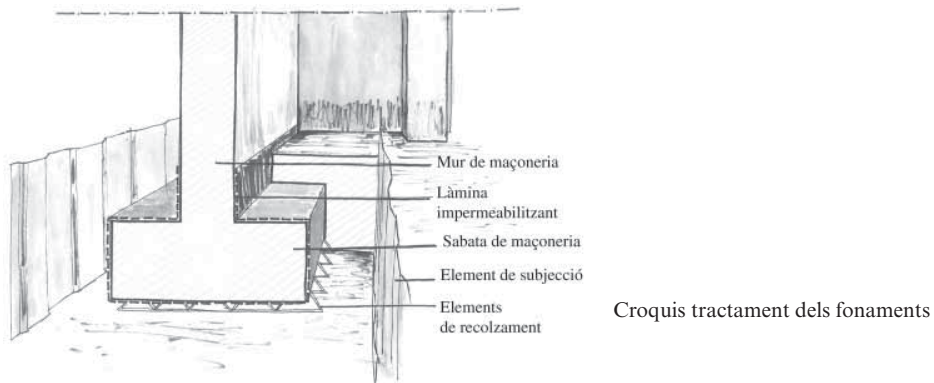
No obstant això, la humitat més abundant en l'ermita és la humitat per capil·laritat. Ens sorgeixen molts dubtes sobre com solucionar-la. Vam trobar una proposta adequada per aquesta patologia: excavar fins a la fonamentació (ja que no es troba a molta profunditat), deixar-la lliure de terreny (per dames) i anar situant una làmina impermeable que evite les humitats. Però aquesta és una solució que no ens pareix viable perquè incrementaria el pressupost de manera considerable, la qual cosa faria difícil dur-la a terme.

Paviment

La intervenció en el paviment és la més ambiciosa que ens marquem. Després del desallotjament de les runes, hem de col·locar un paviment. No obstant això, la funció de l'ermita ha canviat en considerar-la un espai d'exterior. Des d'ara, el paviment haurà de ser capaç d'evacuar l'aigua, tant la que li arribe directament, com la que tiraran els trencaaigües que hem dissenyat per evitar el llavat.

Estant en l'ermita analitzem el paviment (sota els enderrocs) i observem que davall seu n'hi ha un altre més primitiu de fang cuit, el qual està en molt bon estat. Optem per arreplegar el paviment originari, i situar-lo en el mateix lloc on es trobava, però sobre una capa d'arena filtrant; i deixant les juntes obertes. Al paviment rescatat li s'aplicaria un tractament per tal que resistira a l'aigua i a la seua nova situació. I les lloses que no es trobaren es reposarien de fang cuit, però d'un to més fosc i amb la data d'intervenció gravada (seguint les propostes de Camillo Boito).

Per tal que totes aquestes actuacions en el consolidament de l'ermita tinguin

efecte, el més important serà la intervenció estructural i l'estudi per a la reparació de la coberta, substituint les peces que siguin necessàries.

PROPOSTA D'INTERVENCIÓ EN ELS ARCS I L'ABSIS

Com ja hem comentat en fitxes anteriors, el problema dels arcs venia determinat per l'obertura dels murs laterals on aquestos descansen. En aquest apartat diferenciarem les diferents patologies que afecten a cada tipologia d'arc.

Problemes a resoldre

- Consolidació

Es procedirà a col·locació de rajoles ceràmiques de nova fabricació en la part dels arcs on calga (per rajoles faltants o clavillades).

Les noves rajoles s'elaboraran a partir d'un estudi i una anàlisi previs de les rajoles originals, per tal de determinar la seua composició i evitar que puguen produir-se incompatibilitats químiques.

Les rajoles de nova fabricació introduiran una pigmentació diferent a l'original, però de la mateixa tonalitat.

- *Consolidació i reblit de clavills (absis)*

Un altre punt a realitzar, per a la consolidació dels arcs, és procedir a injeccions de morter de calç. Aquest procés serà el mateix per al reblit de clavills apreciats en l'absis, i es procedirà tant en la seua part interior, com quan s'alce la coberta del mateix (com veurem més endavant).

A més, procedirem a la fixació de grapes estructurals per tal d'evitar obertures, aquestes treballaran conjuntament amb els tirants explicats en el punt 3. Pel que fa als arcs, les grapes s'executaran en la part inferior (exceptuant l'arc 1, al qual no li fan falta), mentre que, en l'absis, les grapes es fixaran tant en la part interior, com quan s'alce la coberta del mateix (com veurem més endavant).

Les grapes quedaran a la vista en els dos casos, la qual cosa perjudicarà la perspectiva visual de l'ermita, però tindrà avantatges més importants, com ara la major facilitat de reparació, fer patent la realitat de la seua col·locació...

- *Inclinació dels murs laterals*

Com ja hem dit, el problema principal dels arcs ve generat per la inclinació dels murs en els quals descansen. La nostra proposta pretén posar fi a aquesta inclinació progressiva, mitjançant cables tensors a mode de tirants, els quals aniran fixats als contraforts amb ancoratges en sec, ja que aquestos ens proporcionaran major estabilitat que els químics (a més de no ser tan agressius).

Coberta i absis

La restauració de la coberta es basarà en la consolidació del que resta de l'actual. És a dir, que l'ermita quedarà a l'aire lliure, ja que no construirem una nova coberta.

Actuarem pràcticament igual en tots els casos, incidint més en alguns aspectes, segons on ens trobem.

Igual que hem fet amb les rajoles, procedirem a l'estudi i anàlisi de les teules aràbigues actuals per a la fabricació de les noves, tot assegurant-nos que es puguem distingir a simple vista de les originals.

Diferenciarem dos tipus de casos: Coberta dels arcs i coberta de l'absis.

- *Actuació de restauració de la coberta dels arcs*

Aquesta serà realitzada per passos:

- 1- Estudi de detall i constructiu de la disposició de les teules en la part superior dels arcs.
- 2- Numeració de les teules per a la posterior col·locació en el seu lloc original.

3- Alçament de la coberta.

4- L'arc quedarà descobert i es procedirà a la seua reparació estructural (explicada en parlar dels arcs).

5- Després d'haver executat les actuacions corresponents a la seua consolidació estructural, i que s'hagen assentat les injeccions de morter de calç, es procedirà a la impermeabilització, per tal que no es produïska el pas de l'aigua a través d'ell.

6- Les teules originals seran revisades per detectar possibles fissures, danys estructurals, existència de vegetació... i sanejades en cas necessari.

7- Es procedirà a la col·locació de la coberta consolidant-la i fixant-la amb un morter més estructural, a base de calç, i amb les mesures de seguretat oportunes.

- Actuació de restauració de l'absis

La restauració de la coberta de l'absis seguirà els mateixos passos que l'explicada anteriorment respecte als arcs. Quan es procedisca a l'alçament de la coberta i posterior consolidació estructural, una de les actuacions consistirà en injectar morter de calç en els clavills de l'absis, aquest aspecte ara serà especialment important, ja que a través d'aquests clavills es produeix una quantitat important de filtracions d'aigua en l'absis.

Quan executem la impermeabilització reforçarem els punts crítics (com ara els clavills o la junta amb l'arc que remata l'absis). El procés finalitzarà amb la col·locació de la coberta (punt 7 de la restauració de la coberta dels arcs).

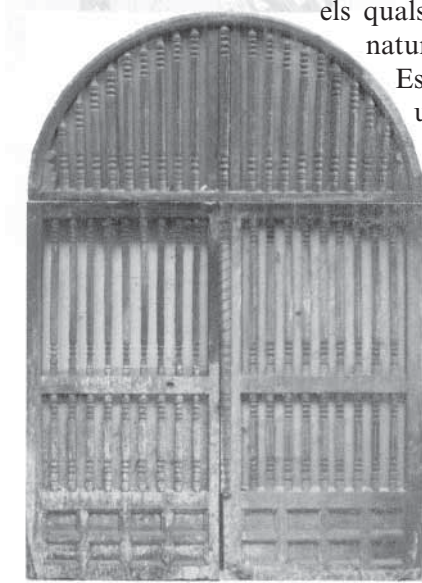
PROPOSTA D'INTERVENCIÓ A LA PLAÇA

En l'entorn s'actua de la forma menys agressiva possible, intentant no desvirtuar la imatge de l'ermita. De forma que aquesta mantinga la seua presència des de la distància. Adaptant la plaça a la recuperació de l'ús d'accés principal a l'ermita. I adquirint el valor de mirador des del qual s'observa la ciutat, la mar...

S'adapta la vora de la plaça amb mesures de protecció (baranes). Aquestes mesures tindran un caràcter lleuger, de forma que no esdevinguen un element cridaner, ni una barrera visual.

En aquesta zona també situarem uns bancs amb la intenció de crear un lloc de repòs i contemplació. Aquestos no han d'entrar en conflicte estètic o visual amb l'entorn, però sí s'ha de deixar entendre que no han estat sempre allí.

El paviment de la plaça es mantindrà de grava compactada, adequada per a llocs de poc trànsit. Amb això aconseguim una major integració amb la muntanya, en compte d'usar un paviment de llambordins, o qualsevol altre tipus de pavimentat,

Portalada anterior de l'ermita

els quals sempre seran un poc més urbans i menys naturals.

Es configura un xicotet pàrquing (immers en una línia d'arbres que "camufla" els vehicles) d'unes 10 places, pensat per a la gent de les vivendes adossades a l'ermita, i possibles visites o feligresos, els quals no es troben en condicions físiques d'anar pel seu propi peu a l'ermita. Aquest és un element necessari per tal de configurar d'una forma ordenada l'estacionament dels vehicles que acudisquen al lloc.

Pel que fa a la il·luminació de la plaça, proposem una il·luminació molt tènue, i amb un mobiliari molt auster en la zona de bancs; sense il·luminació directa al monument, per tal de no alterar la seua percepció.

RESTAURACIÓ I RECOL·LOCACIÓ DE LA PORTA PRINCIPAL ANTERIOR

En la façana exterior recuperem l'accés principal de l'ermita, llevant la tàpia construïda en la porta d'accés (de quan es va tancar l'ermita fa 20 anys). Al seu lloc col·locarem (prèvia restauració) la fusteria anterior, que actualment es troba a l'interior.

- *Xilòfags (tèrmits)*

Utilitzarem decapants químics per a retirar les capes de pintura, i neutralitzarem amb alcohol etílic. Retirarem la brutícia amb una ganiveta, i imprimirem la fusta amb un protector de fongs, xilòfags i humitat. Aplicarem, a més, parafina per tal que la fusta tinga greix i no se seque i apareguen clavills. Si les galeries de tèrmits foren massa grans o nombroses, podem omplir amb silicona o algun tipus de resina.

- *Excrements de coloms*

Procedirem a la neteja de les taques dels excrements, per a això actuarem de forma semblant a l'eradicació de taques de greix i oli.

REINTERPRETACIÓ DE LES PINTURES DE LA FAÇANA PRINCIPAL

Eliminarem la capa de morter de ciment exterior perquè es tracta d'una fase constructiva mal resolta que va provocar el deteriorament de la façana, per problemes d'humitats en dificultar l'evaporació de l'aigua absorbida per capil·laritat.

Omplirem els buits mitjançant un morter de calç amb àrid gros, i allisarem posteriorment amb un morter de calç, del tipus de la capa superficial de la façana, usant els mateixos components, i en la mateixa proporció. Repararem així totes les patologies de la façana, escrostonats, pèrdua de material...

Posteriorment procedirem a la neteja de la façana, eliminant-ne les causes d'humitats (i eixugant-les), a banda de llevar les herbes i la microvegetació de la façana.

Segona proposta de recuperació de la façana principal, amb simulació de col·locació de la porta

- Vegetació

La presència de plantes es retirarà manualment, amb precaució, ja que poden estar prou arrelades en la façana, sent necessari assegurar el morter de calç i les pedres si és necessari. Una vegada retirada la vegetació, es procedirà a la neteja dels depòsits de brutícia i al reomplert de juntes amb un morter de calç de composició adequada. Per tal d'evitar l'aparició de nova vegetació caldrà un manteniment amb productes biocides adequats a la pintura i a l'emblanquinament.

- Microvegetació

Analitzarem la composició de la pintura i del morter per veure quin producte biocida és el més adequat per a l'eliminació de la patologia.

Pel que fa a la pintura, es repinta la façana en les zones on les dades ofereixen una fiabilitat completa, després d'haver realitzat un estudi de pigments, a part es reconstruirà part del dibuix amb criteris de l'època com ara simetria, repetició... Excepte en aquelles zones en les quals eixos procediments no siguen suficients, on deixarem el to base de la composició de l'alçat.

SOBRE UNA CARTA DE FRANQUESA ATORGADA PEL DUC DE GANDIA AL PREVERE JOSEP DE CELADA (1611)¹

JOSEP SENDRA I MOLIÓ
Professor de Valencià - Investigador local

INTRODUCCIÓ

El 21 de juliol del 1611, quasi dos anys després de l'eixida forçada dels moriscos del Raval d'Oliva, el duc de Gandia i comte d'Oliva, Carles de Borja, concedia al prevere Josep de Celada la franquesa o exempció de determinades rendes derivades d'alguns béns immobles que el capellà tenia en règim d'emfiteusi.² El motiu de tal concessió era la recompensa a Celada pels serveis prestats al duc, en la tasca de redistribució de les terres i cases que havien deixat els musulmans expulsats.

Josep de Celada era germà d'Alonso de Celada, marit de Clara de la Cerda. Aquest matrimoni de la petita noblesa local, que tingué gran rellevància en la vida religiosa i econòmica de l'Oliva del seu temps, ha estat objecte d'un detallat estudi per part de Manel Martí i Ascó en un número anterior d'aquesta mateixa revista.³ Quant a Josep, sabem que entrà al servei de Santa Maria en 1589, que fou prevere i després vicari de la parròquia, i que morí en 1630.⁴ A més de la seua

¹ El document que transcrivim i comentem no es troba en cap arxiu públic, sinó en poder dels hereus de Ramón Michavila Bodegas i Vicenta Llorca Mas. Agraïm a la seua néta, Mª Isabel Saar, la gentileza d'haver-nos facilitat la seua consulta i anàlisi.

² Segons el *Diccionari Català-Valencià-Balear*, l'emfiteusi consisteix en la "cessió perpètua o per llarg temps, d'un immoble, compensada pel pagament d'un cànon anual al qui fa la cessió, conservant-ne ell el domini directe".

³ "Un distingit matrimoni en l'Oliva del segle XVII: Alonso de Celada i Clara de la Cerda", en *Cabdells* n° 2, any 2000, pp. 47-74. L'estudi, basat en l'abundant documentació sobre aquest matrimoni que es troba a l'Arxiu Parroquial de Santa Maria d'Oliva, conté algunes referències al capellà Francesc, germà d'Alonso, que ens han servit per al nostre article.

⁴ En J. Castell (1996: 27) trobem dues dates diferents per a la mort de Josep de Celada: 23 d'abril de 1611, i el mateix dia i el mateix mes de l'any 1630. Pensem que en el primer cas es tracta d'un error, ja que el mateix document que estem analitzant és de data posterior, i a més, trobem referències l'activitat del clergue en anys posteriors a 1611. Així, en J. Castell i F. Pi (1999: 124) apareix citat com a vicari en actes religiosos que tingueren lloc en 1614 i 1618. Per altra banda, Martí (2000: 53, nota 29), després d'haver analitzat la copiosa documentació de l'Arxiu Parroquial de Santa Maria, precisa que féu testament en 1626 i que morí en 1630, essent soterrat el dia esmentat abans (23 d'abril) en l'altar del Sant Sepulcre.

funció eclesiàstica, s'ocupà de diverses activitats administratives i econòmiques,⁵ com les que detalla el document que estem analitzant: organitzar la redistribució de terres abans ocupades pels moriscos i cedides pel duc de Gandia en emfiteusi als nous repobladors, i portar-ne la comptabilitat, amb l'elaboració de capbreus o registres dels emfiteutes.

Observacions de tipus lingüístic

El document està redactat en un llatí que, en alguns fragments, està farcit de paraules i expressions en valencià que ressaltem en cursiva, com “*les marjals*”, “*lo Terme de Damunt*”, “*un quartó y cinch braçes*”, etc., a més de llatinitzacions de mots valencians (alguns d'ells d'origen àrab) que apareixen declinats o en flexió verbal: “*fanecatas*”, “*de secano*”, “*Ravalis*”, “*Alqueriae*”, “*empadronando*”, “*alcaydiatus*”, etc.

Com era usual a l'època, apareixen paraules que no pertanyen al llatí clàssic, sinó al medieval (*infranquimus*, *francas*, *confrontatur*), i abunden les grafies que ens indiquen una pronunciació allunyada de la clàssica, com la reducció del diftong “ae” a “e” (*Gandie* per *Gandiae*, *presentis* per *praesentis*), o que ens indiquen una pronúncia “a la valenciana” dels mots llatins: *populassionis* per *populationis*, *undessimi* per *undecimi*. També grafies estranyes al llatí, però usuals en el valencià de l'època, com la “ç” davant “e” (*çensus*, *sexçentessimi*), o la “ch” final amb so de /k/ (*donech*). Abunden els errors dels escriptors: *item* per *item*, *confidantia* per *confidentia*, *puntualitate* per *punctualitate*, *predite* per *predictae*, *ereduum* per *heredum*, etc. La confusió entre “s” i “ss” (*vigessima*, *possitas*) podria fer-nos pensar en la influència de l'apitxat (tenint en compte que el document està datat a Gandia), però no disposem de prou dades per a afirmar-ho, ja que confusions semblants es donaven a l'època en tot el nostre domini lingüístic, en plena decadència literària i amb l'absència de normativa per a la llengua escrita.⁶

En les breus expressions que apareixen intercalades en valencià, observem grafies castellanitzades com en “*montaña*”; arcaïsmes com l'article masculí “lo” (“*lo Terme de Damunt*”, “*lo barranch*”), i característiques dialectals que ja s'havien generalitzat en aquella època, com la confusió entre les preposicions “amb” (antigament “ab”) i “en”: per una banda trobem “*secà ab garrofers*”, “*ab los vessants*”, “*ab algunes moreres*”, i per l'altra, parla de terrenys que limiten “*en lo barranch*” o “*en caminàs (=camí ample) sive assegador*”.

⁵ Tot l'apartat III.5.1 del catàleg elaborat per J. M. Cruselles, R. Narbona, M. China i I. Asíns, *L'Arxiu Parroquial de Santa Maria la Major d'Oliva*, Oliva, 1986, pp. 52-53, es refereix a documentació sobre l'administració i activitats econòmiques de la família Celada, tant de mossén Josep com del seu germà Alonso i la seua cunyada Clara de la Cerda. Per altra banda, Martí (2000: 55), comenta que Alonso, que s'enriquí amb el comerç i amb el negoci dels censals, seguí la “*tasca que ja havia mamprés el seu germà sacerdot*” (és a dir, Josep).

⁶ Segons Sanchis Guarner (1936: 58), “*a mediados del siglo XVII, la decadencia de la lengua hace que se olvide la ortografía, y puede decirse que prácticamente no se hace ninguna distinción regular entre s sonora y sorda en la escritura*”. La pronúncia apitxada, caracteritzada per l'ensordiment de fonemes alveolars i palatals sonors, ja s'havia generalitzat a València i la seua rodalia cap al 1600, però no sabem cert quan afecta aquest fenomen a Gandia, encara que podem trobar-ne algun indici esporàdic al segle XVII: Martí (2000: 62), parla d'un frare gandià que en 1629 registra per escrit el pagament de “*dos miches añades de Nadal*”.

TRANSCRIPCIÓ DEL DOCUMENT⁷

[Portada:] De Mo[ssén] Çelada
Pedro Chela en 21 julio de 1611. N° 32

/1/ Acte de m[erced] y franquea fet per sa Ex[cel·lència] del señor dux y conte de Olive a mossén Josep de Çelada, prevere, cavaller.

/2r/ Die XXI mensis Iulii anno a Nat[ivitate] D[omini] MDCXI.

Nos don Carolus a Borgia et Centelles dux Gandie marchio de Lombai et comes Olive, etc. Attendentes et considerantes quod Iosephus de Çelada miles presbiter ville Olive habitator sustinuit et subportavit maximosque et exsivos labores in nostro servitio a die expulsionis agarenorum facte per Regiam Maiestatem Phi[li]ppi Regis nostri in suo Regio preconio publicato in Civitate Valencie die vigesima secunda mensis septembris anni millessimi sexçentessimi noni usque in presentem diem et spem quam habemus quod dictos labores prosequetur donech et quousque finem et conclusionem assequatur mensurando omnes terras tam horte quam de *secano* ac etiam *les marjals Ravalis* Ville Olive, *Ravalis Fontis d'En Carròs*, et locorum de Potries, Beniflà, Alcudiola Rafelcoffer, *Alqueriae* Comitisse et loci *Alquerie dels Freres* nominatorum *lo Ter- /2v/ me de Damunt* quas agareni dictorum *Ravalium* et locorum habebant et possidebant *empadronando* et distribuendo dictas terras una cum domibus inter novos populatores et habitatores dictorum *Ravalis* et locorum cum maxima spe, confidantia, puntualitate et satisfactione qui totis viribus totoque conatu omnes poblaciones dicti nostri Comitatus Olivae fecit et construxit et in his magnos labores pertulit qui non solum hec que dicta sunt sed etiam libros emphiteutarum nostri patrimonii rexit et administravit absque aliquo interesse et salario plus temporis quam quatuordecim annorum nech non his prope elapsis annis fecit ac construxit quoddam generale caputbreve omnium emphiteutarum dicti nostri Comitatus Olive locorum et baroniarum eidem adiacentium tentarum sub nostra directa dominatione sua industria suoque labore quod opus habitum fuit pluris existimassionis quam precio mille /3r/ aureis. Attendentes etiam et considerantes quod instrumento stabilimenti per not[arium] infrascriptum recepti die vigesima secunda mensis februarii anni millessimi sexçentessimi undessimi stabilivimus in emphiteusim quondam domum et terras dicto Iosepho de Çelada eodem modo eaque ratione cum pactis et condissionibus contentis in stabilimentis per nos factis populatoribus dicti nostri Comitatus Olivae ut in capitulis populassionis latius est videre et quia dictus Iosephus de Çelada profuit ac utilitatem acquisivit nobis nostroque Patrimonio et nos tot servitia facta propriis suis expensis et cum amissione eiusdem rei familiaris non posse pecunialiter satisfacere his et aliis nobis bene visis id circo thenore presentis publici instrumenti cunctis temporibus hic et ubique firmiter et perpetuo valituri et in aliquo non violandi seu revocandi /3v/ eis melioribus via, modo et forma quibus de iure melius et efficassius fieri possit ac debeat de iuribus nostris plenarie instructi infranquimus et francas facimus vobis dicto Iosepho de Çelada presbitero dicte ville Olive habit[atori] presenti et cum multiplici gratiarum actione acceptanti et vestris

Primo quandam domum sitam et positam in suburbio dicte ville Olive in vico vulgo dicto *dels Trapigs* prout confrontatur ab una parte cum domo Jacobi Piera, et

⁷ En la transcripció hem respectat les grafies originals, tant del text llatí com dels mots valencians que hi figuren intercalats i que hem ressaltat en cursiva. En aquests últims, hem actualitzat també l'accentuació. Hem respectat també la puntuació original, i només hem fet ús del punt i a part en l'enumeració de béns immobles (paràgrafs que comencem per "*Primo...*" i "*Item...*"). Indiquem els salts de pàgina del document original amb el número del full entre barres inclinades, seguit de les lletres "r" ("*recto*") o "v" ("*verso*"), segons es tracte de la pàgina de davant o la de darrere (p.e.: /3r/, /4v/).

ab alia parte cum domo Bartholomei Pasqual *y en lo barranch*.

Item quattuor *fanecatas un quartó y cinch braçes* terre horte sitas et possitas in termino et horta predite ville Olivae in partita dicta *dels Patins* prout confrontatur cum *sequia Mijana*, cum terra Jacobi Joannis Ybiça, cum terra vestra, et cum terra Jacobi Pasqual filii Petri Pasq[ua]l] domini loci de Negrals, *y en caminàs /4r/ sive assegador del Hort de sa Exelencia*.

Item quattuor *fanecatas dos braçes* terrae horte sitas et positas in dicto termino et partita prout confrontantur cum terra vestri di Iosephi de Çelada cum terra vidue Bartholomei Martí de Veces quondam not[arii] cum terra dicti Jacobi Joannis Ybiça, et cum terra Jacobi Vincentii Pasqual

Item quinque *fanecatas* et dimidiam et quinquaginta quinque *braçes* terre horte sitas et positas in dictis termino et partita prout confrontantur cum terra Iacobi Ioannis Ybiça, cum terra Sebastiani Salelles, et cum *sequia Mijana*, et cum terra dicti Vincentii Iacobi Pasqual.

Item sexdecim *fanecatas un quartó y vint y cinch braçes* terre horte sitas et positas in dicto termino in partita dicta de la Calsada prout confrontantur cum itinere *de la Calsada*, cum *Sequia del Moli*, cum /4v/ terra Aparicii et Illefonsi Ximenez cum terra Iosephi Salelles, et cum terra Petri Pasqual.

Item sex *fanecatas terre secà ab garrofers* sitas et positas in dicto termino in partita dicta *del camí de Rebollet* prout confrontantur cum dicto itinere *de Rebollet*, cum *montaña* et *barranch*.

Item septem *fanecatas terre secà ab garrofers* sitas et positas in dictis termino et partita prout confrontantur cum terra ereduum Pauli Ordóñez et cum terra Petri Pérez, et cum *montaña*.

Item tres *fanecatas terrae ab algunes moreres secà* sitas et positas in termino dicte ville in partita dicta *del Pou dels Serrans* prout confrontatur cum itinere *del Pi*, cum terra ecclesiae Sancti Rochi, ex tribus partibus *barranch* et itinere per quod tenditur *al Collado* in medio, et cum *la mallada* et cum *montaña*, et cum parietibus suburbii dicte ville.

Item tres *fanecatas ter- /5r/ re marjal* sitas et positas in dicto termino in partita dicta *de les Passadores* prout confrontantur cum camino *assegatore et de les Marjaletes*, cum terra Vincentii Marqués duabus partibus cum terra Jacobi Carpi, et cum terra ... [*espai en blanc*].

Item quoddam ovile situm et positum in *Ravali* dicte ville prout confrontatur cum *barranco* duabus partibus, et cum vico.

Item quondam eram sitam et positam in dicto termino *en la montaña de la Talaiola ab los vessants* prout confrontatur cum *barranco*, cum ovile Beltrandi d'Osta, cum alio *barranco*, cum *garroffers alcaydiatus* Castri Sancte Anne, cum terra ecclesiae divi Rochi, et cum parietibus domorum suburbii sive *Ravalis*..⁸

...Tam ab omnibus et quibuscumque partitionibus fructuum quam ab omnibus et quibuscumque servitutibus realibus personalibus et mixtis ad quas tenebaris ratione dicti stabilimenti et pactis in illo appositis et contentis cum nostra voluntas sit quod de dictis domo et terris tan- /5v/ tummodo solvere tenearis çensus ibi memoratos cum laudimio et fatica totoque alio pleno iure emphiteotico et iure ipsos percipiendi secundum forum Valentie promittentes contra presentem franquitatem non venire nech aliquem venire facere palam vel oculte aliqua ratione titulo sive causa sub bonorum et iurium nostrorum omnium obligatione pariter et hypotheçe quod est actum in aula duicali ville Gandie die vigesima prima mensis iulii anni millesimi sexcentissimi undessimi.

_____⁸ Sig+num nostri don Caroli a Borgia et Çentelles predicti qui hic concedimus et

⁸ Introduim aci un salt de línia, per tal de separar la llista de béns immobles de la relació de rendes de les quals estan "francs" o exempts.

firmamus.

Sig+num mei Iosephi de Çelada presbiteri qui accepto.

Testes huius rey sunt Petrus Ferrer et Gabriel Savañolo milites Gandie habitat[atores].

In quorum fidem et testimonium ego Petrus Chela not[arius] meum quo utor appono sig+num.

TRADUCCIÓ

Dia 21 del mes de juliol en l'any de la Nativitat del Senyor 1611.

/2r/ Nós, don Carles de Borja i Centelles, duc de Gandia, marquès de Llombai i comte d'Oliva, etc. Atenent i considerant que Josep de Celada, cavaller, prevere, habitant de la vila d'Oliva, assumí i suportà els més grans i excessius treballs al nostre servei des del dia de l'expulsió dels moriscos, feta per la Reial Majestat del nostre Rei Felip, en el seu reial pregó publicat en la ciutat de València el dia vint-i-dos del mes de setembre de l'any mil sis-cents nou, fins al present dia, i amb l'esperança que tenim que prosseguirà dits treballs fins que aconseguisca el final i la conclusió, mesurant totes les terres, tant d'horta com de secà, i també les marjals del Raval de la Vila d'Oliva, el Raval de la Font d'En Carròs, i els llocs de Potries, Beniflà, Alcudiola, Rafelcofer, Alqueria de la Comtessa i els llocs de l'Alqueria dels Frares, anomenats *lo Terme /2v/ de Damunt*, les quals [terres] els moriscos de dits Ravals i llocs tenien i posseïen, empadronant i distribuïnt dites terres, juntament amb les cases, entre els nous pobladors i habitants de dits Raval i llocs amb la màxima esperança, confiança, puntualitat i satisfacció; el qual, amb totes les seues forces i amb tot el seu afany féu i construí totes les poblacions del dit nostre Comtat d'Oliva, i en aquests grans treballs dugué a terme no solament aquestes coses que s'han dit, sinó que també dirigí i administrà els llibres dels emfiteutes del nostre patrimoni sense cap interès ni salari durant més de catorze anys, i certament en aquests darrers anys passats féu i construí una mena de capbreu general de tots els emfiteutes dels llocs del dit nostre Comtat d'Oliva i de les baronies adjacents a ell, subjectes al nostre domini directe, amb la seua aplicació i el seu esforç. Aquest treball fou estimat per un preu de més de mil auris.⁹

/3r/. Tenint també en compte, i considerant que pel document d'establiment rebut pel notari sotasignant, el dia vint-i-dos del mes de febrer de l'any mil sis-cents onze, vam establir en emfiteusi una casa i terres a dit Josep de Celada, de la mateixa manera i per esta raó, amb els pactes i condicions contingudes en les disposicions fetes per nós als pobladors del dit nostre Comtat d'Oliva, com es pot veure més àmpliament en els capítols de població, i donat que dit Josep de Celada serví i adquirí el domini útil en interès nostre i del nostre Patrimoni, i considerant que nós no podem satisfer amb diners tants serveis fets amb les seues pròpies despeses i amb la pèrdua del seu mateix patrimoni familiar, per aquestes i altres actuacions ben vistes per nós; per això, a tenor del present document públic, valedor en tots els temps, ací i en qualsevol lloc, de manera ferma i perpètua, i no violable ni revocable en cap punt, /3v/ proveït de manera plena dels nostres drets amb la millor via, manera i forma amb què, d'acord amb el dret, pugui i haja de fer-se millor i més eficaçment, alliberem i fem franques per a vós, dit Josep de Celada, prevere, habitant de la dita vila d'Oliva, que esteu present i accepteu amb múltiple acció de gràcies, i per als vostres,

Primer, certa casa situada en el suburbi de dita vila d'Oliva en el carrer anomenat

⁹ En l'original en llatí, "*aureis*" (ablatiu plural d'*aureus*), ens fa pensar en el ducat d'or ("*ducatus aureus*"). Els ducats no circulaven físicament al Regne de València, sinó que s'utilitzaven com a moneda de compte. Segons Mayans (*Epistolario V, Escritos Económicos*, p. 310), un ducat equivalia a 21 sous (és a dir, una lliura més un sou).

vulgarment dels Trapigs, en quant confronta, per una part, amb la casa de Jaume Piera, i per altra part amb la casa de Bertomeu Pasqual i amb el barranc.

A més, quatre fanecades, un quartó i cinc braces de terra d'horta, situades en el terme i horta de dita vila d'Oliva en la partida anomenada *dels Patins*, en quant confronta amb la séquia Mitjana, amb terra de Jaume Joan Ibiça, amb terra vostra, i amb terra de Jaume Pasqual, fill de Pere Pasqual, senyor del lloc de Negrals, i amb el caminàs /4r/ o assegador de l'hort de Sa Excel·lència.

A més, quatre fanecades i dos braces de terra d'horta situades en dit terme i partida, en quant confronten amb terra de vós, dit Josep de Celada, amb terra de la viuda de Bertomeu Martí de Veses, que fou notari, amb terra del dit Jaume Joan Ibiça, i amb terra de Jaume Vicent Pasqual.

A més, cinc fanecades i mitja i cinquanta-cinc braces de terra d'horta situades en dits terme i partida, en quant confronten amb terra de Jaume Joan Ibiça, amb terra de Sebastià Salelles i amb la séquia Mitjana, i amb terra de Jaume Pasqual.

A més, setze fanecades, un quartó i vint-i-cinc braces de terra d'horta situades en dit terme en la partida anomenada *de la Calçada* en quant confronten amb el camí de la Calçada, amb la séquia del Molí, amb /4v/ terra d'Aparici i Ildefons Ximénez, amb terra de Josep Salelles, i amb terra de Pere Pasqual.

A més, sis fanecades de terra de secà amb garrofers, situades en dit terme en la partida anomenada del camí de Rebollet, en quant confronten amb dit camí de Rebollet, amb muntanya i barranc.

A més, set fanecades de terra de secà amb garrofers, situades en dits terme i partida, en quant confronten amb terra dels hereus de Pau Ordóñez i amb terra de Pere Pérez, i amb muntanya.

A més, tres fanecades de terra amb algunes moreres, secà, situades en el terme de dita vila en la partida anomenada del Pou dels Serrans, en quant confronten amb el camí del Pi, amb la terra de l'església de Sant Roc, des de tres parts del barranc i camí pel qual es va cap al mig del Collado, i amb la mallada i amb la muntanya, i amb murs del suburbi de dita vila.

A més, tres fanecades de terra /5r/ de marjal situades en dit terme en la partida anomenada *de les Passadores*, en quant confronten amb el camí de l'Assagador i de les Marjaletes, amb la terra de Vicent Marqués per dues parts, amb terra de Jaume Carpi, i amb la terra ... [espai en blanc].

A més, una espècie de corral d'ovelles situat en el Raval de dita vila, en quant confronta amb el barranc per dues parts, i amb un carrer.

A més, una antiga era situada en dit terme en la muntanya de la Talaiola, amb els vessants en quant confronta amb el barranc, amb el corral d'ovelles de Beltran d'Osta, amb un altre barranc, amb garrofers de l'alcaidia del Castell de Santa Anna, amb terra de l'església de Sant Roc, i amb parets de les cases del suburbi o Raval...¹⁰

...Tant de totes i qualssevol particions de fruits, com de totes i qualssevol servituds reals, personals i mixtes, a les quals estàveu subjecte per raó de dita disposició i pactes posats i continguts en ella, ja que la nostra voluntat és que de dita casa i terres /5v/ solament hàgeu de pagar els censos allí esmentats amb lluïme i fadiga, i tot altre ple dret emfitèutic, i amb dret [nostre] de percebre'ls segons el fur de València, prometent no actuar judicialment contra la present franquesa ni fer actuar públicament o bé ocultament a ningú per cap raó, títol o causa, sota obligació de tots els béns i drets nostres per igual com a garantia. Fet en la cort ducal de la vila de Gandia el dia vint-i-u del mes de juliol de l'any mil sis-cents onze.

Signe nostre, de l'abans anomenat don Carles de Borja i Centelles, qui ací concedim i firmem.

_____ Signe meu, de Josep de Celada, prevere, qui accepte.

¹⁰ Vegeu nota 8.

Testimonis d'aquest acte són Pere Ferrer i Gabriel Savañolo, cavallers, habitants de Gandia.

Per a fe i testimoni dels quals, jo, Pere Chela, notari, afegisc el signe del qual em servisc.

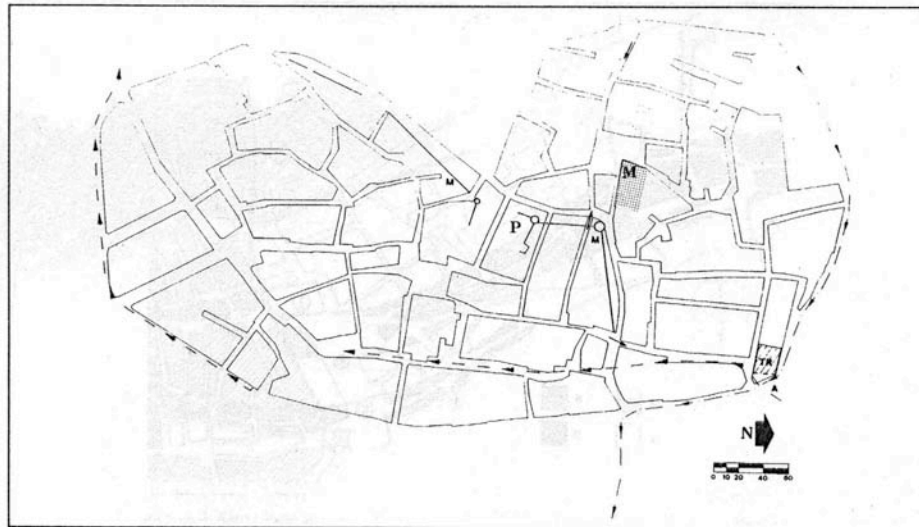
COMENTARIS

La toponímia

El document cita partides i llocs del terme municipal que, en la seua major part, no han canviat de nom després de quatre-cents anys: hui en dia continuen vigents els noms de la séquia *Mitjana*, dels camins del *Collado*, de les *Marjaletes*, de la *Calçada*, del *Rebollet*, i de les partides de les *Passadores* i la *Calçada*.

Però també cita noms que han estat substituïts per altres o han estat oblidats: el carrer "*vulgo dicto dels Trapigs*" que confrontava "*en lo barranch*". Es refereix al carrer les Tendes, anomenat antigament *del Trapig*,¹¹ un extrem del qual acabava en el barranc (també anomenat *dels Trapigs* en aquella època). En la confluència entre el carrer i el barranc hi havia un trapig per a l'elaboració del sucre, com es pot veure en el següent mapa elaborat per J. Torró (1996: 592), on apareix assenyalat amb l'abreviatura TR (en la part inferior dreta):

El barranc dels Trapigs (actual carrer del Barranc, en l'extrem dret del mapa)

Plànol conjunt de la vila i raval d'Oliva. La moreria ocupa la zona septentrional, separada de la vila pel mur.

M (menuda): elements del mur de la vila; M: mesquita; TR: trapig; A: séquia major. La línia puntejada delimita un possible atzucac absorbit; i les fletxes indiquen la situació dels portells coneguts (elaboració de J. Torró, 1996: 592).

¹¹ *Nomenclátor Urbano*, en AADD, *Iniciación a la Historia de Oliva*, Publicaciones del Ayuntamiento de Oliva, Valencia, 1978, p. 451.

marcava en aquella època el límit septentrional del Raval o barri morisc (que tenia com a nucli originari l'actual plaça de Sant Roc, on hi havia l'antiga mesquita, transformada en església de Sant Roc en 1534). L'altre costat del barranc estava ocupat per terrenys de secà i cases aïllades, i en aquesta part tindria lloc la posterior expansió del Raval entre els segles XVII i XVIII, al voltant de l'actual plaça de Ganguis.

Tornant al document, un dels terrenys citats apareix en la partida *del Pou dels Serrans*, en les immediacions de l'actual carrer dels Serrans, confrontant amb el camí *del Pi* (actual carrer Sant Antoni, que continuant pel camí del Collado conduïa a l'antic convent o ermita de Santa Maria del Pi), i amb una *mallada* o lloc on reposaven pastors i ramats, situada vora la muntanya.

També es fa referència a la *séquia del Moli*, que el document situa en la partida

Canalització coberta de la séquia Mare al seu pas pel carrer Sant Vicent

de la Calçada. Es tracta de la séquia Mare o del Rebollet, que després de travessar més d'un molí al llarg del seu trajecte, entra en el casc urbà d'Oliva (actualment de forma subterrània), i en aquella època subministrava la força motriu per a l'enginy del sucre.

Quant a la partida *dels Patins*,¹² aquest nom hui oblidat apareix citat per Gregori Mayans,¹³ i Salvador Cardona (1978: 60) precisava que "*linda con el camino de Gandia*". Pels indicis que ens dóna el mateix document (un terreny citat en dita partida confronta "*cum sequia Mijana*"), i per les dades obtingudes per Domènec Morell,¹⁴ podem situar el seu emplaçament en la zona compresa entre el carrer Sant

¹² Segons el *Diccionari Català-Valencià Balear*, "pati" significa, entre altres coses, "peça de ferro del fre d'un vehicle, que s'aferra fortament a la roda per travar-la quan es vol frenar", i que en aquella època s'aplicava als frens dels carros. També podria tractar-se, segons el mateix diccionari, d'una variant de "tapi", espècie de sandàlia amb sola de cuiró.

¹³ "... Los terratinientes de Oliva ... son poseedores de toda la huerta de dicha villa incluida en siete partidas que se llaman *Calzada, Patins, las Fuentes, Ull de la Mola o Campò, Camino del Mar, Geresa i Reg nou...*", en MAYANS, Gregorio, *Epistolario (V), Escritos Económicos*, p. 320.

¹⁴ Domènec Morell Fullana (mort en 2008), a més de recollir llegendes i tradicions del Raval i del Pinet (com les que figuren en el llibre *Dotzena i mitja de llegendes del Pinet*, publicat en 2005 per l'Associació de

Bernat (popularment *Abram* o *Bram*) i la prolongació del carrer Sant Vicent pel camí vell de Gandia, per una banda, i l'actual carretera nacional per l'altra. En l'actualitat, una part d'aquesta antiga partida està inclosa en el casc urbà, en la zona ocupada per carrers com Arquebisbe Reig, García Ordóñez, Vicent Andrés Estellés i el tram oest d'Ausiàs March i de Joanot Martorell (és a dir, la zona situada al voltant de la gasolinera El Rebollet).

Per cert que, quan el document parla del terreny d'aquesta partida que fita amb la séquia Mitjana, també diu que confronta amb el “*caminàs*” o “*assegador del Hort de sa Excelencia*”. Tenint en compte que “*caminàs*” significa “camí ample”, és molt probable que es tracte del camí vell de Gandia o de Xàtiva, la via de comunicació més important que travessava la zona. Quant a l’“Hort de sa Excelència”, deu tractar-se del mateix que Mayans anomenava “*huerto del señor, más antiguo que su condado*”,¹⁵ que era regat per la séquia Mare, i del qual desconexem l'extensió i els límits.

Un altre topònim avui inexistent és del de la *Talaiola*, nom de la muntanya on s'ubicava una era que confrontava, segons el document, amb el barranc, amb terra de l'alcaidia del Castell, amb terres de la parròquia de Sant Roc i amb parets de les cases del Raval. No hem trobat referències, ni en la bibliografia ni en les persones a qui hem consultat, sobre aquest topònim. Però si ens agafem al significat del mot *talaiola*, diminutiu de *talaia* (torre d'observació, o per extensió, lloc elevat des d'on es pot observar una àmplia panoràmica), la muntanya citada en el document ens fa pensar en el Tossal de la Creu,¹⁶ situat enfront del de Santa Anna i de major altura que aquest, de manera que s'hi podrien enviar senyals o avisos al Castell en cas de perill. En l'actualitat, una part de la vessant nord de la muntanya, on abans hi havia bancals de secà, està integrada en el casc urbà. Quant al terreny o era citada en el document, no podem situar-la amb exactitud, ja que desconexem la ubicació i límits dels altres terrenys que hi limitaven (no oblidem la manca de documentació deguda a la crema de l'Arxiu Municipal en 1936).

Les rendes objecte d'exempció

Com hem dit al principi, el duc Carles recompensava el prevere Celada per la seua tasca de mesurament i redistribució, entre els nous pobladors, de terres i cases que abans ocupaven els moriscos, tant del Raval i del terme d'Oliva com de localitats veïnes. A aquesta activitat s'afegia l'elaboració i l'administració de llibres de registres dels emfiteutes, que el capellà havia portat durant més de catorze anys, sense cap remuneració i amb despeses pròpies que havien fet disminuir el seu patrimoni. El duc valorava el cost d'aquest treball en més de mil “auris” (v. nota 9), i confessava no poder retribuir-lo amb diners (“...*non posse pecunialiter*

Pares i Mares del Col·legi Públic “Verge dels Desemparats” d'Oliva), es dedicà durant molts anys a investigar sobre la toponímia rural i urbana d'Oliva, reunint un abundant material que encara es troba inèdit.

¹⁵ Mayans, G., *op. cit.*, p. 328.

¹⁶ També hem pensat en el Tossalet del Pi (o de Doix), que correspon a l'actual carrer Sant Isidre i adjacents, i constitueix la part més elevada del Raval pròxima a l'església de Sant Roc. Però creiem més probable que es tracte del Tossal de la Creu, que per la seua major altura i la panoràmica que s'hi divisa, resulta un lloc més adient per a establir una talaia o lloc de vigilància.

satisfacere...”). Açò no era d’estranyar: la hisenda ducal, que ja era deficitària abans de l’expulsió dels moriscos, estava totalment arruïnada. Carles de Borja, privat de les copioses rendes que rebia anteriorment dels vassalls expulsats, havia de fer front a molts i grans deutes que havia contret i que no podia pagar.

Per tant, l’única manera que tenia el senyor de retribuir els serveis prestats per Celada era eximint-lo de rendes i obligacions que pesaven sobre els terrenys que aquest tenia en emfiteusi, dels quals el duc posseïa el domini directe o eminent, i Celada el domini útil.¹⁷ La carta de franquesa especifica que la casa i els terrenys enumerats quedaven alliberats i “francs” de la partició de fruits,¹⁸ així com de servituds reals, personals i mixtes, per al capellà i per als seus hereus. Però l’exempció no comprenia determinats censos estipulats en el contracte d’emfiteusi signat uns mesos abans (22 de febrer de 1611). I continuaven vigents els drets que tenia el senyor en cas de venda o transmissió del domini útil per part de l’emfiteuta: el lluïisme (*laudemium*) o dret que percebia el senyor, i la fatiga o dret de prelació que tenia aquest per a recuperar el domini útil.

Els béns immobles objecte de franquesa o exempció eren una casa, una cleda o corral d’ovelles, una era situada “*en la montaña de la Talaiola*” i un conjunt de terrenys situats en diferents partides del terme municipal, especificant en cada cas si es tractava d’horta, de secà o de marjal, així com l’extensió de cada parcel·la. Tenint en compte que, en les mesures tradicionals valencianes, una fanecada es divideix en 4 quartons, i un quartó en 50 braces, si sumem les extensions de les parcel·les detallades en el document, obtenim 49 fanecades, 1 quartó i 37 braces,¹⁹ repartides d’aquesta manera:

Terra d’horta: 30 fanecades, 1 quartó i 37 braces, situades en les partides dels Patins i la Calçada.

Terra de secà: 16 fanecades repartides entre el camí del Rebollet i la partida del Pou dels Serrans.

Marjal: 3 fanecades en la partida de les Passadores.

Com hem dit més amunt, no podem precisar la ubicació exacta de cada parcel·la, ja que desconeixem les dels propietaris confrontants, per manca de dades. Però sí que podem fer-nos una idea del tipus de conreu a què es destinaven les partides citades. En les de secà hi havia, segons diu el document, “*garrofers*” i “*algunes moreres*”, i les d’horta (la porció més substanciosa dels terrenys citats), regades per la séquia Mare i la Mitjana, estarien dedicades amb tota probabilitat a la canyamel abans de l’expulsió dels moriscos. Quant a la marjal, en aquella època abastava la part més baixa i plana del terme municipal, pròxima a la costa. El mateix document, quan cita la partida de les Passadores, fa referència al camí de les *Marjaletes*, nom de per sí prou significatiu.

¹⁷ Les característiques del contracte d’emfiteusi en els senyorijs valencians apareixen explicades en Morant 1978: 12-14 (v. Bibliografia al final).

¹⁸ En el cas del sucre, la partició era a la meitat, i en general, menor i variable per als altres productes.

¹⁹ Tenint en compte que la fanecada valenciana equival a 831,08 m², l’extensió total d’aquests terrenys equivaldria a 4,1084 hectàrees.

Personatges citats

A més de l'interessat, Josep de Celada, i del duc Carles de Borja, cal esmentar en primer lloc el notari Pere Chela (o Chella, segons altres referències) davant del qual s'havien signat la major part de les Cartes Pobles que seguiren a l'expulsió dels moriscos (La Parra 1992: 165).

Entre els titulars dels terrenys que confronten amb les parcel·les citades, figuren cognoms de famílies benestants com els Pasqual, els Osta o els Martí de Veses.

Dels Pasqual apareixen citats: Bertomeu,²⁰ Pere, Jaume Vicent i Jaume (tal volta els dos últims siguen el mateix). De Jaume, especifica que era fill de Pere Pasqual, senyor del lloc de Negrals,²¹ i potser es tracte del "Jaume Pasqual, notari de la vila de Oliva", que rep el contracte de venda de l'alqueria de Guardamar, per la família Tamarit a Enric de Miranda, en 1625.²²

La família Pasqual posseïa, en terme de la Font d'En Carròs, l'extensa finca de la Foia, travessada per la séquia del Rebollet i confinant amb les partides olivanes de la Calçada i el Camí del Rebollet, citades en el document. En la façana de la casa de la Foia figura l'escut d'aquesta família, el mateix que podem veure en la casa pairal que posseïen a Oliva, al carrer les Moreres, que durant molts anys es destinà a asil d'ancians i actualment és la seu del Museu Arqueològic.

Quant a Bertran d'Osta, sabem que era batle d'Oliva en 1614, i que en alguns plets promoguts per ell, intervingué com a procurador Alonso de Celada, germà de mossén Josep, segons indica Martí (2000: 58). La família Osta (o Hosta) a més del prestigi social i econòmic de què gaudia a la localitat, també fou important en l'àmbit religiós. El seu membre més il·lustre, Joan Osta Pasqual (1579-1650) fou nomenat bisbe d'Oriola en 1647.²³ Un altre clergue d'aquesta família, Gaspar d'Hosta,²⁴ havia estat sagristà de la Seu d'Oriola, i es féu càrrec de l'administració dels béns de mossén Josep de Celada quan aquest féu testament en 1626.²⁵ I un "cavaller" Juan Hosta apareix citat com a "jurat" en 1645 en la documentació parroquial de Sant Roc.²⁶

Quant als Martí de Veses, el document esmenta el difunt Bertomeu com a notari, càrrec que exerciren diversos membres d'aquest llinatge i que sembla que era una tradició familiar. Mayans cita "*Bartholomé Martí de Veces, notario*" en la ratificació en 1592 dels capítols matrimonials de Madgalena de Centelles, germana

²⁰ Potser siga el mateix que, segons M. Martí (2000: 58) presentà plet en 1613 contra Alonso de Celada, germà del prevere, per un deute de cinc lliures.

²¹ Negrals, en la Marina Alta, pertanyia des d'antic als Pasqual, que la repoblaren en 1611, segons indica Gil Olcina (1983: 10).

²² PONS MONJO, F., "Callejero Olivense IV", publicat originalment en *Llibre de Fira i Festes*, Oliva 1985, i posteriorment en "Cabdells", n° 6 (2009), pp. 171-174.

²³ Podem trobar resums de la biografia del bisbe Joan Osta en J. M. Vidal ("Patria Chica", n° 6, 13-2-1932), en A. Mestre (1978: 301) i en J. Castell (1996: 33-36).

²⁴ Citat per J. Castell (1996: 29) com a titular d'un benefici eclesiàstic.

²⁵ Martí (2000: 53, nota 29). També esmenta Gaspar d'Hosta com a prevere en la p. 56, com a testimoni en un judici contra Domingo Pardo en 1608, en què Alonso de Celada (germà de Josep) intervingué com a procurador.

²⁶ PONS MONJO, F., "Callejero Olivense I", publicat, originalment, en *Llibre de Fira i Festes*, Oliva 1982, i posteriorment en *Cabdells*, n° 6 (2009), pp. 171-174.

de Pere, comte d'Oliva.²⁷ I pel que fa al protagonista del nostre document, Josep de Celada, es féu càrrec del seu testament un altre notari de la mateixa família, Vicent Martí de Veses, en 1626 (Martí 2000: 29).

Els noms de Jaume Pasqual i de dos dels altres propietaris que apareixen en el document, Sebastià Salelles i Jaume Ibiça (no sabem si d'ells mateixos o de familiars seus), són citats per Juan Blay (1960: 27) en l'assignació, a partir del 1645, de béns i rendes al rectorat de la parròquia de Sant Roc.²⁸

Alguns dels personatges que hem citat s'havien beneficiat, segons Pons Fuster (1981: 121-122), de la situació creada amb l'expulsió dels moriscos. Quan els creditors del duc de Gandia visitaren el comtat d'Oliva per conèixer-ne la situació, acusaren, entre altres, Sebastià Salelles, Jaume Pasqual i el mateix notari del nostre document, Pere Chela, d'haver-se apropiat de les millors cases i terres dels expulsats, aprofitant-se dels seus càrrecs i del poder i la influència de què gaudien. Mossén Gaspar d'Hosta tenia moltes terres posades a nom de terceres persones, i feia negoci venent terres, en nom del duc, a qui millor li les pagava. Situacions semblants es donaren en molts altres llocs del ducat de Gandia: Santiago La Parra (1992: 165) parla de l'actitud "*caciquil o mafiosa*" d'un grup de terratinents de Gandia que s'apoderaren, de forma poc legal, d'un gran conjunt de terres, algunes de les quals havien estat concedides a nous pobladors.

El document en el seu context històric

Segons diversos historiadors, entre ells F. Pons Fuster (1981: 18), la Corona que havia ordenat l'expulsió dels moriscos confiava en una repoblació ràpida, amb l'arribada massiva d'immigrants que ocuparien les cases deixades pels expulsats i cultivarien les seues terres. Però aquest procés fou lentíssim, i l'arribada de forasters, procedents en la seua majoria de localitats veïnes, fou mínima. La majoria de cases i terres passaren a poder de veïns de la mateixa vila d'Oliva, i no sempre de forma legal: el mateix Pons Fuster (1985) comenta que, quan alguns nous pobladors arribaren a Oliva, es trobaren amb la sorpresa de veure habitades les cases i cultivades les terres que els havien estat assignades. De manera legal o no, és fàcil de suposar que, en el repartiment, les persones amb més poder i influència s'endurien una bona part del pastís. Abans hem parlat de persones i famílies com Pasqual, Salelles i Osta, entre altres.

En el cas que ens ocupa, sembla que Josep de Celada, prevere i administrador al servei del duc, també va resultar afavorit per aquella situació. Segons diu el document, havia obtingut la casa del Raval i les terres esmentades en febrer de 1611, any i mig després de l'eixida dels moriscos. Si observem la ubicació dels terrenys, trobem que els de secà estaven tocant el Raval (camí del Rebollet i camí del Collado), i els d'horta (la part més grossa de l'assignació: 30 fanecades) en partides també properes al barri morisc i ben regades (Patins i Calçada), que abans de l'expulsió havien estat dedicades al tan productiu i rendible cultiu de la

²⁷ MAYANS, G.: *Epistolario X. Mayans con Manuel Roda y Conde de Aranda*, Oliva, 1990, p. 63.

²⁸ Cita, entre els béns i rendes assignats al rectorat, "*censos de Sebastián Salelles, Jaime Pascual, Francisco Ibiza, Jaime Ibiza, Jaime Sampere, etc.*".

canyamel, i confrontaven amb terrenys posseïts per altres famílies benestants que també es devien haver aprofitat d'aquella conjuntura.

Com és ben sabut, l'expulsió dels moriscos (que en el cas d'Oliva va afectar a més de la meitat de la població total) tingué unes conseqüències demogràfiques i econòmiques desastroses per al Regne de València i, en particular, per a la comarca de la Safor. El cultiu de la canyamel es va enfonsar, i no va recuperar mai l'esplendor que tingué quan era treballat per una mà d'obra tan experta en tot el procés d'elaboració del sucre, i que tants beneficis havia proporcionat al comtat d'Oliva i ducat de Gandia.

La pèrdua de les rendes senyorials va agreujar la fallida de la hisenda de Carles de Borja, que ja abans de l'expulsió es trobava assetjat pels creditors. Segons comenta Santiago La Parra (1990: 230-321), el duc no sols es veia impossibilitat d'afrontar els grans deutes, sinó també les despeses menors (deixà de pagar als petits proveïdors del palau ducal), i arribà a regatejar a la duquesa mare la dot vitalícia que aquesta reclamava. Entre els afectats per la insolvència del duc figurava, com hem vist en el document, el mateix Josep de Celada: el senyor no podia pagar amb diners els seus serveis, i es veia obligat a compensar-lo amb la franquesa o exempció de rendes derivades de l'emfiteusi.

No és d'estranyar, per tant, que en aquella situació de bancarrota els senyorius de Carles de Borja foren embargats per la Corona, i que segons La Parra (1990: 231) el duc fóra enviat a Sardenya com a virrei (càrrec que ocupà de 1611 a 1617) per tal de no obstaculitzar les gestions encaminades a sanejar l'economia del ducat de Gandia.

BIBLIOGRAFIA

- AADD, *Iniciación a la Historia de Oliva*, Publicaciones del Ayuntamiento de Oliva, València, 1978.
- BLAY NAVARRO, Juan (1960), *Documentos y datos para la historia de la ciudad de Oliva*, Valencia, ECIR.
- CARDONA MIRALLES, Salvador (1978), "El medio físico", dins *Iniciación a la Historia de Oliva* (v. referència).
- CASTELL, José i PI, Juan Francisco (1999), *Aproximación histórica al convento de la Visitación de Nuestra Señora a Santa Isabel de las Clarisas Descalzas de Oliva*, Oliva.
- CASTELL BOMBOÍ, José (1996), *Sacerdotes i religiosos en Santa María la Mayor de Oliva (1362-1996)*, Oliva.
- CRUSELLES, Josep M. i altres (1986), *L'Arxiu Parroquial de Santa Maria la Major d'Oliva*, Oliva.
- DOMINGUEZ TORMO, J. M. i PONS MONCHO, F. (1989), *Sant Roc d'Oliva. Apuntes históricos*, I Centenario del Templo Parroquial (1886-1986). Oliva.
- GIL OLCINA, Antonio (1983), "La propiedad de la tierra en los señoríos de

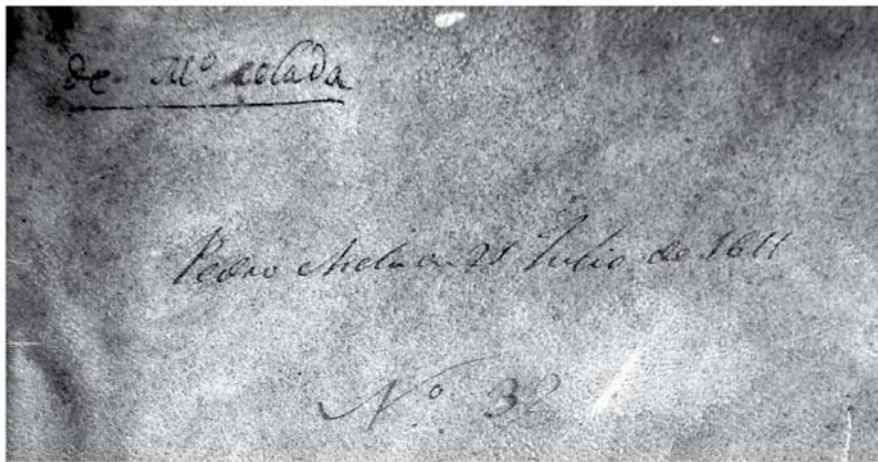
- jurisdicción alfonsina”, *Investigaciones geográficas*, nº 1, pp. 7-24. Universidad de Alicante. Instituto Universitario de Geografía.
- LA PARRA LÓPEZ, Santiago (1990), *1609 en el ducado de Gandía*. Separata de la revista “Estudis 16”, Valencia 1990, pp. 217-232
- LA PARRA LÓPEZ, Santiago (1992), *Los Borja y los moriscos (Re pobladores y “terratenientes” en la Huerta de Gandía tras la expulsión de 1609)*, València: Institució Alfons el Magnànim.
- MARTÍ i ASCÓ, Manuel (2000), ‘Un distingit matrimoni en l’Oliva del segle XVII: Alonso de Celada i Clara de la Cerda’, dins *Cabdells* núm. 2, pp. 47-74.
- MAYANS, Gregorio, *Epistolario V. Escritos Económicos*. Estudio preliminar de Ernest Lluch. Selección, transcripción y notas de Antonio Mestre. Publicaciones del Ayuntamiento de Oliva, Valencia, 1976.
- MAYANS, Gregorio, *Epistolario X. Mayans con Manuel Roda y Conde de Aranda*, Publicaciones del Ayuntamiento de Oliva, 1990.
- MESTRE SANCHIS, Antonio (1978), “Personalidades olivenses en la cultura”, dins *Iniciación a la Historia de Oliva* (v. referència).
- MORANT DEUSA, Isabel (1978), *Economía y sociedad en un señorío del País Valenciano: El ducado de Gandía (siglos XVIII-XIX)*, Gandía.
- PONS FUSTER, Francisco (1981), *Aspectos económico-sociales del condado de Oliva (1500-1750)*, Publicaciones del Ayuntamiento de Oliva, València.
- PONS FUSTER, Francisco (1985), ‘Las consecuencias de la expulsión de los moriscos de Oliva’, *Programa de Fira i Festes*, Oliva.
- PONS MONCHO, Francisco (1982, 1983, 1985), “Callejero olivense”, I, III i IV, dins *Programa de Fira i Festes*, Oliva. [El capítol II fou publicat en *Llibre de Festes de Sant Vicent*, Oliva, 1983, i tots aquests articles han estat reeditats en *Cabdells*, nº 6 (2009), pp. 171-186, per l’Associació Cultural Centelles i Riusech d’Oliva].
- SANCHIS GUARNER, Manuel (1936), ‘Extensión y vitalidad del dialecto valenciano ‘apitxat’’, *Revista de Filología Española*, XXIII, pp. 45-62.
- TORRÓ ABAD, J. (2009), ‘Formes de poblament i urbanisme. Com s’organitzaren els llocs d’habitació dels musulmans del regne de València (segles XIII-XVI)’, dins *Entre terra i fe. Els musulmans al regne cristià de València (1238-1609)*, Universitat de València i SECC (Sociedad Estatal de Conmemoraciones Culturales), València.
- TORRÓ ABAD, J., “El urbanismo mudéjar como forma de resistencia. Alquerías y morerías en el Reino de Valencia (siglos XIII-XVI)”, dins *Actas del VI Simposio Internacional de Mudejarismo, Teruel 16-18 septiembre 1993*, edita Centro de Estudios Mudéjares del Instituto de Estudios Turolenses, Saragossa, 1996, pàgs., 535-598.

1611, juliol 21. Gandia.

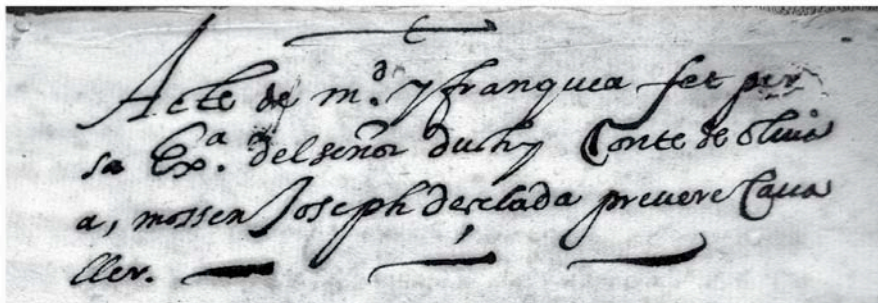
El duc de Gandia i comte d'Oliva, Carles de Borja i Centelles, concedeix al prevere Josep de Celada, d'Oliva, la franquesa o exempció de determinades rendes com a recompensa pels serveis prestats en la redistribució de terres, després de l'expulsió dels moriscos.

Document conservat pels hereus de Ramón Michavila Bodegas i Vicenta Llorca Mas.

Text de la portada

Full 1 (anvers)

Full 2 (avers)

+
 Die xxi mensis Julij año
 anatho dno dñi. Dccxi

NOS don Carlos aborigia et rentel
 dus gaudie, marchio de Lombaj et co
 mes dñus dñi Attinentes et considerand
 tes q Josephus de clada miles presbiter
 ordo stuuhabitq sustinuit et subpor
 tauit maxime q et excessus labores
 in nostro seruitio adie cogulionis ago
 renorum fore per Regiam maiestatem
 philippi regis nostri in suo Regio preonio
 publicato in ciuitate Valencie die
 vigesima secunda mensis septembris
 anni millesimi sexcentissimi noni
 usq in presentem diem et spem quam
 habemus quod dictos labores prose
 quitur donec et quousq finem et
 conclusionem assequatur mensurando
 omnes terras tam hore q desecans
 aetiam in maribus Naualis ville
 dñus, Naualis fontis den carror, et
 Tocoum de potres, beni fla, aleudista
 Naigelcoffer, alguerie Conitago et loci
 alguerie dels frares nominatorum locor

Full 2 (revers)

Remedament quas jaganni ditorum Na
 uolum et locorum habebant et posside
 bant empadronando et distribuendo die
 tas terras vna cum domibus interuouos
 populatores et habitatores ditorum
 Actualis et locorum cum maxima spe, con
 fidantia, puntualitate et satisfac
 tione qui totis viribus totoq; conatu
 omnes populationes diti nostri Comita
 tus stius fecit et construxit et in his
 magnos labores pertulit quoniam solum
 hec quedita sunt sed etiam libros em
 phiteutarum nostris bimonij crescit
 et administravit absq; aliquo intermis
 et salario q; fluxu temporis quoniam quatuor
 decim annorum neli non his propo des
 sis annis fecit ac construxit quoddam
 generale caput breue omnium emphi
 teutarum diti nostri Comitatus
 Opus totorum et baroniarum eidem
 ad iacantium tentarum sub nostra
 directa dominatione sua industria suoz
 labore quod opus habitum fuit qu
 nis estimacione q; precio mille

Full 3 (anvers)

auris. Attendentes etiam et consi-
 derantes quod instrumento stabili-
 menti per nos in scriptum recep-
 ti die vigesima secunda mensis fe-
 bruarij anni millesimi sexcentissimi
 vicesimi stabilimus in emphuseu
 sim quendam domum et terras dicto
 Josepho declarada eodem modo et cog-
 ratione cum patris et conditionibus
 contentis in stabilimentis per nos fa-
 ctis populatoribus dicti nostri Comita-
 tus ut in capitulis populacionis
 tatus et videre et quia dictus Jose-
 phus declarada profuit ac utilitate
 adquisiuit nobis nostroque patrimonio
 et nos tot seruitia facta proprijs
 suis copensis et cum amissione eiusdem
 rei familiaris non posse pecunialiter
 satis fauere his et alijs nobis benivolis
 idcirco tenore presentis publici ins-
 trumenti cunctis temporibus hic et
 ubique firmiter et perpetuo valituri
 et in aliquo non violandi seu euocandi

Full 3 (revers)

etis melioribus via, modo, et forma qui
 bus de iure melius et efficacius fieri
 possit ac debeat de iuribus nostris glo
 nari instructi in franquimus et fran
 cas facimus vobis dicto Josepho de la
 da gus oltero diceville stue habitis
 presenti et cum multiplici gratia
 cum actione acceptanti et vestris
 Erimo quandam domum sitam et posi
 tam in suburbio diceville stue in
 uico vulgo dicto del strapis prout
 confrontatur a vna parte cum domo
 iusti piera, et a lialia parte cum do
 mo Bartholomei pasqual vulgo bar
 ranc, 3ta. p^{ta} quatuor fanegas vn
 guarto p^{ta} de braus terre herede sitas
 et positas inter termino et herede quide
 ville stue in partita dicta de lapa
 ens prout confrontantur cum sequia
 mi sana, cum terra iusti Joannis
 ylica, cum terra vestra, et cum ter
 ra iusti pasqual filij petri pasq
 domini Coe de negals, y hinc camina

Full 4 (anvers)

Sive allegator de l'hort de la calçada
 cia. Itē. quatuor fanecatas de
 brais terre horte sitas et positas in
 dicto termino et partita prout con-
 frontantur cum terra vestri di Josep
 Phi de calçada, cum terra vidue Bar-
 tholomei marci de veses q. noth. cum
 terra diti Paetri Joannis ylica, et
 cum terra Paetri Vincentij pasqual
 noth. Itē. quinque fanecatas et di-
 midiam et quinquaginta quinque
 brais terre horte sitas et positas
 in dictis termino et partita prout
 confrontantur cum terra Paetri
 Joannis ylica, cum terra Paetri
 Salles, et cum sequia mifana, et
 cum terra diti Vincentij Paetri pas-
 qual noth. Itē. sexdecim fanecatas
 vnguarto q. pint q. un h. brais terre
 horte sitas et positas in dicto termi-
 no in partita dicta de la calçada q. no-
 ut confrontantur cum itinere de la
 calçada, cum sequia de Amoli, cum

Full 4 (revers)

terra a paricij et Illeforxi simony
 cum terra Josephi Salles, et cum
 terra petri pasqual. It. sex fancua
 tas terre seca ab garro fers situs et posi
 tas indito termino impartita dita del
 cami de Nebollit prout confrontan
 tur cundito itinere de Nebollit, cum
 montano, et barran h. It. septem
 fancuatas terre seca ab garro fers si
 tas et positas inditis termino et par
 tita prout confrontantur cum terra
 medium pauli ordoen, et cum terra
 petri perez, et cum montano. It.
 tres fancuatas terre ab algunis mo
 rres seca situs et positas in termino
 dite villo impartita dita del pou de la
 ferrans prout confrontantur cum iti
 nere del pi, cum terra Ecclesie sancti
 Nothi, et tribus partibus barran h
 et itinere per quod tenditur al
 collado in medio, et cum lamallada
 et cum montano, et cum parietibus su
 burdiguville. It. tres fancuatas ter

Full 5 (anvers)

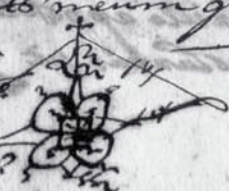
re marshal sitas et positas infra ter-
 mino impartita dicitur de les passades
 prout confrontantur cum camino asse-
 gatore et de les marshaltes, cum terra
 Vincentij marquis duabus partibus
 cum terra jaubertis, et cum terra
 Ith. quiddam ouile situm et
 positum in Nauoli diterville prout
 confrontatur cum barranco duabus
 partibus, et cum vico, Ith. quoddam
 quam sitam et positam infra termino
 en la montana de la calaysta a llos ves-
 gants prout confrontatur cum bar-
 ranco, cum ouile beltrandi dora, et
 a llos barranco, cum garroffis alcaj
 diatus Capri fante Anne, cum ter-
 ra localis diu Nostra, et cum parietibus
 domorum suburbij sine Nauoli.
 Jam ab omnibus et quibuscumque par-
 titioibus fructuum q̄ ab omnibus
 et quibuscumque seruitutibus realibus
 personalibus et misotis ad quos tenetur
 vis ratione dicti stabilimenti et pau-
 tis in illo appositis et contentis cum nos-
 tra voluntas sit q̄ deditis ^{et bonis et} terris tan-

Full 5 (revers)

tum modo solvere tenaris consus tibi
 memoratos cum laudibus et gratia to
 toq; alio plensuro emphitoticis et
 iure ipso percipiendi secundum
 forum valentie promittentes contra
 presentem franquitate non venire
 neq; aliquem venire facere salam
 vel occulte aliquaratione titulos sine
 causa sub bonorum et iurium nostro
 cum omnium allegatione pariter
 et hypothese quod est actum in aula
 ducali ville gaudie die vicesima pri
 ma mensis Julij anni mille simi
 ses centesimi videsimi. Et nam
 nostri don caroli abozia et centelles
 predicti quibus concedimus et fir
 mamos. Et num mei Josephi de
 celada presbiteri qui accepto.
 Testes huius res sunt Petrus
 ferrer et gabriel javanolo
 milites gaudie habitus.

In quorum fidem et testimonium Ego
 Petrus chela notario meum quo vobis op
 pono Sig

Innotat de mra
 pperito impend
 p mra
 p mra
 p mra

¿NETEJAR PEDRES I TRAURE OSSOS? LA NECESSITAT DE LA DIFUSIÓ DE L'ARQUEOLOGIA I DEL PATRIMONI ALS CIUTADANS DE LA SAFOR-VALLDIGNA

MOSCARDÓ SABATER, EMILI
Arqueòleg i gestor cultural

INTRODUCCIÓ

Després d'experiències laborals en arqueologia urbana i rural, així com d'estudis ceràmics i de poblament,¹ ens fèiem diverses preguntes: sap la gent com i on es vivia en la Safor romana? Quins eren els objectes que empraven i d'on venien? Així doncs, ens abraçava un enorme desig de poder apropar, defugint dels àmbits acadèmics i científics, i adreçant-nos a un públic més profà, una part d'aquelles restes històriques que omplien milers de caixes dels magatzems dels dos museus comarcals, condemnades de nou a un ostracisme després d'un curt flaix de protagonisme. El nostre marc d'actuació es centrarà, en general, en la comarca de la Safor-Valldigna durant el període romà, abraçant diverses intervencions arqueològiques que s'han realitzat en els últims trenta anys, així com, en particular, en la terrisseria que es va localitzar en el C/ Santíssim Crist de la ciutat d'Oliva.

LA SAFOR ROMANA. TIPUS DE POBLAMENT I ECONOMIA

Durant el període de l'Alt Imperi Romà (segles I i II de l'Era), la comarca de la Safor formava part de la zona nord d'influència, en tots els seus aspectes, de la ciutat de *Dianium* (Dènia), població que va assolir la capitalitat gràcies a la importància del seu port natural. Cap a ella i des d'ella s'articulava tota la vida econòmica del seu *ager* o camp, carregant en vaixells els seus productes agrícoles (vi i oli, principalment) per a exportar-los cap als mercats provincials, entre ells la pròpia capital Roma, així com rebent amb les naus oneràries productes de l'exterior com podien ser les vaixelles de taula anomenades sigil·lates.

Com a complement de la capital urbana dianense, aquesta gran planura al·luvial oberta a la mar, tancada pel W amb un cordó muntanyenc que configura una topografia de petites valls transversals, es presentava poblada amb un tipus

¹ Moscardó 2007a. (estudis ceràmics), i Moscardó 2007b. Beca d'investigació del CEIC Alfons el Vell per a l'any 2006 (estudis de poblaments).

d'hàbitat que també va ser importat pels immigrants de la península Itàlica, les anomenades vil·les o *villae*. Si bé en el període anterior o Ibèric (segles VII-I aC.) el poblament principal se situava en altura sobre petites muntanyes com és, per exemple, el cas del poblat del Rabat (Rafelcofer). Ara, amb la nova organització política que suposa l'Imperi, existeix una certa pau social, l'anomenada *Pax Augusta*, que provoca que es desenvolupi un poblament de vil·les en el pla per tot el territori saforenc.

La base de l'economia de l'Imperi Romà va ser, sens dubte, l'agricultura. Imperava el tàndem camp-ciutat, on la segona detentava el domini polític, actuant de màquina de drenatge de la riquesa agrícola del seu territori. El nou sistema d'organització i explotació de la terra es basava en la planificació total d'una zona o perímetre, el qual s'anomenarà *fundus*, on existirà una zona edificada, l'*aedificium*, i una zona de terra sense construccions, l'*ager* (Fig.1). Mentre que la primera zona és allò que es diu pròpiament la vil·la, la segona englobaria camps de conreu, vinyes, horts, prats, riberes amb salzedes, muntanyes i boscos.² La zona edificada s'erigia al centre d'una finca,³ que variava en funció dels casos, amb caràcter de residència per tal de gestionar el bon funcionament de cara a l'exportació dels productes produïts a la zona de l'*ager*.⁴

Tots els edificis adscrits a la cultura romana presentaven els mateixos models i mètodes arquitectònics. És a dir, s'emprava el morter de calç o *opus caementicium* per bastir uns murs ben aparellats, així com les *tegulae* (teules planes) i *imbricis* (teules corbes) per cobrir les teulades. La diferència social o qualitativa entre les diverses vil·les o granges radicava en la manera de cobrir els paraments i cor d'aquestes obres (lloses de marbre: estucs pintats com ocorre a les termes de la Sort, a Ròtova), així com els paviments utilitzats (pisos de mosaics, simple terra batuda i *opus signinum* o morter de calç mesclat amb ceràmica matxucada).

A més de les necessàries terres de conreu, on es cultivava la vinya, l'olivera i el cereal (preferentment el blat), i de praderies on criar el ramat, era prioritària la possessió d'una certa massa boscosa amb la qual abastir-se (sobretot de fusta) per a les tasques de la cuina i per als forns de les, quasi sempre presents, terrisseries.⁵

Respecte a la situació topogràfica, element importantíssim pel que fa a poder proveir-se d'aigua,⁶ terres cultivables i argiles aptes per a la producció terrissera, la Safor destaca per tindre diverses vil·les que es localitzen a la planura al·luvial i a la vora de les vies de comunicació, a més de les situades a la vora dels rius Serpis i Vernissa, de barrancs, així com a prop de la costa i de la marjal.

Autors clàssics com Varró, Cató i Columel·la, parlen de la vil·la esclavista diferenciant-hi diverses parts que reben el nom de *pars urbana* i *pars rustica*. La primera corresponia a la residència del propietari, el qual podia viure de manera permanent o a temporades. La segona, a la vivenda dels esclaus, amb la important cuina, i a la sèrie de dependències agrícoles diferenciades com a *pars fructuaria*, en forma de magatzems, molins, premses, cellers de vi i d'oli,

² Giralt i Raventós 2005, 313.

³ Gorges 1979, 91.

⁴ Moscardó 2007b, 47.

⁵ Moscardó 2007, 47.

⁶ Gorges 1979, 90.

pallisses, estables i tancats per al ramat (Fig.3). Annexa a aquesta *pars rustica* es podia disposar el sector artesanal o terrisseria (Figs.2 i 4), amb forns de producció ceràmica, de metalls i de vidre, entre d'altres.⁷

Les excavacions arqueològiques realitzades a la Safor destaquen per l'escassa obtenció d'informació respecte dels edificis. Les vil·les comarcals de la Sort (Ròtova) i de l'Era-Escoletes (Daimús) s'adscriuen al model de vil·la amb peristil o pati central al voltant del qual s'articulen una sèrie d'estances domèstiques de caràcter residencial, model datat a partir de la segona meitat del segle I dC.⁸ Normalment, aquests patis, envoltats de columnes (Fig.3), articulaven diverses estances que podien ser el *tablinum*, o sala de recepció, els *triclinia* o menjadors amb els característics llits, i els *balnea* o banys termals,⁹ a més de les latrines i els edificis agrícoles,¹⁰ ja que aquests podien estar separats o no de la zona residencial.

Respecte a la mà d'obra que sostenia el model de la vil·la, aquesta podia ser esclava, lliberta¹¹ o basada en el colonat,¹² predominant la primera categoria segons podem veure a partir de l'estudi de les inscripcions funeràries trobades a la comarca.¹³ El *vilicus* o encarregat, de condició esclava,¹⁴ era qui dirigia les rendes de l'explotació quan el propietari estava absent.

Sobre aquest contingent de gent descansava el conreu de la famosa tríade mediterrània, és a dir: el vi, l'oli i els cereals, base de l'alimentació del moment. Els dos primers, junt amb la figuera, eren els més importants pel que fa a la seua plantació, mentre que el cereal es conreava només per tal d'autoabastir la pròpia hisenda. En diversos períodes puntuals, vinculats sobretot al moment de la collita, es necessitava un major nombre de jornalers o treballadors, els quals eren coordinats per l'encarregat de la finca.

És, però, el vi qui protagonitza el desenvolupament agrícola i comercial de les vil·les saforenques, ja que es conrea en una gran quantitat de terres de planura i modifica, així, l'anterior paisatge d'època ibèrica que presentava una menor pressió humana. Pel que fa a l'oli, no sembla que el conreu de l'olivera estiguera molt desenvolupat a la zona, encara que existia una producció comarcal, la qual es va envasar en el contenidor amfòric anomenat Oliva 3 (Fig.9), abastint preferentment els diversos centres rurals així com a la ciutat de Dénia.¹⁵

Aquesta producció agrícola s'envasava en àmfores (peces ceràmiques de grans dimensions: Fig.9) i es transportava en carruatges per les vies de comunicació del moment. La principal via va ser l'anomenat camí Vell de Xàtiva, d'origen ibèric, que des de la Vall d'Albaida travessava la Safor creuant el Vernissa mitjançant un pont, discorrent pel costat de la vil·la de la Sort, endinsant-se en la planura al·luvial dels termes de Potries i Beniarjó, passant als peus de l'assentament de

⁷ Giralt i Raventós 2005, 316 i 321.

⁸ Gorges 1979, 113 i 119.

⁹ Giralt i Raventós 2005, 316.

¹⁰ Gorges 1979, 125.

¹¹ Esclaus que havien assolit la llibertat.

¹² Arrendament a persones lliures.

¹³ Corell 1999 i González 2001.

¹⁴ Revilla 1995, 105.

¹⁵ Moscardó 2007, 49.

la Muntanyeta de Sant Miquel fins arribar a la terrisseria d'Oliva. Des d'ací es dirigia cap al terme de Pego, continuant cap a les valls interiors o cap a la ciutat de *Dianium*. Existia una altra via que des del nord, des de *Valentia*, seguiria la línia de costa per la carretera Natzaret-Oliva en direcció al sud, discorrent per les vil·les costaneres com són Rafalcaït i l'Era (les dues a Daimús) i la Vela (Miramar), passant per Oliva i continuant per la via o ramal que transitaria la zona marjalenca d'Oliva i Pego fins a *Dianium*.

Una altra via complementaria a les altres vindria des del terme d'Alzira, travessant Valldigna, per a discórrer arrimada a la serralada muntanyenca de Tavernes, Xeraco, Xeresa i Gandia vorejant les terres de marjal.¹⁶ Aquesta es dirigiria a la planura on se situa avui Gandia, amb la vil·la del Rajolar (actual fàbrica Dulcesol), per arribar de nou al taller d'Oliva, cruïlla de totes les vies de comunicació. El topònim *camí de la Calçada*, situat a l'entrada d'Oliva i als termes de Xeraco i Xeresa, és ben indicatiu de l'empremta material que va deixar la Romanització. Sobre aquestes vies de comunicació principals es bastien ramals o camins secundaris que permetien arribar i funcionar a les altres vil·les o explotacions que es disposaven a la zona interior de la comarca com és el cas de Cais-Aiguamolls (Vilallonga), portant amb elles persones, mercaderies, costums i pensaments.¹⁷

LA CERÀMICA COM A FONT DE CONEIXEMENT

El mètode arqueològic o manera de treballar dels arqueòlegs es basa en anar desmantellant les diverses capes o estrats de terra que s'han format al llarg dels segles, deixant veure estructures que poden pertànyer a un o diversos períodes històrics, sobreposant-se unes per damunt de les altres. D'aquestes restes constructives del passat podem extraure molta informació, com quina era la fisonomia i funcionalitat dels edificis (Fig.5 i 6), materials constructius utilitzats, etc. És, però, el desmantellament de l'estratigrafia adscrita a les estructures la que ens proporciona una gran quantitat de materials mobles, en forma de ceràmica, vidre, metall i fauna, entre els més importants i abundants, els quals responen a l'anomenada cultura material. La troballa de dipòsits arqueològics tancats¹⁸ han ajudat a documentar i datar sistemàticament i de manera fiable una sèrie de produccions ceràmiques i atifells. En el període romà, les terrisseries i la indústria produïen d'una manera seriada: copiant-se entre elles les diverses formes de les àmfores i de la vaixel·la, ja que el contenidor definia el contingut i, així doncs, es "piratejava" o s'imitava la forma per a poder aprofitar-se de la fama del contingut.

Aleshores, les diverses àmfores que es produeixen a la Safor i Marina Alta, que responen als tipus Dressel 2/4 (vinera), Oliva 3 (oleària) i Gal·la 4 (vinera) (Fig.9), responen a l'inici del conreu de la vinya i producció de vi, així com a la producció d'oli (a petita escala). Aquesta activitat econòmica necessita d'uns

¹⁶ Pons 1977, 50.

¹⁷ Moscardó 2007, 51.

¹⁸ Parlem de conjunts de peces que corresponen a una mateixa època que, per l'atzar, varen quedar amagats, tal com s'ha pogut constatar en les excavacions de la ciutat de Pompeia, a més de l'estudi dels femers de les terrisseries.

contenidors rígids per tal de poder transportar aquesta producció agrícola per terra fins *Dianium* per proveir a la gent de la mateixa ciutat a més d'exportar-se per mar cap a altres províncies romanes. Com que els romans eren especialistes en agafar el millor de les cultures que conquerien, què millor que agafar de model per a les seues àmfores de vi i d'oli aquelles que ja es produïen de feia uns anys en altres províncies i que havien tingut un gran èxit comercialment parlant. Aleshores, el contenidor Dressel 2/4 que es produïa en molts centres rurals de la Safor, com Oliva i Pardines (Beniarjó), copiava els models que es produïen a Catalunya a primeries del segle I, així com l'àmfora Oliva 3 era una imitació de l'àmfora Dressel 20 de la Bètica, famós contenidor oleari que va abastir a Roma amb milions de litres d'oli de la vall del Guadalquivir durant segles. El contenidor Gal·la 4 respon també a una còpia de les àmfores que portaven vi des del sud de França, embarcades en el port de Narbo (Narbona) junt amb les famoses ceràmiques de vernís roig o sigil·lates (Fig.8).

La característica forma dels diversos contenidors amfòrics respon a diversos fets. La seua tipologia allargada i amb pivot massís a la part inferior ens parla de la seua adaptació al medi de transport del moment: la nau onerària o comercial. Cada una de les àmfores era transportada, mitjançant dues persones, amb una barra de fusta que es nugava amb una corda a les potents anses de què disposava cada contenidor. Una a una anaven carregant totes les àmfores dins del vaixell, de manera que quedaven acoblades entre elles, dirigint tot el pes de la gravetat cap a la quilla o columna vertebral de la nau evitant, així, el desequilibri i el naufragi.

Els milers de vaixells que solcaven la Mediterrània durant els segles de l'Alt Imperi sempre feien un viatge d'anada i de tornada, i sempre plens de mercaderies. Si, per exemple, el seu port d'eixida era Narbo, carregaven les àmfores vineres Gal·la 4, amb producció de vi local, així com caixes de fusta plenes de vaixel·la de taula o sigil·lada, col·locades entre els buits que deixava la part superior de les àmfores. Aquest vaixell es dirigia a un altre port principal o important, com podia ser *Tarraco* (Tarragona) o *Gadir* (Cadis), on venia les mercaderies i al mateix temps comprava mercaderies produïdes a la zona d'arribada (vi de *Tarraco* envasat amb àmfores Dressel 2/4 i oli de *Gadir* envasat en àmfores Dressel 20) per poder vendre-les una vegada tornara al seu port d'origen. En el cas de *Dianium* i altres ports del territori valencià com *Portus Sucronem* (Cullera) i *Portus Ilicitanus* (Santa Pola), es tractaven de ports secundaris que rebien la visita, normalment, de vaixells de menor tonatge des dels ports principals, una vegada les naus grans havien descarregat la seua mercaderia en els mateixos. Així doncs, els magatzems o *horrea* de les grans ciutats portuàries i de les petites, com s'ha detectat a Dénia amb les excavacions arqueològiques, servien per emmagatzemar una quantitat ingent de mercaderies i materials que podien provenir de qualsevol lloc de l'imperi i que reposaven a l'espera de poder eixir ja siga al mercat provincial via marítima o al mateix mercat del territori de la ciutat. En el cas de Dénia, les comarques de la Marina Alta i la Safor.

Aquesta arribada de productes importats la veiem reflectida en l'estratigrafia dels jaciments de la comarca de la Safor en forma de diversos materials. Durant el període tardorepublicà romà (segles II-I aC.), els vaixells portaven a Dénia

productes com el vi d'Itàlia, així com un tipus de vaixel·la de taula que abastia als assentaments comarcals junt a la ceràmica indígena ibèrica, l'anomenada campaniana¹⁹ o ceràmica de vernís negre (Fig.7). Aquesta ceràmica va ser substituïda en els mercats provincials, durant la segona meitat del segle I aC., per un altre tipus que es va posar de moda per la seua característica engalba roja, l'anomenada *terra sigillata* (Fig.8). Aquest nom respon a un tipus ceràmic que es caracteritza per presentar una superfície engalbada o pintada amb color roig, fet a motlle, amb o sense decoració exterior, i de vegades amb un segell imprès en el fons intern de la peça, d'ací el nom de *sigillata* o peça segellada (Figs.15 i 16).

A l'igual que les produccions d'àmfores abans al·ludides, que copiaven altres models, la primera ceràmica *sigillata*, produïda a Itàlia i amb centres terrissers importants com les ciutats d'Arezzo i de Pisa, també va ser copiada, millorada i produïda en sèrie en centres terrissers de la Gàl·lia (actual França), produint l'anomenada *terra sigillata* gàl·lica (Figs.15-17), així com també a Hispània, rebent el nom de *terra sigillata* Hispànica (Fig.18), destacant els centres terrissers de Trici (La Rioja), Bronxales (Terol) i Andújar (Jaen). Altres produccions terrisseres que també arribaren a la península i comarca de la Safor varen ser la *terra sigillata* africana (Fig.19), amb els tipus A, C i D, i la ceràmica de cuina africana (Fig.20), ambdues produïdes al territori de l'actual Tunísia.

L'arribada de tots aquests materials no respon a l'atzar, sinó a les directrius que marcava el comerç de l'Imperi. En un primer moment, durant el període tardorepublicà i canvi d'Era, la ceràmica fina de taula que arriba és la sigil·lata itàlica, fenomen que es pot explicar a causa que aquesta acompanyava al vi que s'importava des de la península Itàlica. Les quantitats ingents (parlem de centenars de milers de peces de sigil·lata Gàl·lica) que, des del sud de França, anaven a parar als mercats provincials, es devia a la gran demanda que tenia el vi que es produïa en eixa zona, on els vaixells carregaven tant les àmfores com la ceràmica fina, per a poder guanyar el màxim de beneficis en un viatge. De la mateixa manera, la producció hispànica de sigil·lata va aprofitar els circuits comercials bastits al voltant del comerç del vi tarraconense i de l'oli de la Bètica per poder obrir-se mercats arran de la península, les costes properes (com és l'antiga província de *Mauritania Tingitana*, part de l'actual Marroc) i la península Itàlica.

Quan és produït l'inici i l'auge del comerç de l'oli nordafricà, a meitat segle I i segles II, III, IV i V de l'Era, amb aquest arriben a Hispània les diverses varietats de sigil·lates africanes i la ceràmica de cuina fumada (Figs.19 i 20). És a dir, quan una regió desenvolupava el conreu i producció massiva d'un determinat producte agrícola, la demanda dels propis mercaders (per poder omplir tot el vaixell i així guanyar el màxim benefici) provocava que sorgira en la zona una indústria ceràmica de producció de vaixel·la de taula i de cuina, necessària per a les activitats quotidianes de la gent i creadora d'una activitat frenètica i d'una bonança econòmica.

¹⁹ Agafa el nom de la regió sud-italiana de la Campània.

LES VIL·LES DE LA SAFOR. APROXIMACIÓ A PARTIR DE LES RESTES

De l'excavació d'alguns dels jaciments romans de la Safor podem extraure diverses conclusions referides a l'activitat econòmica i quotidiana del període. Observem com a l'inici de la implantació del sistema de les vil·les, en el segle I aC., aquestes es trobaven encara sobre petits tossalets, com el de l'ermita de Sant Miquel (Rafelcofer-La Font d'en Carròs), per protegir-se front als possibles perills d'un territori on la població ibèrica era predominant. En aquest context és quan l'arqueologia ens demostra com els propietaris i treballadors d'aquestes explotacions agrícoles consumien productes de procedència itàlica com és la vaixel·la de taula o sigil·lada, donat que solien ser immigrants procedents d'aquesta península. Aquesta importació de nous costums alimentaris i de béns mobles lligats a ells, amb el seu prestigi, va ser assimilada²⁰ ben prompte per les elits locals ibèriques, veient en l'estratigrafia dels poblats en altura gran quantitat d'àmfores i vaixelles de vernís negre que havien arribat des d'Itàlia.

El segle I de l'Era és el moment en què el pla de la comarca es pobla amb tota una sèrie d'instal·lacions agrícoles o *villae* situades en llocs estratègics: al costat de les vies de comunicació i a prop dels recursos naturals com les terres de planura, l'argila, l'aigua i la fusta dels boscos. La prospecció del territori i l'excavació puntual de jaciments (Figs.5 i 6) ens ha demostrat que a la Safor i Marina Alta existia una gran activitat terrissera, amb existència de diverses crugies on es feien les feines d'elaboració, secat i emmagatzematge de les àmfores (Fig.4 superior), per a després coure-les als forns (Fig.4 inferior i Figs.5 i 6) i envasar el vi i l'oli. Aquestes terrisseries també produïen materials de construcció, en forma de teules planes i corbes (Fig.2), taulells de diferents modulacions, així com ceràmica comuna d'ús domèstic, per poder proveir els diversos edificis que anaven bastint-se per tot el camp o territori, a més de la pròpia ciutat de Dènia.

LES TERRISSERIES ROMANES. EL CAS D'OLIVA

A l'àmbit de l'antiga Hispània, hui en dia no s'ha excavat cap *figlina* o terrisseria romana que conserve tots els ambients que eren necessaris per poder realitzar tot el procés de fabricació dels materials ceràmics.²¹ En primer lloc, feia falta disposar d'una mina d'argila (Fig.2) i d'un flux d'aigua constant, factors que condicionaven la situació dels edificis i forns en determinats indrets de la comarca, així com vegetació arbustiva per poder satisfer contínuament la demanda de llenya. El taller d'àmfores d'Oliva respon a bona part d'aquestes condicions, doncs se situava a les immediacions del Barranquet del Collado, d'on podria abastir-se d'aigua, argila i materials lítics emprats per a mesclar amb la mateixa pasta argilenca i donar-li consistència, així com propet d'una zona muntanyenca que li proporcionaria llenya de pi i matoll.

Una vegada extretes, eixes argiles s'havien de tractar per a depurar-les. En piletes de decantació es mesclaven amb aigua dolça, caient les impureses

²⁰ Arasa 2001, 38.

²¹ Diaz 2008, 93.

al fons, i amb partícules desengreixants, com la mica, el feldespat o el quars, per a donar-li consistència a la pasta d'argila resultant. Acte seguit s'amassava aquesta pasta i es tornejava per a definir el producte final, realitzant-se en espais amb gran lluminositat.

Al ser les àmfores grans contenidors, la seua fabricació es feia per parts: primer la panxa, el coll i la vora, per a després col·locar-li el pivot i les anses.²² En aquest procés és quan l'artesà terrisser podia imprimir un segell o marca sobre el contenidor, per a deixar constància de la seua empremta de fabricant (Figs.11 i 12), fent menció a aspectes relacionats amb el comerç, amb el contingut de l'àmfora o respecte al propietari del taller (Fig.10), com també es feia sobre la ceràmica de cuina (morters: Fig.14), i sobre la vaixel·la de taula o sigil·lata (Figs.15 i 16).

Fetes les peces, aquestes s'assecaven en espais sota teulada (Fig.4), però amb obertures per a que correguera l'aire, donat que el contacte amb el sòl podia provocar l'esquerda de l'àmfora si s'assecava massa prompte.

La zona dels forns se situava immediata a aquests espais de treball. Disposats normalment en bateria, s'excavava la seua cambra de combustió (on es cremava la llenya) en el mateix subsòl geològic, com ocorre a Oliva i a la recent terrisseria excavada de Pardines (Beniarjó). Podien disposar d'un espai on s'acumulava la llenya necessària per a treballar i per a poder controlar el foc, que a Oliva es presenta folrat amb carreus de pedra calcària (Figs.5 i 6). Sobre aquesta cambra de combustió, que presentava una graella amb forats (Fig.6) per a que pujara la calor i els gasos que es produïen, es disposava la cambra de cocció, en la que prèviament s'havien col·locat ordenadament les peces ceràmiques (Fig.4 inferior).

Produïda la cuita durant hores, es deixava refredar tota l'estructura i després es buidava la producció mitjançant el desmantellament de tota la coberta del forn o obrint una porta lateral (com s'ha documentat a Pardines), que s'havia cegat en acabar la càrrega inicial del forn. Fruit d'aquest procés no resultava sempre l'èxit total, sinó que es produïen fractures de peces i males cuites que provocaven una gran quantitat de materials ceràmics defectuosos, així com cendra, que s'havien de rebutjar. Això s'efectuava en zones determinades, com podien ser les mateixes fosses d'on s'havia extret l'argila, o en els espais annexes dels forns que havien estat abandonats, com ocorre a Oliva en el forn principal (Figs.5 i 6). La superposició de rebutjos de diverses fornades al llarg dels anys d'activitat de la terrisseria, a més del fem domèstic en forma de ceràmiques de taula (Figs.15-19), comuna (Fig.13) i de cuina (Figs.14 i 20), ens ajuden als arqueòlegs, en el moment de l'excavació, a poder diferenciar diverses fases d'activitat de la *figlina*, dilucidant les seues fases d'inici i d'abandonament, quins tipus de contenidors amfòrics fabricaven i quan ho feren, així com quin tipus de combustible vegetal empraven.²³

Una vegada produïda una quantitat determinada d'àmfores, aquestes s'emmagatzemaven en espais diàfans sota teulada, a l'espera d'ésser transportades a la part fructuària de la vil·la, on s'havia produït el premsat del raïm o de les

²² Díaz 2008, 97.

²³ Díaz 2008, 104.

olives, envasant el vi o l'oli, segellant les àmfores, i deixant-les reposar en vistes a la seua exportació mitjançant el port de *Dianium*.

Aquesta explotació agrícola i exportació del vi local assoleix, cap a finals del segle I i a la primera meitat del segle II dC, el seu auge, amb la detecció de diverses vil·les rurals que destaquen per les seues característiques arquitectòniques i pels materials emprats. Així doncs, vil·les com les del Rajolar (Gandia) i la Sort, disposen de patis centrals amb columnes, al voltant dels quals es disposen les diverses estances necessàries per al desenvolupament de la vida del propietari, amb els característics espais o habitacions que conformen el circuit dels banys o termes (piscina calenta, gelada i tèbia, així com la *sudatio* o sauna), decorades amb pintures murals de colors vius, reproduint paisatges vegetals com s'ha pogut documentar a la Sort, on es varen recuperar part de les pintures amb la seua restauració parcial.

Els segles II i III veuran la fi de la producció comarcal d'àmfores, localitzant-se a l'estratigrafia de la ciutat romana de *Dianium* contenidors procedents ja del continent africà.²⁴ El segle III significarà un període de crisi. La creixent burocratització de l'estat, i l'augment imparable de les despeses militars, amb la repercussió sobre les càrregues fiscals, va provocar la fugida, cada vegada major, de la gent adinerada cap a les vil·les rurals. Açò va ocasionar la disminució del número de vil·les, però amb l'ampliació superficial i decorativa de les que continuen, com són la de l'Era-Escoletes, Rafalcaid, l'Alcúdia (Miramar) i el Rajolar, amb presència de ceràmiques importades d'Àfrica (sigil·lata Africana D) i de la Gàl·lia (Paleocristiana Grisa i Lucente; Fig.19), prova del traginar marítim al port de Dénia.

La vida rural continuarà fins el segle IV o VI dC., depenent del lloc, amb escassos fenòmens de poblament en altura, situats a la Muntanya de Bairén (Gandia) i a la Muntanyeta de Benirrama, a Oliva.²⁵ El fet de trobar abundant material baiximperial, en forma de sigil·lates africanes C i D, a més de sigil·lata Hispànica Tardana, a diverses coves de la comarca, com és el cas de la Cova dels Porcs (Oliva), Meravelles (Gandia), Bolta (El Real) i Cent Ungles (Xeresa), podria estar indicant un període d'inestabilitat social que hauria provocat el refugi de part de la població en aquestes cavitats i l'abandonament puntual o perpetu d'alguns dels jaciments, tal com demostra la falta de determinades ceràmiques en l'estratigrafia dels susdits jaciments.

CONCLUSIONS I VISIONS DE FUTUR DE L'ARQUEOLOGIA SAFORENCA

La falta d'un major número d'excavacions arqueològiques en extensió ha determinat sempre la interpretació de les restes localitzades a la comarca. A hores d'ara, el panorama se'ns presenta de millor cara, encara que fa falta una planificació arqueològica de la zona, amb un major control de les autoritats sobre els solars susceptibles d'allotjar restes arqueològiques, a més de la necessària promoció de camps de treballs anuals o excavacions ordinàries per

²⁴ Gisbert 1987, 112.

²⁵ Gisbert 1983, 247 i 248.

tal de realitzar intervencions pausades que puguen, a la llarga, promoure la museïtzació de jaciments amb les possibilitats turístiques, culturals i educatives que comporten.

Així mateix, la realització d'estudis exhaustius remunerats dels milers de materials que proporcionen les excavacions, que puguen donar peu a publicacions com la que acabem d'exposar, resulten cabdals per comprendre l'adaptació dels nostres avantpassats al territori i a la societat del moment, esbrinant aspectes generals com el tràfec de mercaderies entre províncies ben distants així com aspectes de la vida quotidiana com els seus costums alimentaris.

Finalment, tota aquesta activitat d'excavacions i de publicacions ha d'estar acompanyada d'una difusió en tots els àmbits possibles de la societat, des de l'etapa escolar fins a les persones adultes, amb visites guiades planificades als mateixos jaciments, amb la composició de material didàctic adient per a la comunitat escolar, i amb la integració de les restes del passat amb les del present i futur, bastint espais museïtzats dinàmics per a poder realitzar qualsevol activitat respectant i gaudint, alhora, del patrimoni.

BIBLIOGRAFIA

- ALBIACH, R., "La vaixella romana", dins *Romans i visigots a les terres valencianes*, Museu de Prehistòria i de les Cultures de València, València, 2003, pàgs. 215-225.
- ARASA GIL, F., *La romanització a les comarques septentrionals del litoral valencià: poblament ibèric i importacions itàliques en els segles II-I aC.*, Serie de Trabajos Varios, nº100, Diputació de València, València, 2001.
- ARTIGUES CONESA, P. Ll., "Hornos romanos en Castellarnau", dins *Recientes investigaciones sobre producción cerámica en Hispania*, Amigos del Museo Nacional de Cerámica y Artes suntuarias González Martí, València, 2005, pàgs. 95-154.
- CASTANYER I MASOLIVER, P. I TREMOLEDA I TRILLA, J., *La vil·la romana de Vilauba. Un exemple de l'ocupació i l'explotació romana del territori a la comarca del Pla de l'Estany*, Girona, 1999.
- DÍAZ RODRÍGUEZ, J.J., "De la arcilla a la cerámica. Aproximación a los ambientes funcionales de los talleres alfareros en Hispania", dins *Cerámicas hispanorromanas. Un estado de la cuestión*, Universitat de Cadis, 2008, pàgs 93-111.
- GIRALT I RAVENTÓS, E. (Dir.), *Història agrària dels Països Catalans*, volum I, Antiguitat, Barcelona, 2005.
- GISBERT SANTONJA, J.A., "L'època romana", dins *El llibre de la Safor*, Gandia, 1983, pàgs.241-248.

- GISBERT SANTONJA, J.A., “La producció de vi al territori de *Dianium* durant l'Alt Imperi: El taller d'àmfores de la vil·la romana de l'Almadrava (Setla-Mirarrosa-Miraflor)”, dins *El vi a l'Antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental. I Col·loqui d'Arqueologia Romana*, Badalona, 1987, pàgs. 104-117.
- GISBERT SANTONJA, J.A., “El territorium de Dianium -Dènia- en el Alto Imperio. La Marina Alta: La producció agrícola y poblamiento”, dins *Canelobre* 48, Instituto Alicantino de Cultura “Juan Gil-Albert”, Hivern 2003, pàgs. 121-144.
- GISBERT SANTONJA, J.A., “La organizació romana del mundo rural”, dins *La Gran Historia de la Comunidad Valenciana, La impronta de Roma, Monumentalización de las ciudades y esplendor del medio rural (204 a.C.-711)*, volum 2, València, 2007, pàgs. 147-163.
- GISBERT SANTONJA, J.A., “Vi tarraconense al País Valencià. Una mirada des dels forns d'àmfores, arqueologia de les vil·les i derelictes de la costa de “Dianium” (Dènia)”, dins *El vi tarraconense i laietà: ahir i avui: actes del simposi*, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Tarragona, 2009, pàgs. 125-150.
- MOSCARDÓ SABATER, E., “2000 anys d'història d'un fondejador. El registre ceràmic de la Marineta Cassiana. Dènia”, dins *Comercio, redistribució y fondeaderos. La navegació a vela en el Mediterráneo*, Actas V Jornadas Internacionales de Arqueología Subacuática, Gandia, 2007a, pàgs. 349-361.
- MOSCARDÓ SABATER, E., *El poblament romà durant l'Alt Imperi. La comarca de la Safor-Valldigna*, Dossiers Digitals núm.1, Centre d'Estudis i Investigacions Alfons el Vell, Gandia, 2007b.
- MOSCARDÓ SABATER, E., “El poblamiento rural romano en el territorio norte de *Dianium*. La comarca de la Safor-Valldigna (Valencia)”, dins *Saguntum* 40, Papeles del Laboratorio de Arqueologia de Valencia, Departament de Prehistòria i Arqueologia, Universitat de València, 2008, pàgs. 177-192.
- ORTEGA PÉREZ, J.R., i ESQUEMBRE BEBIA, M.A., “La villa romana de Casa Ferrer I (Alicante), su organización y evolución: un ejemplo singular de villa rústica en tierras alicantinas”, dins *Canelobre* 48, Instituto Alicantino de Cultura “Juan Gil-Albert”, Hivern 2003, pàgs. 193-203.
- TREMOLEDA, J., CASTANYER, P., PUIGDEVALL, I., “La bòbila romana d'Ermedàs i l'ocupació rural del seu entorn. La demanda en funció de la producció agrícola”, dins *Tallers ceràmics i producció agrícola*. Estudis sobre el món rural d'època romana, 2, Girona, 2007, pàgs. 9-30.

Fig. 1. Reconstrucció hipotètica de l'espai o ager de la vil·la de Vilauba, comarca del Pla de l'Estany, Catalunya. Dibuix de Jordi Sagrera. Font: Castanyer i Tremoleda, 1999.

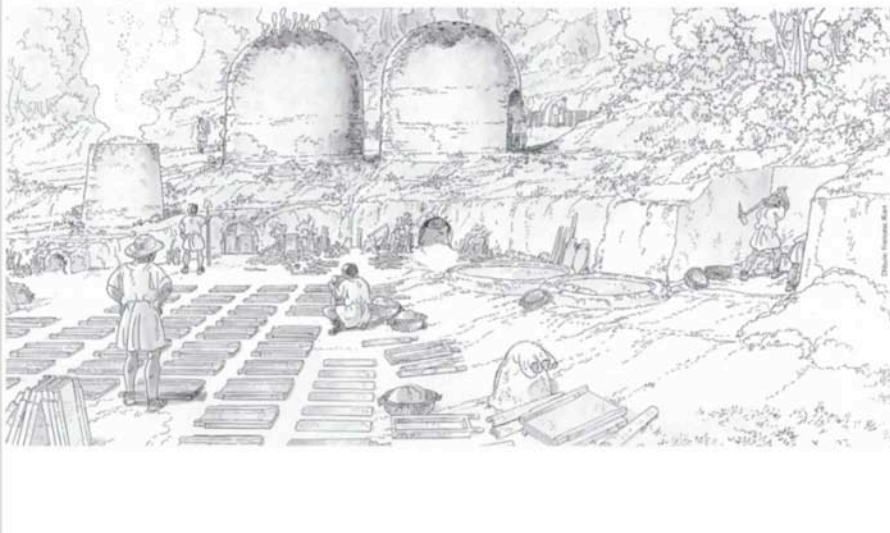

Fig. 2. Reconstrucció hipotètica del treball a la terrisseria de La Fornaca, Vilassar de Dalt, Barcelona. Dibuix de Francesc Riart. Font: Museu Arxiu Municipal de Vilassar de Dalt.

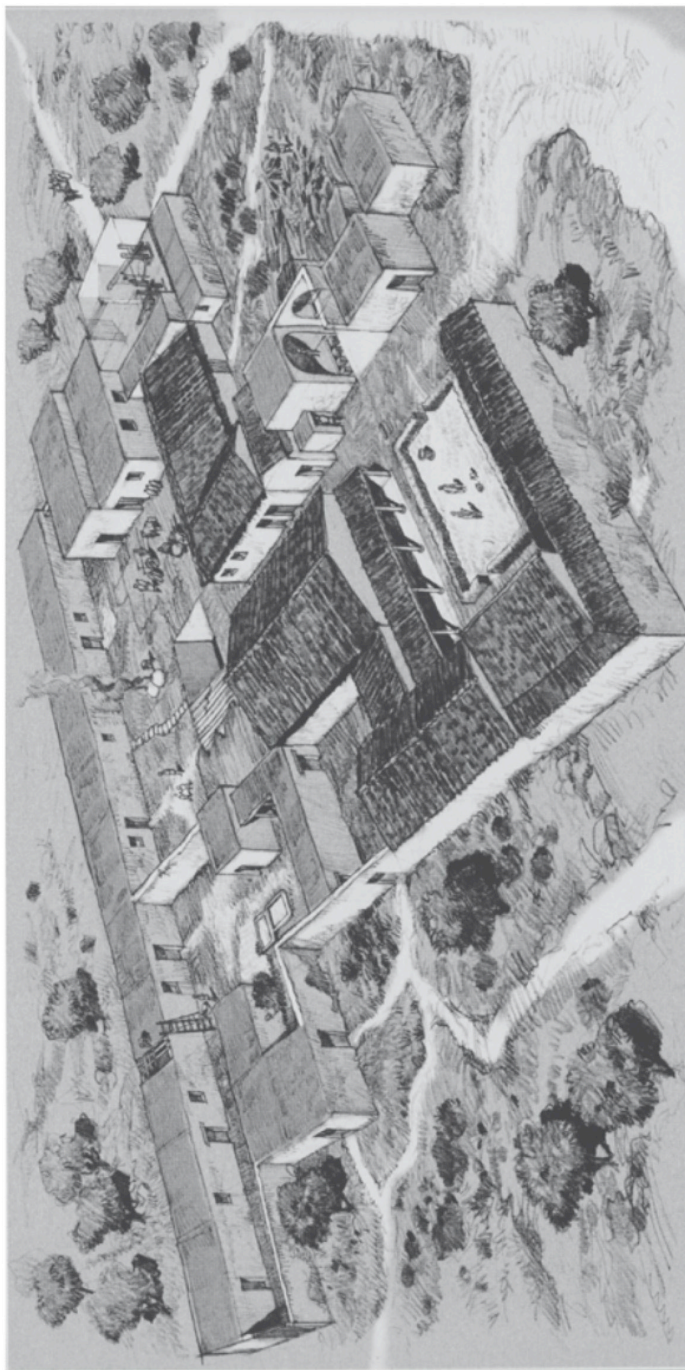

Fig.3. Reconstrucció dels diversos ambients de la vil·la de Casa Ferrer I (Alacant). Al centre es presenta la part residencial (teulada a doble vessant); a la dreta, davant, el sector de les termes o banys; i al fons, a dreta i esquerra, es disposen les diverses dependències agrícoles i industrials. Font: Ortega i Esquembre, 2003.

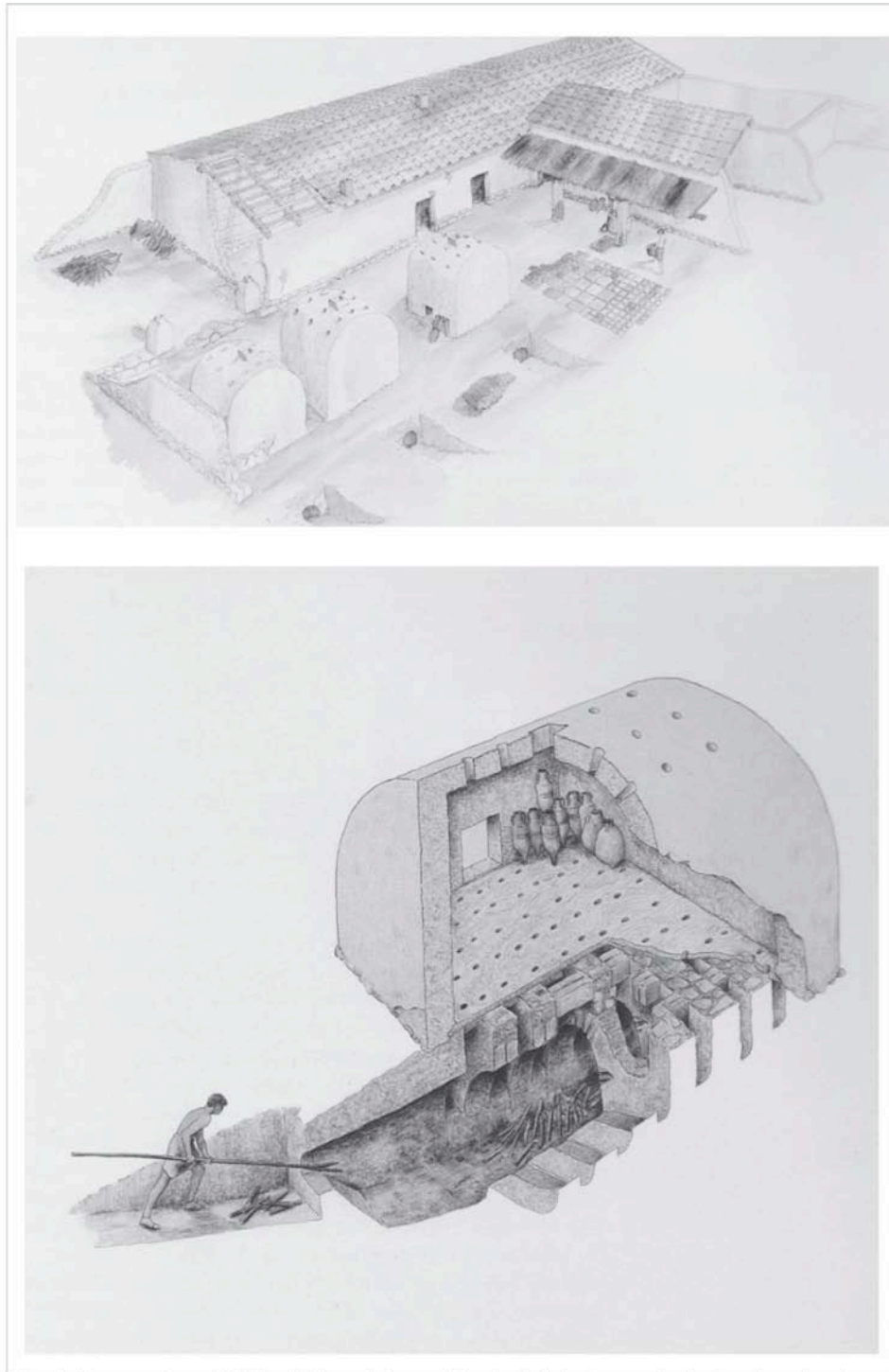

Fig.4. Reconstrucció hipotètica dels ambients i dels forns de la terrisseria de l'Almadrava (Els Poblets, Alacant). Font: Gisbert, 2003. Dibuix de Miquel Ortolà.

Fig.5. Vista del forn museïtzat d'Oliva (centre) i dels espais de treball adscrits al mateix durant els treballs d'excavació de 1988. Font: Vicent Burguera, Museu Arqueològic d'Oliva.

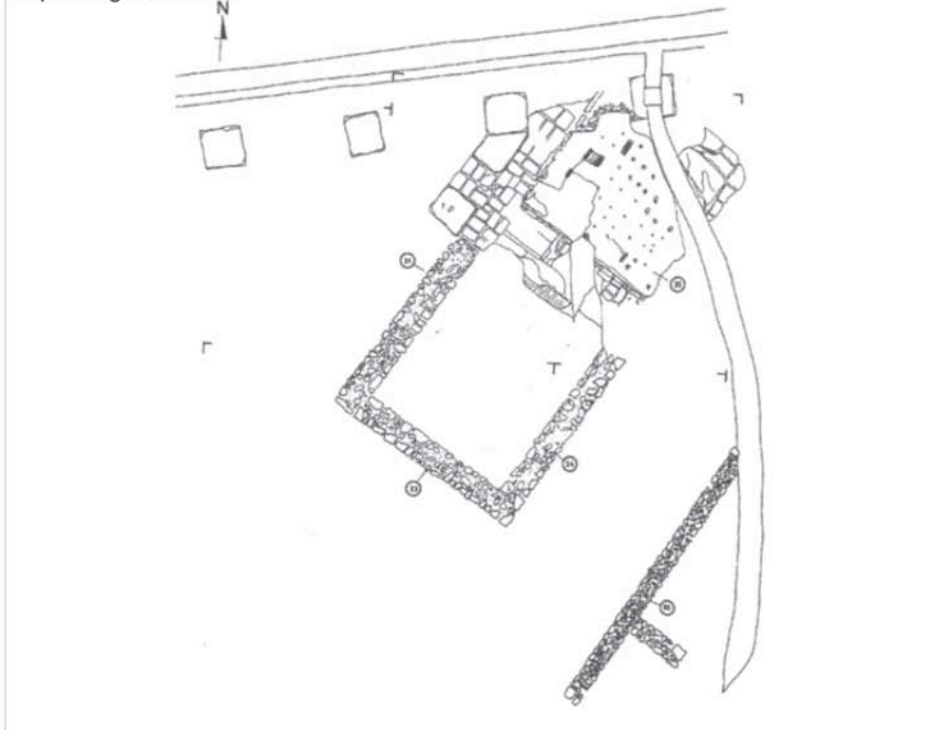
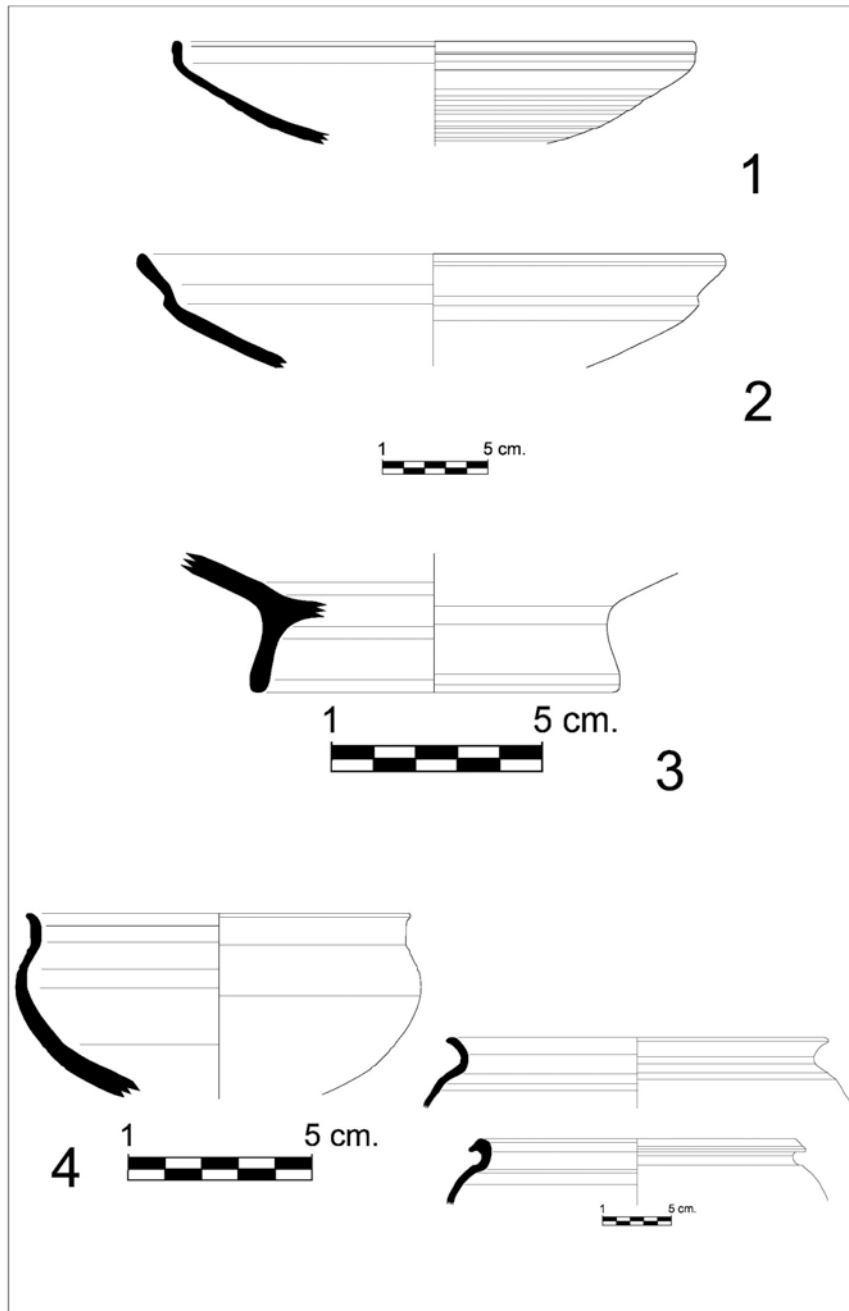

Fig.6. Planta del forn museïtzat d'Oliva i dels espais de treball adscrit al mateix. Font: Vicent Burguera, Museu Arqueològic d'Oliva.

Ceràmica comuna ibèrica procedent de l'assentament de Cais-Aiguamolls (Vilallonga) i de la vil·la de La Sort (Ròtova).
1,2 i 3: Pàteres; 4: Conca; 5 i 6: Contenidors.

Fig.7. Vaixel·la domèstica d'època republicana procedent de diversos jaciments valencians. Segles II-I aC. Font: Albiach 2003. Museu de Prehistòria de València.

Fig.8. Vaixel·la domèstica d'època imperial romana procedent de diversos jaciments valencians. Segles I-III. Font: Albiach 2003. Museu de Prehistòria de València.

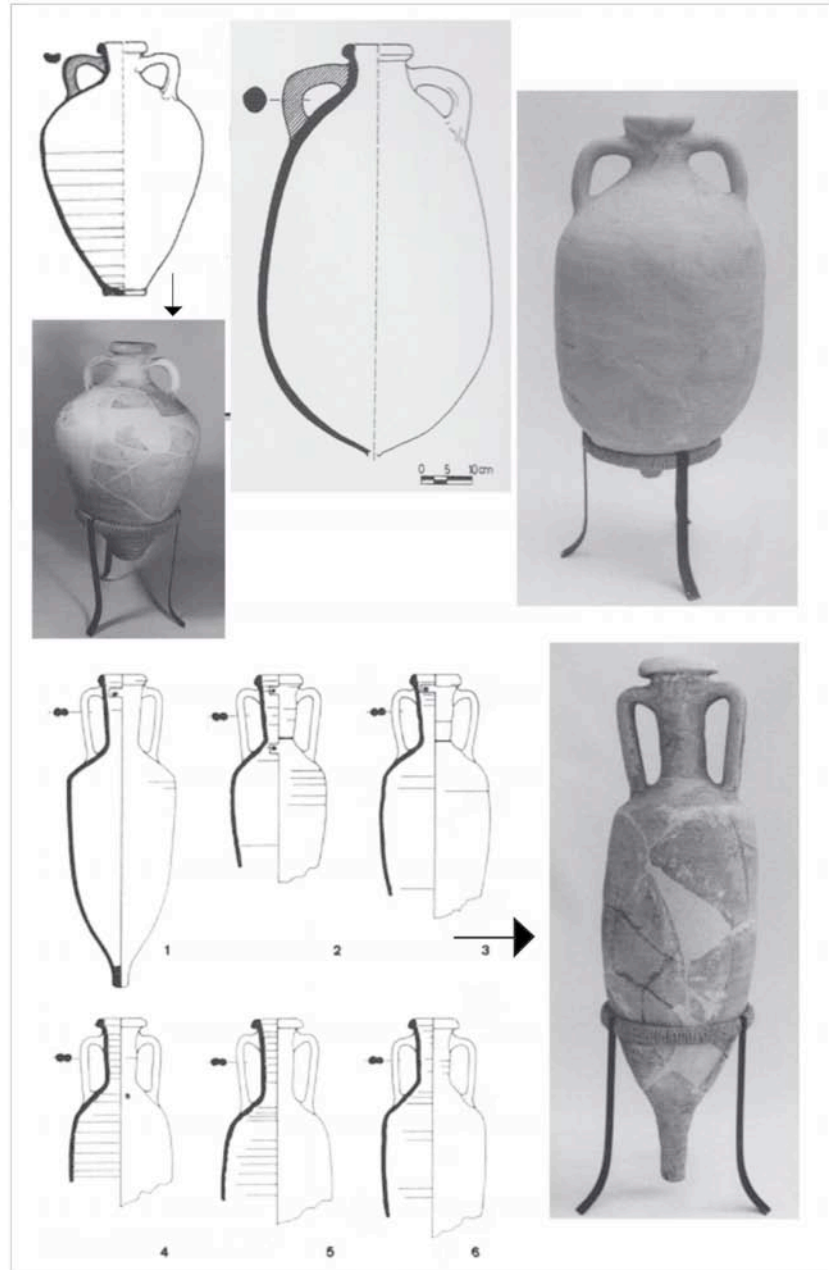

Fig.9. Tipus d'àmfores que es fabricaren al territori de Dianium per envasar vi i oli locals. Les més estilitzades corresponen al tipus Dressel 2/4 (vi); la globular (dalt a la dreta) al tipus Oliva 3 (oli); i la que presenta forma de pera (esquerra) respon al nom de Gal-la 4 (vi). Font: Gisbert, 2003.

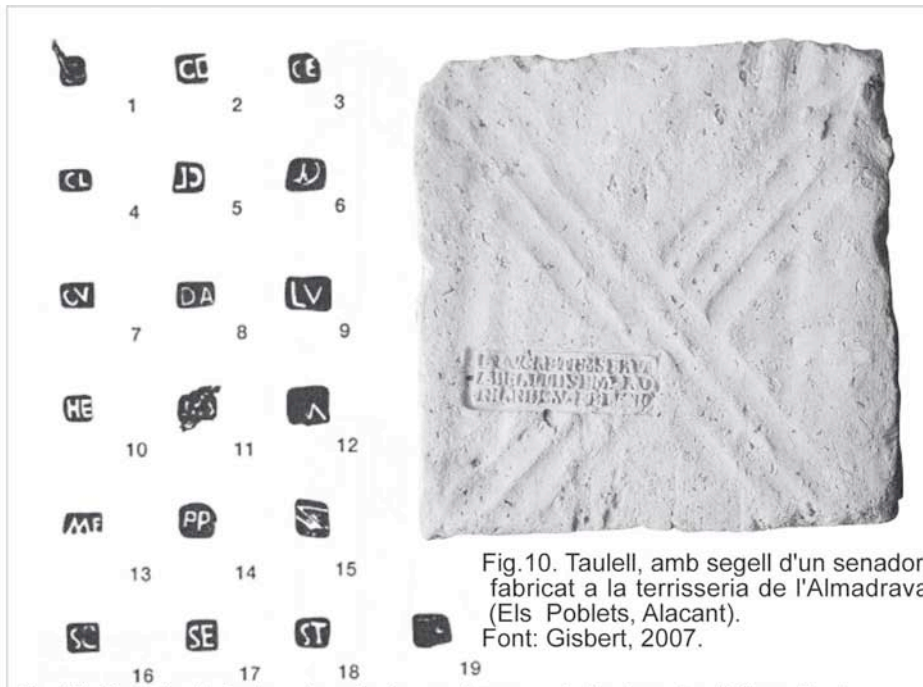

Fig. 11. Segells trobats sobre àmfores vineres a la terrisseria d'Oliva. Font: Gisbert, 2009.

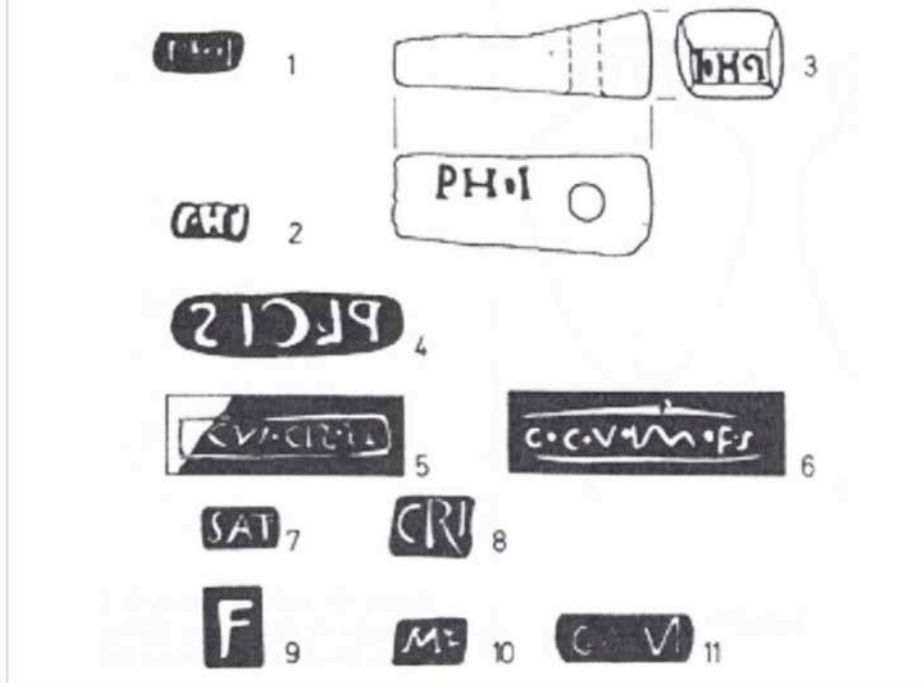

Fig. 12. Punxó i segells apareguts sobre àmfores vineres a la terrisseria de l'Almadrava (Els Poblets, Alacant). Font: Gisbert, 2009.

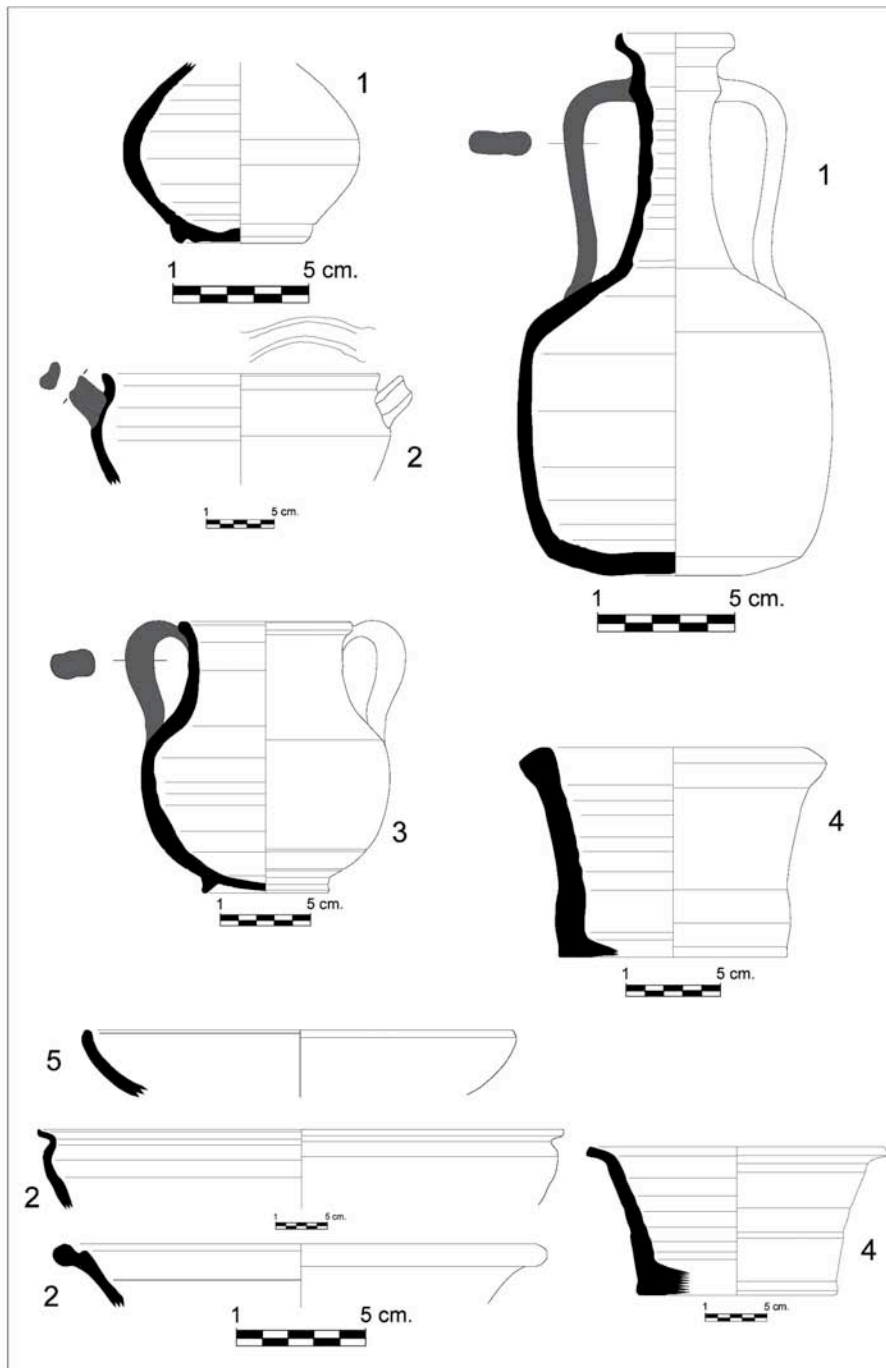

Fig.13. Ceràmica comuna romana altimperial i baiximperial procedent de La Sort, Oliva i L'Era-Escoletes (Daimús). 1:Ampolles; 2:conques; 3:gerreta; 4:morters; 5:plats.

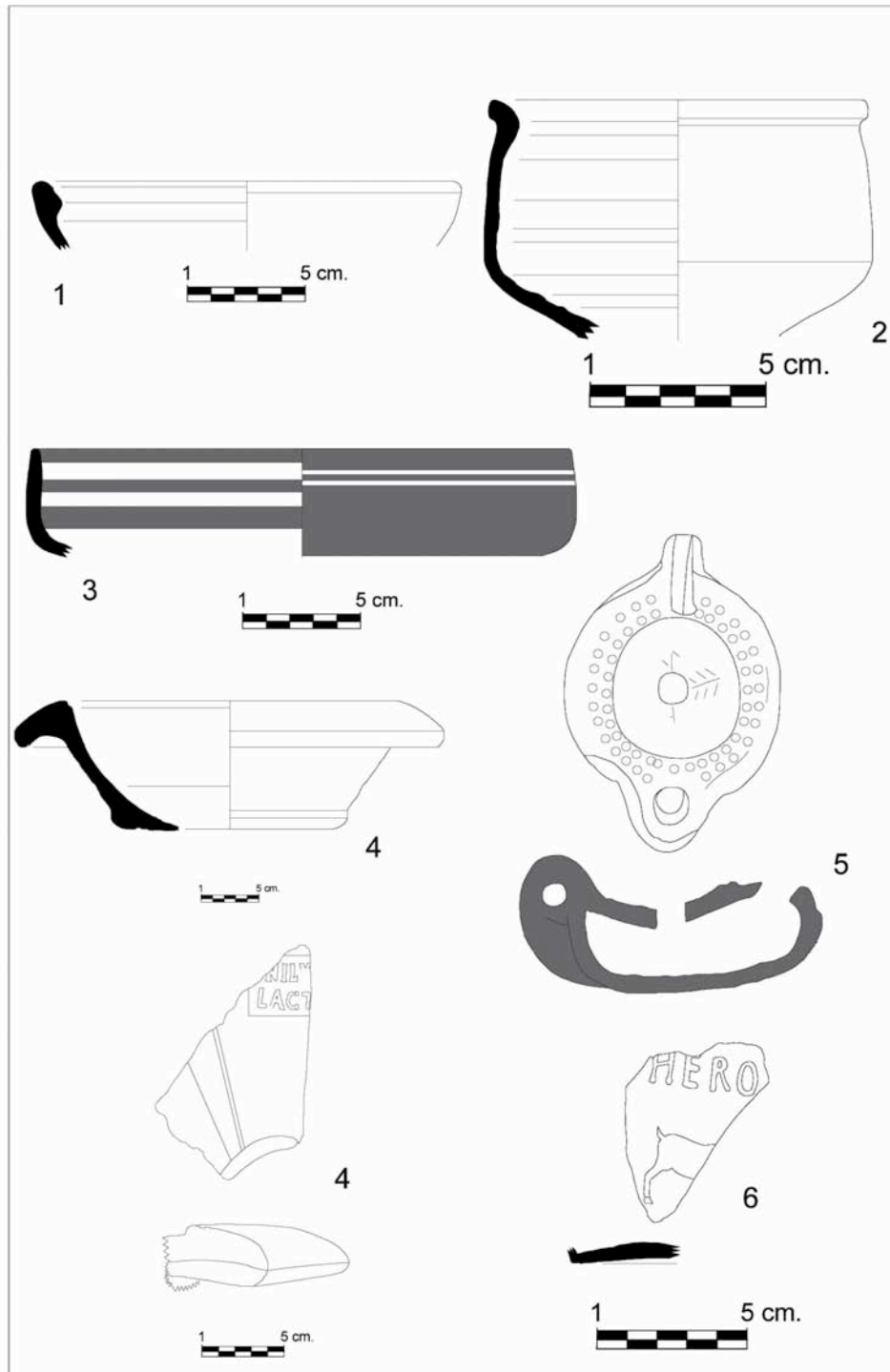

Fig.14. Ceràmica de cuina romana procedent de La Sort i L'Era-Escoletes. 1:Plat; 2:olla; 3:cassola; 4:morters itàlics; 5:llàntia; 6:ampolla de vidre.

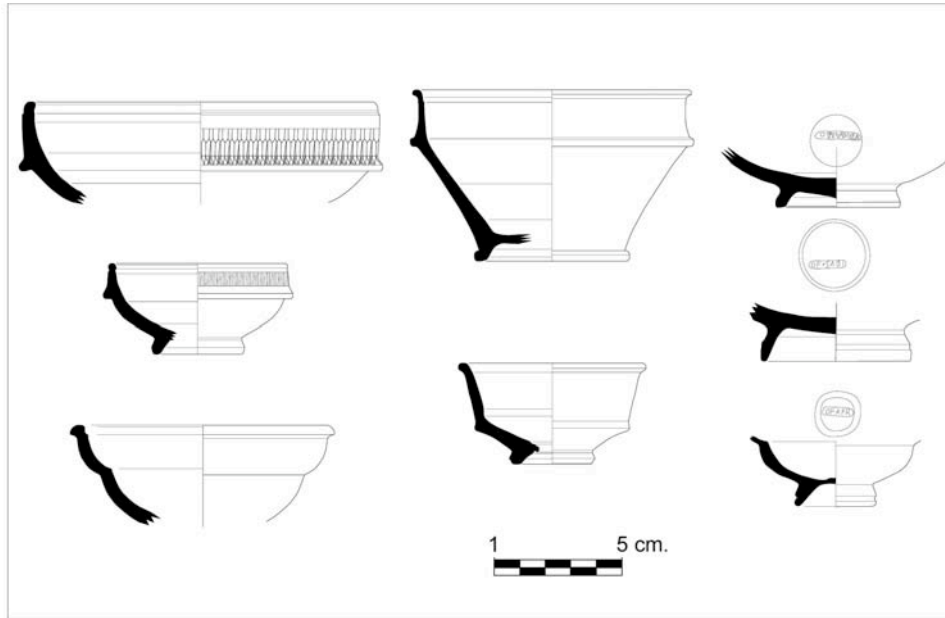

Fig.15. Copes de Terra sigil·lata Gàl·lica procedents d'Oliva.

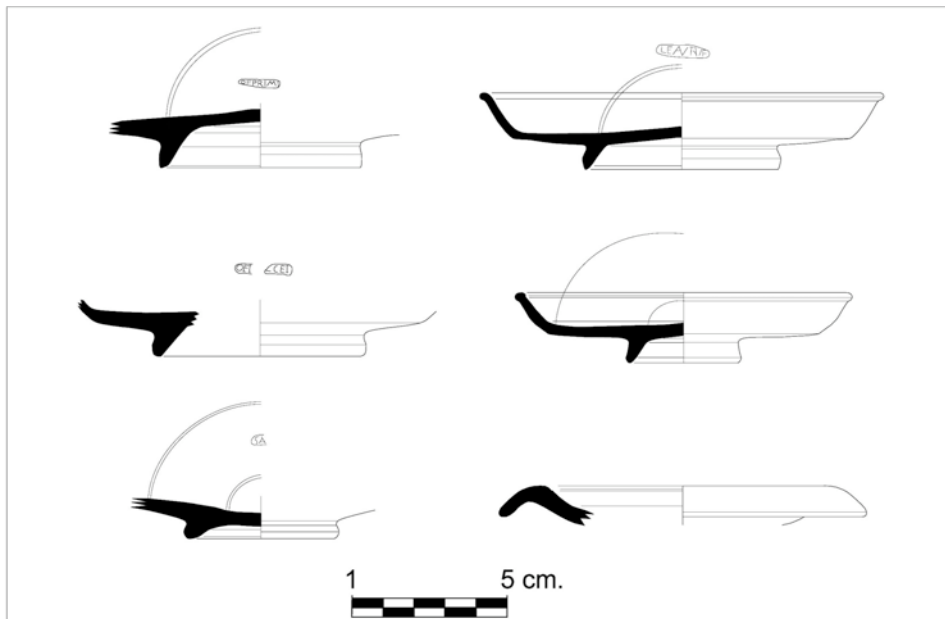

Fig.16. Plats de Terra sigil·lata Gàl·lica, amb segells, procedents d'Oliva.

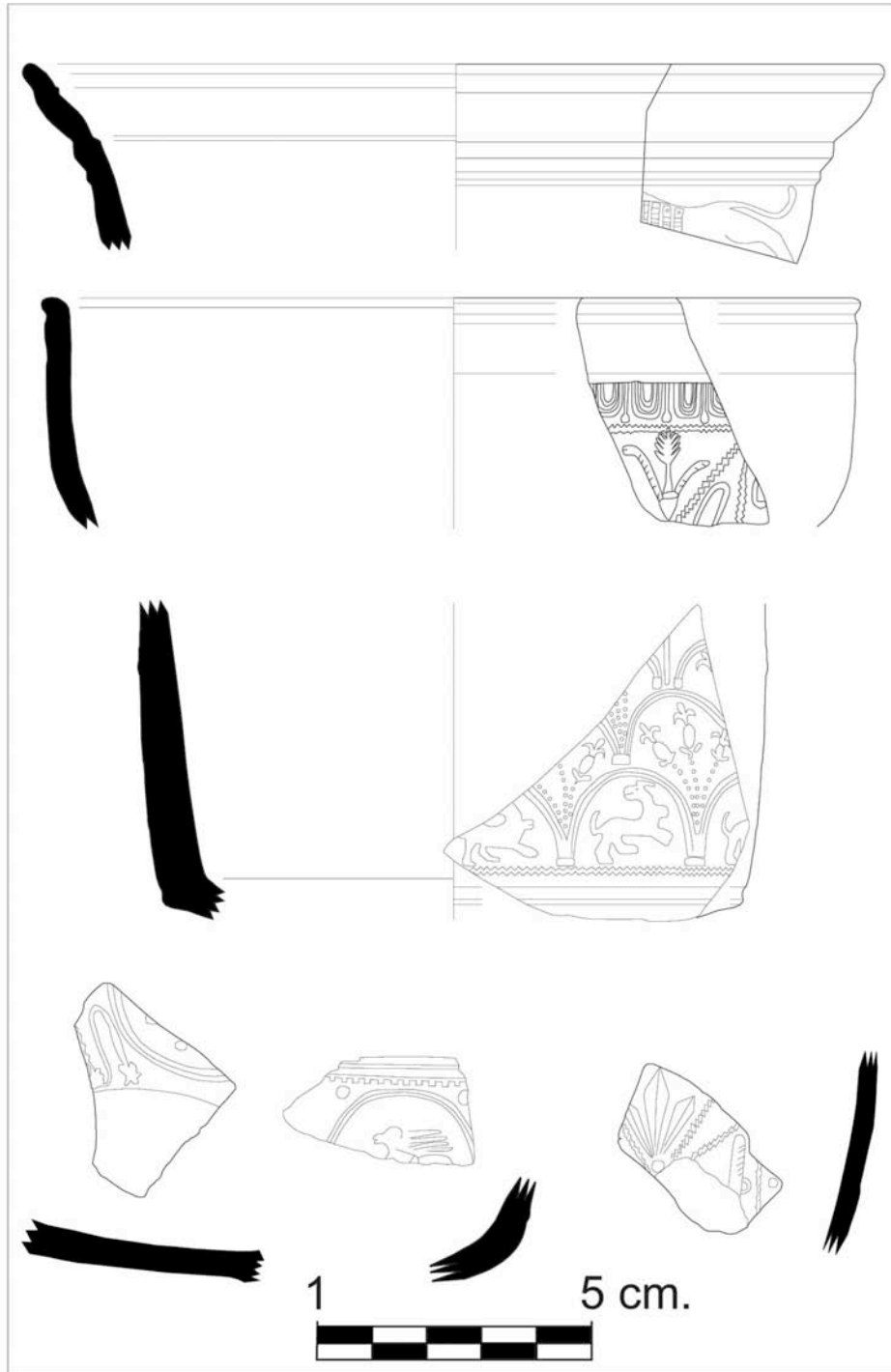

Fig.17. Bols hemisfèrics de Terra sigil·lata Gàl·lica procedents d'Oliva.

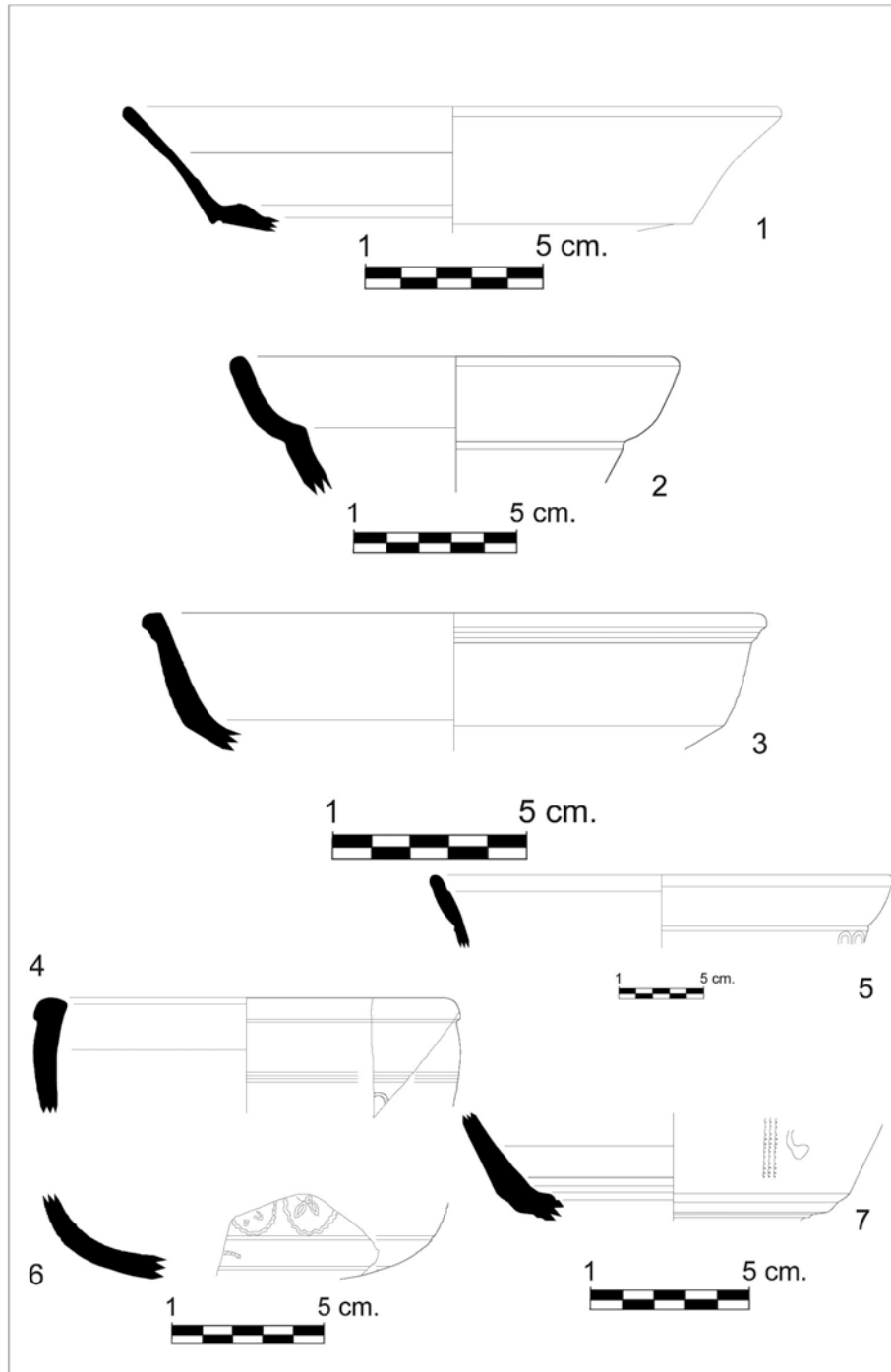

Fig.x. Peces de Terra sigil·lata Hispànica procedents de La Sort i L'Era-Escoletes.
1 i 3: Plats; 2:Copa; 4,5,6 i 7: Bols hemisfèrics.

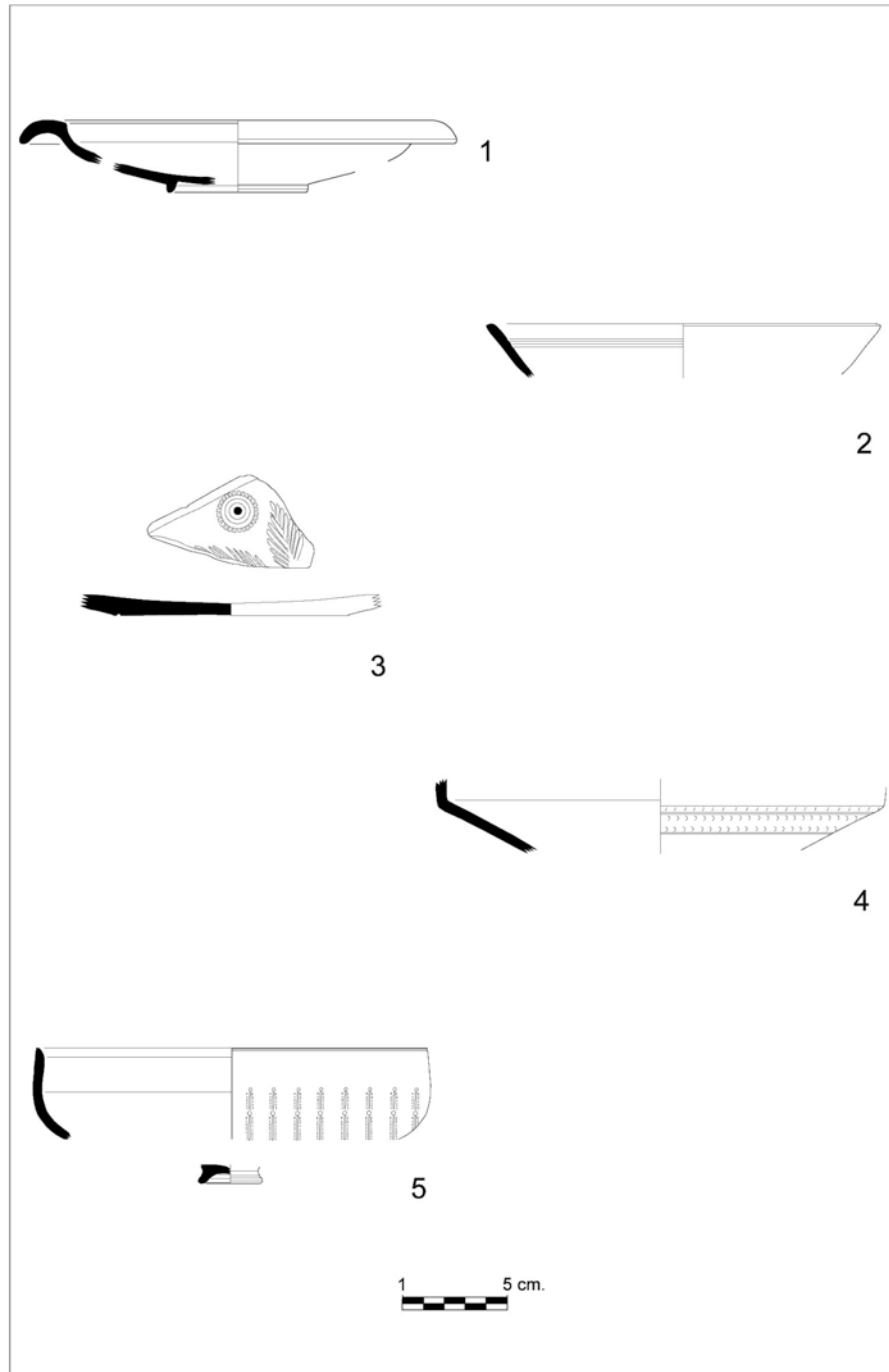

Fig.19. Peces de Terra sigil·lata Africana A ,C i D, Lucente i Paleocristiana grisa procedents de La Sort i de L'Era-Escoletes.
1 i 2: Plats; 3: Font; 4 i 5: Bols hemisfèrics.

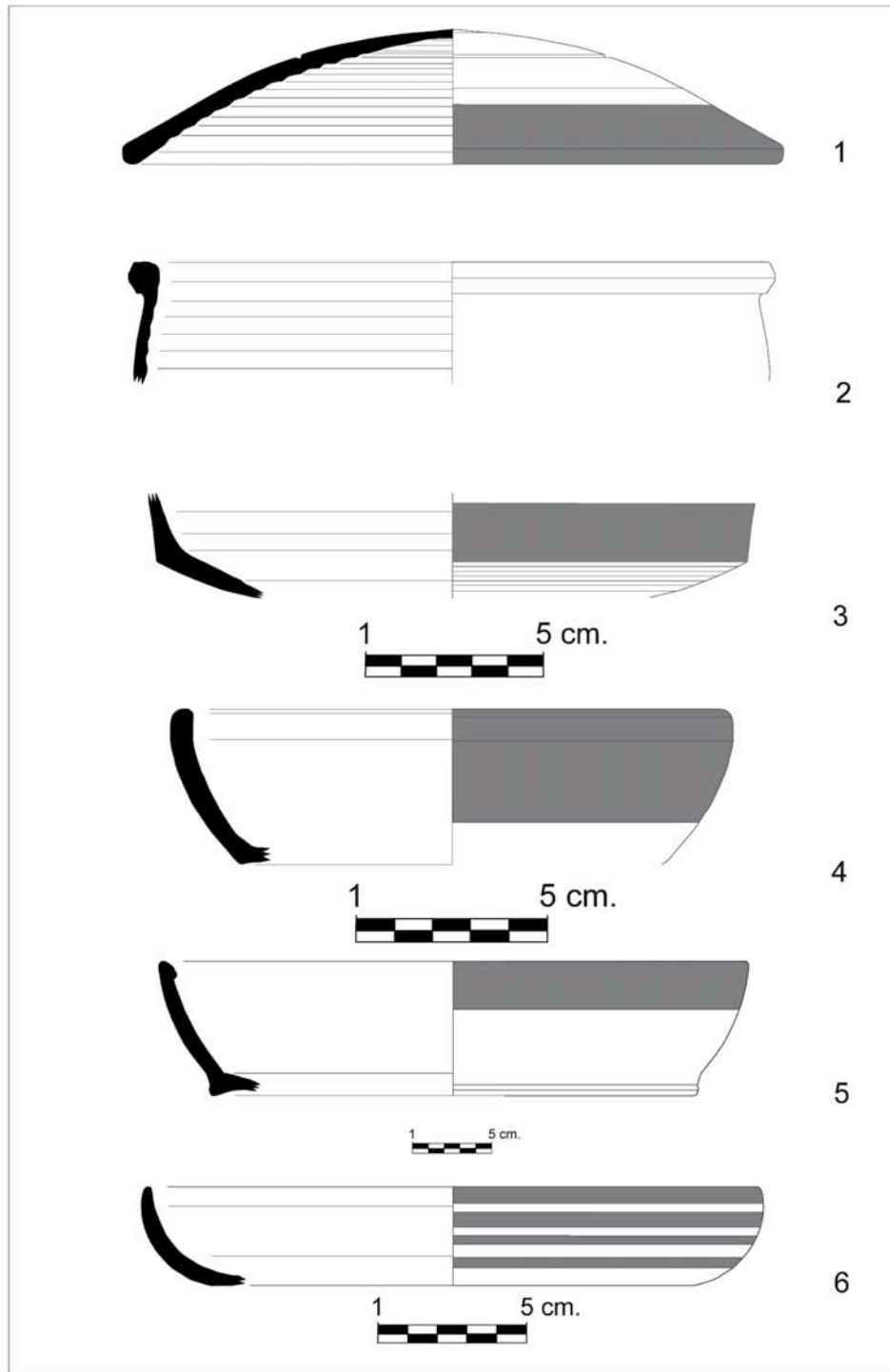

Fig.20. Ceràmica de cuina africana procedent de La Sort, Oliva i L'Era-Escoletes.
1:Tapadora; 2 i 3:Olles; 4 i 5:Cassoles; 6:Plat-font.

CENTELLES I BORGES ALS ARXIUS: BREU NOTÍCIA SOBRE LES SEUES RELACIONS AMB LA CASA ÍXER¹

JESÚS EDUARD ALONSO I LÓPEZ
director de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Gandia

L'any 2010, dedicat al cinqué centenari del naixement de Francesc de Borja, ha significat, si més no, una ocasió propícia per regirar calaixos, redescobrir personatges i arxius. Una altra qüestió seria el possible excés d'estètiques aristocràtiques i romanes, no massa apte per a sensibilitats republicanes. Però aquest no és el tema que ens porta ací.

Amb tot, sí crida l'atenció el reviscolament o ressuscitament de la noblesa com a objecte d'atenció, la qual cosa es fa indefugible quan travessem, cap arrere, el lindar del segle XIX. Més encara si parlem d'arxius, ja que, certament, els dipòsits documentals nobiliaris constitueixen, ara com ara, una part substancial del patrimoni històric col·lectiu.

La bona qüestió és que, producte d'aqueix clima i d'aqueixa ànsia redescobridora, l'IMAB (l'Institut Municipal d'Arxius i Biblioteques de l'Ajuntament de Gandia) va connectar amb un dels molts arxius lligats als Borja i els Centelles. Aquestes dues nissagues, com sabem, des del segle XVI es troben indistriablement unides. Tanmateix, les seues connexions amb els Híjar, Díxer, Íxer o Híjar,² com veurem, venen per camins diversos i complexos.

Els emparentaments de la noblesa no han estat mai casuals. Formaven part d'una política familiar que anava íntimament lligada a l'estratègia per prosperar i perpetuar-se en el temps, en el territori i en les jurisdiccions. Una dinàmica que ultrapassava fronteres, llengües, furs i d'altres barreres. Una estratègia que acabava cristal·litzant als arxius que, entre moltes altres coses, testimonien agregacions i segregacions. Aquestes, però, solien ser parcials ja que els nuclis

¹ Vull expressar un especial agraïment a Maria José Casaus Ballester, qui s'ha llegit un primer esborrany amb molta cura i ha fet aportacions molt significatives. També cal fer esment de la constància i l'obertura de mires de Vicent Canet i Llidó, qui ha estat el 'provocador' d'aquest article.

² La forma valenciana més usual és 'Íxer' o 'Díxer' (d'Íxer). Així consta a la *Gran Enciclopedia de la Región Valenciana* (1973) i a la *Gran Enciclopedia de la Comunidad Valenciana* (2005). Tanmateix, tant la *Gran Enciclopèdia Catalana* com l'Arxiu Nacional de Catalunya empren la modalitat 'Híjar'. Per al topònim empren la forma aragonesa i castellana 'Híjar'.

bàsics de cada nissaga, normalment vinculats, solien tenir una continuïtat bastant sòlida, sobretot al llarg de l'edat moderna. La nostra intenció ara i ací és sobretot arxivística: deixar constància del rastre documental. Això mateix, no obstant, es relaciona estretament amb les biografies i els enllaços familiars.

ELS ARXIUS NOBILIARIS I ELS ÍXER

Els arxius nobiliaris, com sol passar en moltes institucions de custòdia, són en realitat 'arxius d'arxius' que mostren la gran complexitat i variabilitat dels patrimonis annexos a les nissagues. És aquest el rerefons de la trama en la qual participen les dues famílies saforenques que encapçalen aquest article.³ Aquesta mena d'arxius, a més a més, es resisteixen a deixar-se encasellar com a 'privats', són molt més que això, ja que la noblesa no solament gestionava béns particulars: governava, recaptava impostos i administrava justícia.

D'altra banda, els arxius nobiliaris han experimentat avatars i trasbalsos importants en la seua localització i custòdia. Fins acabar derivant en la propietat pública i la integració en sistemes d'arxiu (en alguns casos) o bé en la continuïtat al si familiar, la qual cosa ha comportat sovint la dispersió, la destrucció o la inaccessibilitat; i, de vegades, també la cura –tot s'ha de dir-. Afortunadament, el cas que ens ocupa és dels primers. L'Arxiu dels Íxer està integrat a l'Archivo Histórico Provincial de Zaragoza arran d'una donació realitzada el 1987 pel duc titular d'Íxer.

Com és sobradament sabut, el cinqué duc borgià de Gandia, Carles de Borja i Castro, fill de Francesc de Borja i Aragó, havia casat el 1548 amb Magdalena Centelles i Folch, germana del comte d'Oliva. Les capitulacions matrimonials i la mort sense descendència del seu cunyat Pere, el 1569, van deixar el comtat d'Oliva a les seues mans,⁴ va deixar el comtat d'Oliva a les seues mans. Mort Carles el 1592, el seu fill Francesc Tomàs Borja i Centelles, nascut el 1551, va reunir per primera volta en la seua persona els títols de Gandia i Oliva. Va morir prompte, el 1596, poc abans de produir-se el famós terratrèmol que va assolar la comarca el 1598.

Ara, però, caldrà capbussar-nos en altres emparentaments que són aquells que expliquen la presència de documents d'interés comarcal a la casa ducal d'Íxer.⁵ Al capdavall, els arbres genealògics vénen a ser l'esquelet que explica i sustenta la lògica dels arxius nobiliaris. Una lògica substancial i important. No s'hi tracta d'una mera 'col·lecció' de documents. Si parlem d'arxiu, ho estem fent d'un conjunt documental estructurat, el qual és fidel reflex de l'existència i vida de:

³ Cf. Iranzo: 2007, p. 188.

⁴ Segons Vicent Felip Sempere (2004, pàgs. 90-91), qui treballa documentació de l'arxiu dels Osuna, Pere de Centelles va morir en el seu palau d'Oliva, el dia 3 de maig de 1569. Hi ha una versió que atribueix la seua mort a un enfrontament amb pirates a la Valldigna, però sembla que va morir foll i no a una batalla. Cf. Mestre i Pons (1997), pàgs. 68-69.

⁵ El coneixement de l'existència d'aquests documents és degut a l'amabilitat i l'interès de Maria José Casaus Ballester, que es coordinadora del projecte *Archivo Ducal de Híjar-Archivo Abierto*, i de Maite Iranzo Muñio, directora de l'*Archivo Histórico Provincial de Zaragoza*.

cases nobiliàries que administren un o diversos
estats, al seu torn integrats per diversos
senyoriis.

Per al coneixement de la casa Íxer ens podem remetre als treballs de Maria Teresa Iranzo, Maria José Casaus i altres arxivers i historiadors.⁶ En tot cas, per identificar-la, caldrà almenys recordar els seus orígens en un dels fills naturals del rei Jaume I, Pere Ferrandis d'Íxer, que va ser el primer senyor d'Híjar. Posteriorment, es produiria la concentració progressiva en les seues mans dels ducats d'Híjar, Lécera, Bournonville, Almazán i Aliaga. El títol ducal va ser concedit per Ferran el Catòlic al seté senyor de la baronia d'Híjar, Joan Ferrandis d'Íxer i Cabrera. Per un Reial Privilegi de 1483 la baronia d'Híjar era elevada a dignitat ducal, cosa que es produïa justament dos anys abans de la cessió del títol ducal de Gandia al jove Pere Lluís Borja (i uns quants anys després de la constitució del comtat d'Oliva, l'any 1449).

Entre els nombrosos títols que van arribar a posseir hi eren els dels marquesats d'Orani, a Sardenya, i Almenara; així com les baronies de Monòver, Sollana i Mur. Serà en relació amb aquests estats i senyoriis que entraran en joc els Centelles i els Borja.

La presència dels Íxer a l'antic Regne de València havia estat intensa durant l'edat mitjana i moderna.⁷ De fet, el fundador de la nissaga, Pere Ferrandis d'Íxer, havia auxiliat en la conquesta son pare, s'havia enfrontat al cabdill Al-Azraq, havia rebut el senyoriu de Llutxent i també el lloc de Bunyol.⁸ Així mateix, fou tinent dels castells de Cocentaina, Relleu, Ibi i Bocairent. Els seus descendents senyorejaren els llocs esmentats de Llutxent, Bunyol i Sollana com també els de Xaló, Gata, Llíber, Carlet, l'Alcúdia, Torís i d'altres.⁹ Pel que fa a Almenara, lligada als Centelles, el seu segon comte, Joan Francesc de Pròixita i Centelles, venia la baronia de Llutxent a Pere de Maça Linaça i Carròs el 1487.¹⁰ Arribats

⁶ Especial interès tenen els treballs inclosos al volum col·lectiu *Jornadas sobre el Señorío Ducado de Híjar: siete siglos de historia nobiliaria española...* així com d'altres citats a la relació bibliogràfica del final de l'article.

⁷ Un cas: Pere de Madrigal i Íxer havia estat casat amb Rafaela de Cervelló i Castro, filla de Berenguer Arnau de Cervelló i Castro i d'Estefania de Centelles, filla dels primers comtes d'Oliva (Guardiola: 2004, p. 146).

⁸ Bunyol va ser venut per Pere Ferrandis d'Íxer, *el Señalero*, segon senyor d'Híjar (així com "Sieteaguas y otros lugares de Valencia..."), al rei Jaume II. AHPZ, Sala IV-282/2, doc 34.

⁹ Gaspar d'Íxer rebia Gata de Gorgos de Jaume I. Gonçal d'Íxer comprava més tard, el 1444, els senyoriis de la vall de Xaló, Gata i Llíber a Ausiàs March. El seu rebesnet Gonçal d'Íxer, casava amb Maria de Castellví, senyora de les baronies de Carlet, l'Alcúdia i Rossaleny. Els Íxer continuen presents a la comarca de la Ribera, almenys fins el segle XVII (Guardiola: 2004, Vol. II, 191; *Gran Enciclopedia de la Región...*, vol VI, p. 33-34). Xaló, Gata i Llíber havien estat dels Martorell i passaren a Ausiàs per herència de la seua dona. L'escriptura de compra l'atorgà Ausiàs March a favor d'Inés de Portugal, casada amb Gonçal Íxer de Castro (fill de Pere Ferrandis d'Íxer i Castro Pinós i d'Isabel Mexia). La línia valenciana dels Íxer per via primogènita i descendència de baró acabava amb Jerònima d'Íxer i Castellví Vilanova Revelles i Montagut, senyora de Gata, Xaló, Llíber, Alcúdia i Resalany, nascuda en València el 32 d'agost de 1587 i que casà amb Onofre Escrivà i Mateu. Els descendents foren Escrivà d'Íxer, després d'Híjar. Un d'ells fou nomenat comte de l'Alcúdia el 1645. En el segle XVIII heretava aquest títol Joaquim de Castellví i Escrivà d'Híjar, comte de l'Alcúdia, de Carlet i de Gestalgar, senyor de Thous, Terrabona, Xaló, Gata, Llíber, Sot de Xera, Estivella, Arenes, Beselga, Sanz, Resalany, la Vall i Benimodal.

¹⁰ Guardiola (2004), vol II, p. 221.

a la fi de l'Antic Règim, els Íxer conservaven bàsicament els llocs adés esmentats de Sollana¹¹ i Monòver.

A la Safor, Pere Ferrandis d'Íxer i Mexia, germà del V senyor d'Híjar, Alfons II, i aleshores ell mateix senyor de Burjassot, va adquirir el lloc de les Almoines, amb les seues alqueries, bescanviant-lo amb la Seu de València per Burjassot cap a 1420. Després de resoldre algunes diferències, la transacció es concretà el 1431. El seu hereu Pere V Ferrandis d'Íxer en va comprar la jurisdicció suprema, i fins i tot va exercir com a procurador general del duc de Gandia, aleshores Carles de Viana.¹² Finalment, però, l'any 1500, un altre Pere d'Íxer, entrampat pels deutes, venia les Almoines i Benieto Jussà a la duquessa Maria Enríquez, amb la qual cosa el poble d'Almoines s'integrava en el nucli fort dels dominis borgians.

Molt més tardà seria l'enllaçament dels Íxer amb els Medinaceli, amb els efectes consegüents sobre el senyoriu de Beniarjó.¹³ Les restes del patrimoni senyorial d'aquest poble serien gestionats pels seus representants des d'una administració radicada al Verger. Però aquesta era ja una etapa terminal, de dissolució dels senyorius i venda dels palaus.

ELS ENTRONCAMENTS DELS CENTELLES I ELS ÍXER

La relació d'aquestes dues nissagues podem observar-la de forma gràfica a través de l'arbre genealògic I, el qual aplega alguns descendents de Gilabert Centelles (1340-1368),¹⁴ segon senyor de Nules, i de Toda Vilanova.¹⁵ Precisament, va ser la seua filla Toda Centelles i Carròs de Vilanova la que va casar amb Alfons II, V senyor d'Híjar, amb capitulacions matrimonials de 1383.¹⁶ Així mateix,

¹¹ A l'any 1727, Isidro Fernández de Híjar y Silva (Madrid, 1690 – Saragossa, 1749), qui detentava aleshores el títol ducal, era senyor de la baronia de Sollana (Guardiola: 2004, 175 i ARV, Reial Justícia, volum 790, full 518). Pedro de Alcántara Fadrique Fernández de Híjar, IXé duc, fou el promotor del perllongament de la Séquia Reial del Xúquer per revaloritzar les seues terres a Sollana. Cf. *Gran Enciclopedia de la Región Valenciana...* vol. V, p. 212.

¹² El seu fill Pere d'Íxer VI (mort el 1489) es va casar amb Joana de Centelles, filla de Gilabert de Centelles, senyor de la baronia de Planes.

¹³ Malgrat que la casa de Medinaceli no havia emparentat mai amb els Íxer, el setembre de 1876, Maria del Dulce Nombre Fernández de Córdoba i Pérez de Barradasva va casar amb Alfonso de Silva Fernández de Íxer y Cambell (Baiona, 6-VIII-1873 – Madrid, 17-II-1929), XV duc d'Híjar. A la mort de son pare, Maria del Dulce Nombre va rebre les propietats que li corresponien, a més de mobles, aixovars i quadres que tenien en el palau madrileny on habitaven (des de 1908, seu de l'hotel Palace). Amb elles també va rebre els lligalls i papers pertanyents als béns que se li havien adjudicat i que la casa d'Híjar va administrar fins a la seua venda. Entre altres pertinences hi havia la baronia de Castro o Peralta de la Sala a Osca, Lucena i Cañete de las Torres a Córdoba i altres repartides per les províncies d'Alacant i València. Veure Casaus Ballester: 'Patrimonios archivísticos...', 2007, p. 6-7.

¹⁴ A l'AHPZ es conserva un document tan significatiu com el mateix testament de Pere Gilabert de Centelles: "*Testamento de D[o]n Pedro Centelles, hijo primogénito del fundador del Estado de Nules y padre de D[ña] Thoda Centelles, consorte de D[o]n Alfonso Fernández de Híjar, según así consta y aparece en este documento*". AHPZ, Híjar, Sala V-93/2. En la mateixa carpeta també hi ha altres documents en relació a Nules i els Centelles, com ara la fundació del 'Mayorazgo' de Nules i Quirra, plets, consultes i d'altres.

¹⁵ Aquesta Toda va ser fundadora del 'Mayorazgo' de la seua casa. AHPZ, Híjar, Sala IV-282/2, doc. 34.

¹⁶ Foren atorgades en Híjar l'1 d'octubre de 1383 davant del notari Lorenzo Pascual (AHPZ, Híjar, Sala V-93, doc. 3-2).

podem veure en forma d'il·lustració un altre arbre, existent a l'Arxiu dels Íxer, que parteix dels mateixos Gilabert i Toda.¹⁷

Convé destacar també les connexions dels Centelles amb els Ximenis d'Urrea per part de Teresa Ferrandis d'Íxer i Centelles, així com, posteriorment, pel matrimoni del mateix I comte d'Oliva, Francesc Gilabert de Centelles i de Queralt amb Beatriu. I, per descomptat, el matrimoni ja esmentat de Magdalena Centelles i de Cardona amb Carles de Borja.

CARRÒS, BORJA I ÍXER

La relació dels Borja amb els Íxer ve donada, sobretot, per la tinença del marquesat d'Orani al cor de l'illa de Sardenya. Si bé la seua incorporació a la casa dels Íxer té lloc pel 1688, a nosaltres ens interessen sobretot les etapes prèvies, dibuixades en l'arbre genealògic II. Els Íxer 'heretaren' dominis i arxius que ens donen informació, però les relacions dels Borja amb Sardenya (i encara més la dels Carròs i dels Centelles) venia des de l'edat mitjana. Nosaltres ens centrarem sobretot en l'entroncament d'una filla del III duc Borja de Gandia, Joan, amb Fadrique de Portugal, arran del qual matrimoni es concretava la relació de què tractem.

Des de 1335, Orani era del rei Alfons IV d'Aragó. En els inicis del XVI, les Curatorie de Dore, Nuoro i Bitti, amb la Gallura Geminien de Sardenya, començaren a ser denominats conjuntament com a feu o baronia d'Orani. El marquesat es va crear ja el 1616 amb Anna de Portugal i Borja com a titular.¹⁸

Sardenya i la Corona d'Aragó

Ben coneguda és la vinculació de l'illa de Sardenya amb la Corona d'Aragó des del començament del tres-cents. Aquesta es simbolitzava amb la investidura per part del papa Bonifaci VIII a favor del rei Jaume II. La incorporació formal del regne de Sardenya tenia lloc amb Joan II a les Corts de Fraga, a mitjan segle XV.¹⁹ Del seu costat, Ferran II el catòlic emprendreia un pregon projecte de reforma institucional d'una illa que s'havia conformat segons els usos feudals, però que comptava amb unes ciutats costaneres (l'Alguer i Càller, sobretot) fortament lligades a l'entramat comercial barceloní.

Entre 1520 i 1550 les ciutats sardes experimentaren un sensible creixement, al temps que s'afermava la influència hispànica i la instal·lació de comerciants valencians i catalans, al bell mig de la 'bullícia mediterrània' de la cultura.

En els inicis del XVII, durant el valiment del duc de Lerma, ministres reials i virreis seran tots valencians lligats al bàndol lermista i malversadors de la desastrosa economia. Serà aleshores quan comence a trontollar la fidelitat sarda

¹⁷ AHPZ, Hjar, A-100.

¹⁸ El marquesat va ser sol·licitat per Anna de Borja a Felip II i va ser concedit el 8 de març de 1616. Cf. Moleres Ibor (1982), p. 195 i Moreno Meyerhoff (2002). Comprenia Orani, Serute, Oroteli, Otana, Uniferri, Nuoro, Loloe, Orgro, Loloe, Orgosolo, Bite i Galura i, al Regne de València, Monòver i Sollana.

¹⁹ Manconi: 2008, p. 9.

al monarca i a la tradició catalanoaragonesa. Els Borja es trobaven aliats amb els Lerma-Sandoval i Lemos. El 1611, Carles de Borja, duc de Gandia i comte d'Oliva, arruïnat després de l'expulsió morisca, era nomenat virrei a Sardenya i satisfesia amb concessions de gràcies, favors i encàrrecs, molts dels bàndols i famílies locals.²⁰

Els Alagón, d'origen aragonés, i els valencians Castellví serien dues de les principals cases aristocràtiques que farien bascular l'illa cap a la nova política d'Olivares de la Unió d'Armes, amb la qual eren desplaçats els 'lermistes'. Quan la Guerra de Successió a la Corona, els Castellví optarien pel bàndol borbònic. Decisiva seria la decisió, el 1707, de suprimir el Consell d'Aragó, del qual depenia Sardenya, i la seua adscripció al Consell d'Itàlia.

El marquesat d'Orani

La identitat dels estats d'Orani va començar a configurar-se cap a les darreries del segle XV al llarg d'un període de reconeixement dels Carròs d'Arborea com a senyors seus, cosa que es concretava en la figura de Nicolau Carròs d'Arborea i Mur i la seua filla Beatriu Carròs d'Arborea.

Va ser aleshores quan les curadories de Dore i Bitti s'integraven en els estats d'Orani. Beatriu era, a més a més, V senyora de Mandas, III baronessa de Terranova (l'actual Olbia), senyora de l'antiga baronia de Mur, a Catalunya, de les 'Encontradas' de Seurgus i Seulo i de la Barbagia d'Ollolai.²¹ Per si això fóra poc, havia casat a València, el 1465, amb Pere de Maça Linaça i Rocafull, nomenat "el de la Batalla", IV senyor de les baronies de Moixent i de Llutxent (que comprenia els llocs de Quatretonda, Benicolet i Pinet) i de La Font de la Figuera; senyor també dels llocs de Novelda, Monòver, Pinós i Xinorla, tots al sud del Regne de València.²²

En el XIVé lloc successori dels senyors d'Orani hi era Pere Maça de Linaça i Carròs d'Arborea, conegut com 'el modern', qui va casar, també a València, el 1481, amb Àngela de Centelles i d'Urrea, filla de Francesc Gilabert de Centelles i de Queralt, I comte d'Oliva, baró de Nules, i de Beatriu d'Urrea i Centelles, amb qui no va tenir descendència.²³

Després de complicats plets successoris, els estats d'Orani van entrar en un nou període (1566-1689) presidit per la dinastia dels Fadrique de Portugal. El primer d'ells, en una de les seues disposicions testamentàries, va integrar en

²⁰ Tore: 2008, p. 54

²¹ Beatriu era filla de Nicolau Carròs d'Arborea i Mur, IV Senyor de Mandas, II Baró de Terranova i senyor de 'las Encontradas', primer senyor de la baronia de Posada i Senyor del castell de la Fava, major-dom de la reina Joana d'Aragó, virrei de Sardenya (1461-1478); i filla de Branda de Mur i Maza de Lizana, senyora de la baronia de Mur (faltada el 1487).

²² Pere de Maça succeí la seua dona en els dominis sards. Cf. Pedro MORENO MEYERHOFF. 'Da Orani a Híjar...' <http://www.orani.it/relazione-meyerhoff.php> [26-09-2010]. Era fill de Martí Maça de Linaça i Cornel, III senyor de las baronies de Moixent i de Llutxent, i de Leonor de Rocafull i Masquefa. El rei Ferran el Catòlic el va confirmar en tots els feus sards per la seua actuació en la guerra de Granada i la conquesta de Màlaga i de Vélez-Málaga, en Segòvia, l'1-IX-1505 davant de Miquel Velázquez Climent.

²³ Sí va tenir un fill il·legítim amb Esperança Cascante, donzella i vassalla seua a Moixent, qui va ser legitimat i va exercir el senyoriu d'Orani.

un sol 'mayorazgo' Mur, Monòver i Sollana. Segons Moreno Meyerhoff, amb ell s'encetava una lenta decadència dels feus sards, governats i administrats a distància mitjançant 'regidors' o 'podataris', normalment juristes. La seua vídua, Margarida de Borja, germana de sant Francesc, nomenaria el primer regidor 'regent' en la seua absència: Andrea Angioy. Margarida també s'ocuparia de dictar normes per a l'administració dels seus estats i així defugir els abusos dels arrendataris i controlar les bandositats.²⁴ A més a més, el 1573 havia constituït un 'mayorazgo' sobre Orani.

Finalment, el 8 de març de 1616, el rei Felip III concedia a la filla de don Fadrique, Anna de Portugal i Borja, el títol de marquesa d'Orani. Així premiava, segons diu literalment un document, *los grandes servicios que su padre había hecho al Estado y a La Corona*.²⁵

Anna de Portugal i Borja esdevenia, així, una figura central que, d'un costat, heretava els estats del Fadrique de Portugal i aconseguia el títol de marquesat mentre que, de l'altre, transmetia als Silva la futura successió fins arribar a l'entroncament amb els Íxer.²⁶

Finalment, arran d'un casament, el marquesat d'Orani passava a la casa d'Íxer en la persona de Juana Petronila Silva Fernández de Híjar y Pignatelli y Aragón, VI duquesa d'Íxer.²⁷

ALTRES CONNEXIONS

La branca dels Borja Llançol de Romaní, molt activa al llarg dels segles XV i XVI, també es va trobar connectada amb els Íxer. Com es podrà veure a l'arbre genealògic III, el segon matrimoni de Roderic de Borja Llançol amb Maria de Centelles ens portarà, en tercera generació, a un altre matrimoni entre Maria de Borja i Joan d'Íxer, filla dels quals serà Isabel d'Íxer i de Borja, casada amb Pere de Borja i Muñoz a les darreries del segle XVI (qui al seu torn procedia, per via il·legítima, del III duc Borja de Gandia: Joan). Així d'especials, però habituals, eren aquestes relacions.²⁸

També hi havia connexions amb la casa de Cervelló,²⁹ i alguna cosa hem

²⁴ Mentrestant, com a fruit i resolució dels conflictes successoris, el 1579 el patrimoni de Joan Maça es dividia, de manera que en van prendre possessió, d'un costat, Anna de Portugal i Borja, que es quedava amb Orani, i de l'altre Ladrón de Vilanova Maça Linaça. A aquest darrer li va correspondre la baronia de Terranova, el senyoriu de Mandas i diverses 'encontradas', a més de les baronies de Moixent, Llutxent i Novelda, amb el lloc de la Font de la Figuera.

²⁵ AHPZ, *Híjar*, I, 231/10. Anna de Portugal va casar amb Rodrigo de Silva y Mendoza, duc de Pastrana, Estrema i Francavilla, príncep d'Éboli i Mélito, amb la qual cosa s'incorporava el cognom Silva a la llarga successió d'Orani amb el seu escut.

²⁶ Anna de Portugal i Borja va casar el 1584, a Madrid, amb Rodrigo de Silva y Mendoza, II duc de Pastrana, Estremera i Francavilla, Príncep d'Éboli.

²⁷ Maria José Casaus: <http://orani.it/relazione-casaus.php> [26-09-2010]. Juana Petronila (Híjar, 1669 - Madrid, 1710) havia casat amb Fadrique y Portugal (Madrid, 1672 - Villarubia de los Ojos del Guadiana, 1700) el 5 de desembre de 1688, d'acord amb prèvies capitulacions matrimonials, en la parròquia madrilenya de San Martín. AHPZ, *Híjar*, Sala IV-282-1, docs. 3-5 i 8.

²⁸ www.elsborja.org [10-8-2010]

²⁹ Joan de Cervelló i Centelles, el 1497, comprava Oropesa a la família Tous. La seua germana Rafaela

pogut veure, també, de la casa valenciana de Maça de Linaça: Pere Maça Linaça i Rocafull, senyor de Moixent, casava el 1525 amb Beatriu Carròs d'Arborea i el seu fill Pere Maça de Linaça i Carròs d'Arborea casava el 1546 amb Àngela de Centelles i d'Urrea.³⁰

Hi ha, així mateix, altres relacions indirectes dels Borja a través dels Castro-Pinós. Sobretot per Francisca, dona de Juan Francisco, II duc d'Híjar, enllaç amb el qual es va produir una de les fusions més importants de cases i arxius nobiliaris catalans a la casa d'Íxer.

ACABAMENT

Certament, hem hagut de buscar les relacions familiars i els arbres genealògics com a matèria prima imprescindible i tarja de presentació, en la mesura que marquen el ritme de la successió així com de la concentració i la dispersió de patrimonis i arxius.

Aquesta aproximació genealògica és només un tast mínim i revisable, amb l'objectiu instrumental de conduir a les fonts documentals. Si més no, posa en evidència, això sí, un dels trets fonamentals de la noblesa: la capacitat d'ultrapassar fronteres regnícoles, mars i oceans: tal és el cas que hem tocat adesiara.

Tanmateix, després d'aquesta breu introducció orientativa, hauríem d'animar futurs exploradors per transcendir els enfocaments estrictament genealògics i anar més enllà: viatjar a través de les fonts i les inquisicions per la psicologia i les trames familiars, però també per la interrelació amb els vassalls i amb el seu medi social i natural, tot obrint noves portes per al coneixement a través de fonts tan versàtils com puguen ser, per exemple, les correspondències. Hi ha molt per conèixer, així mateix, en relació a la deriva dels nobles des de la milícia a la burocràcia, la seua connexió amb les oligarquies municipals o l'ambient sociocultural. Encara romanen vius els reptes fa temps plantejats per Salvador de Moxó i Antonio Domínguez Ortiz, passant per Martínez Hernández i Enrique Soria o els més propers Vicent Pons i Manuel Ardit. Tot ells ens porten a redescobrir una classe immersa no sols en la lluita pel poder sinó en processos constants de renovació i evolució.

A més a més, hi ha tot un món per destapar en relació a la història institucional de les cases i els estats, així com la història interna dels arxius nobiliaris. Aquests arxius són el lloc natural per escatir l'evolució en el funcionament d'uns aparells que exercitaren amples poders.³¹

de Cervelló i Castro havia casat amb Pere de Madrigal i Íxer. El seu fill Àlvar de Madrigal i Cervelló fou virrei de Sardenya. Sa mare era Estefania Centelles, filla del primer comte d'Oliva, Francesc Gilabert. Joan Cervelló i Centelles, d'altra banda, estava casat amb Francesca Llençol de Romani i Borja, filla d'Àngela de Borja i Montcada.

³⁰ Esquerdo (1963), p. 147-149.

³¹ Cf. Bouza: 2001, p. 242. Un bon inici per escatir aquest afer en Güemes: 1876.

FONTS**Bibliografia**

- BOUZA ÁLVAREZ, Fernando Jesús, *Corre manuscrito: una historia cultural del Siglo de Oro*, Madrid, Marcial Pons Historia, 2001.
- BUSSA, Italo, 'La documentació sobre els estats sards d'Oliva', dins *Cabdells*, núm. 6, 2009, pp. 9-82.
- CAMARENA MAHIQUES, Josep, *Historia del distrito de Gandia*, Gandia: Fomento de AIC, 1965.
- CASAS BALLESTER, Maria José, *El Archivo Ducal de Híjar (Teruel): aproximación al estudio de la documentación del antiguo ducado de Híjar (siglos XIII-XX)*, València: Universitat, 1996.
- CASAS BALLESTER, Maria José, 'Acumulación de posesiones y títulos nobiliarios de la casa de Híjar (Teruel), siglos XIII-XVII', dins *Anales de la Real Academia Matritense de Heráldica y Genealogía*, núm. 8, 2004, pp. 213-250.
- CASAS BALLESTER, Maria José, 'Patrimonios archivísticos nobiliarios: la casa ducal de Híjar (Teruel)', dins *Estudios en memoria del profesor Doctor Carlos Sáez: homenaje*, coordinats per Maria del Val GONZÁLEZ DE LA PEÑA, Alcalá de Henares: Universidad, 2007, pp. 579-590.
- CASAS BALLESTER, Maria José, 'El señorío, luego ducado de Híjar, trayectoria familiar y acumulación de títulos nobiliarios', dins *Jornadas sobre el Señorío Ducado de Híjar: siete siglos de historia nobiliaria española*, coordinades per María José Casas Ballester, Ayuntamiento de Híjar i Centro de Estudios del Bajo Martín, Híjar, 2007, pp. 159-186.
- CASAS BALLESTER, Maria José, 'Relaciones familiares nobiliarias: el entronque de la casa de Silva con la de Híjar (siglo XVII)', www.archivoducaldehijar-archivoabierto.com/articulos/ad033.pdf [29-09-2010]
- Enciclopedia Universal Ilustrada Europeo-americana*, Barcelona, Hijos de J. Espasa, editores, 1925, vol 27.
- ESQUERDO, Onofre, *Nobiliario valenciano*, València: Ateneo Mercantil, 1963. Pròleg, transcripció i notes per José Martínez Ortiz.
- FERRER PASTOR, Francesc, *L'estima per la cultura d'un poble. Recopilació d'articles publicats a la Font d'en Carròs a cura de Francesc Ferrer Escrivà*, Paiporta: editorial Denes, 2010
- GARCIA GARRAFA, Alberto i Arturo, *Diccionario heráldico y genealógico de apellidos españoles y americanos*. Madrid, Imprenta Radio i Litografía M. Casas, 1954.
- Gran Enciclopèdia Catalana*, Barcelona: GEC, 1975-1992. Arbres genealògics d'Armand de Fluvià i M. Mercé Costa.
- Gran Enciclopedia de la Comunidad Valenciana*, València, Editorial Prensa Valenciana, 2005.
- Gran Enciclopedia de la Región Valenciana*, València, Gran Enciclopedia de la Región Valenciana, 1973.

- GUARDIOLA y SPUCHE, Pascual, *Antiguos linajes del Reino de Valencia*, València: Real Academia de Cultura Valenciana, 2004, 2 vols.
- GÜEMES Y WILLAME, *Organización del archivo de la corona aplicada a los archivos particulares*, Madrid: Imp. Aribau y Compañía, 1876.
- IRANZO MUÑO, Maria Teresa, 'El Archivo de la casa ducal de Híjar. Memoria, poder y relaciones de parentesco en España, siglos X-XX', dins *Jornadas sobre el Señorío Ducado de Híjar: siete siglos de historia nobiliaria española*, coordinades per María José Casaus Ballester, Ajuntament d'Híjar i Centro de Estudios del Bajo Martín, Híjar, 2007, pp. 187-210.
- Jornadas sobre el Señorío Ducado de Híjar: siete siglos de historia nobiliaria española*, coordinades per María José Casaus Ballester, Ajuntament d'Híjar i Centro de Estudios del Bajo Martín, Híjar, 2007.
- LÓPEZ RODRÍGUEZ, Carlos, 'La Corona y las jurisdicciones señoriales en el Reino de Valencia durante el reinado del Magnánimo', dins *La España Medieval*, núm. 26, 2003, pp. 127-166.
- LÓPEZ RODRÍGUEZ, *Patrimonio regio y orígenes del Maestre Racional del Reino de Valencia: con la reproducción del acta de su fundación y la creación del Archivo del Real (después General, hoy llamado del Reino)*, promulgadas en las cortes de 1419, València: Generalitat Valenciana, 1998.
- MANCONI, Francesco, 'El regne de Sardenya a l'època moderna. L'empremta catalana', dins *Afers*, núm. 59, 2008, pp. 9-19.
- MESTRE i PONS, Francesc, 'Apunts biogràfics dels Centelles', dins *El palau dels Centelles d'Oliva: Recull gràfic i documental*, Oliva: Associació Cultural Centelles i Riusech, 1997, pp. 41-75.
- PASTOR ZAPATA, José Luís, *Gandia en la Baixa Edat Mitjana: la vila i el senyoriu dels Borja*, Gandia: CEIC Alfons el Vell, 1992.
- ROMERO TALLAFIGO, Manuel, 'Los documentos y el archivo como armas defensivas del linaje: el caso del archivo ducal de Medinaceli', dins *Jornadas sobre el Señorío Ducado de Híjar: siete siglos de historia nobiliaria española*, coordinades per María José Casaus Ballester, Ajuntament d'Híjar i Centro de Estudios del Bajo Martín, Híjar, 2007, pp. 111-142.
- SEMPERE, Vicent Felip, 'Notes sobre els Centelles al Regne de València i l'inventari del seu Palau d'Oliva', dins *Cabdells*, núm. 4, 2004, pp. 15-179.
- SOLER, Abel, *Almoines: geografia, història, patrimoni*, Almoines: Ajuntament, 2009.
- SORIA MESA, E., *La nobleza en la España Moderna. Cambio y continuidad*, Madrid: 2007.
- TORE, Gianfranco, "'Entre el rigor i la blanesa" El Regne de Sardenya, Olivares i la Unió d'Armes', dins *Afers*, núm. 59, 2008, pp. 53-66.

Documentació d'arxiu

- Archivo Histórico Provincial de Zaragoza. Casa Ducal de Híjar.

Arbres genealògics

SIGNATURA ARBRE	ANOTACIONS	DESCRIPCIÓ AHPZ
A-100	Arbre dels descendents de Gilabert de Centelles, senyor de Nules, enllaçat amb Toda Vilanova el 1365. Sig. 1-228-100	'Árbol genealógico desde don Gilaberto de Centelles, señor de Nules, y de doña Toda Vilanova a don Pedro de Alcántara. Incluye a la familia de don Lope Ximénez de Urrea y doña Sancha Heredia y a la de Don Fadrique de Noreña y doña Margarita de Borja Castro Pinós; además, nota sobre don Nicolás Carroz y Mur, hijo de Don Francés y de doña Beatriz, aprobado en 1479, octubre, 26'.
A-119		'Árbol genealógico de don Francisco Carroz de Arborea y Doña Beatriz de Mur y Alemany a Leonor de Borja y Don Miguel de Gurrea, señor de Gurrea, conde de Navarrés' [s. XVII].
A-176	Hi apareix Lluïsa de Borja i Aragó, casada amb Martí d'Aragó. Sig. 1-228-176.	'Árbol genealógico desde Don Juan II de Aragón y Doña Leonor de Escobar a Don Juan Pablo Azlor. Apellido: Sarmiento, Borja, Gurrea y Aragón, Eril, Bardají, Condes de Ribagorza, Luna, Guara'.
A-183.1		'Árbol genealógico de don Pedro Luís de Borja, primer duque de Gandía'.
A-183-2	1543.- Encapçalen Lluís de Mur i Beatriu Alemany	'Árbol genealógico de Don Luís de Mur, casado con doña Beatriz Alemany, hija del señor de Albi'.

A-195	Comprén 8 generacions posteriors a Sant Francesc de Borja. Sig. 1-228-195.	‘Árbol genealógico de la casa de Gandía, desde [el papa] Alejandro VI a don Pedro Pablo, duque de Almazán. Apellidos: Borja; Bardají; Abarca de Bolea; Bermúdez de Castro’.
A-238	Hi apareix Doña Mariana de Pinós i Pau, casada ‘con Don Joaquín Carroz y Centelles, Conde de Quirra, la qual fundó el Mayorazgo’. Sig. 1-228-237.	‘Árbol del Vizconde de Evol, Don Guillén Galcerán de So, Pinós y Castro y Doña Estefanía Carroz, hasta doña Margarita de Borja y Don Fadrique de Portugal’
A-642.2		‘Fundador de Orani. Don Fadrique de Silva y Portugal, con doña Margarita de Borja’.

Altres documents

- Sala I-86-78. 1382 et al. (Olim Orani, Legajo 6, núm. 12, 300 (a))
‘División de los censos de la casa de Maza entre don Juan Maza, que sucedió en los bienes vinculados, y doña Margarita de Borja y don Pedro Maza Ladrón, que heredaron los libres por iguales partes. Se inserta el Testamento de don Pedro Maza el vinculador de antiguo, o Barbudo; y las dos sentencias de la Audiencia de Valencia sobre esta liquidación i división de censos a 13 de Noviembre de 1382’. València i llatí. Amb notícies dels segles XV-XVI. 59 p.
- Sala I-2-120. 1543, Febrer, 14. Barcelona.
‘Memorial dirigido a los reyes Carlos I y su madre, Juana I, por Francisco de Borja, duque de Gandía y marqués de Llombai, sagrado César católico y consejero real en el Principado de Cataluña, acerca de Jacobo de Buil, señor de Peramola y Juan Pujol de Aragón y Pedro de Azola’
- Sala III-20-2. 1603.
‘Carta de guarda o dany atorgada per la senyora duquessa de Gandia donya Artemissa a favor de la senyora princessa de Melito’.

- Sala II-95-30. s.a. [c.a. 1708]
'Por doña Juana de Rocafull y Rocabertí en el pleyto de doña Juana de Toledo sobre reposición en el Condado de Aranda con el Conde de Berbedel, el Marqués de Ariza, el Duque de Gandía...'
- Sala I-365-6. s.a. [c.a. 1722]
'Piden la tenuta del Estado y Condado de Aranda el marqués de Ariza y el Duque de Gandía'.
- Sala I-358-2. s.a. [c.a. 1723]
'Memorial ajustado del pleito que antes pendía de la Real Audiencia de Valencia, en el Consejo que fue de Aragón... entre partes Don Pedro Pablo Fernández... y don Pasqual F. de Borja, duque de Gandía, sobre sucesión en la varonía de Alcatén y otros lugares en el Reyno de Valencia'.
- Sala I-228-208
Arbre de *'Don Gilaberto Centelles, señor de Nules, y doña Toda Vilanova a don Juan Maza de Linaza y Guiomar de Castro, hija del Conde de Faro y don Luis Ladrón y doña Violante de Zorita'.*
- Sala II-97-30
'Árbol genealógico de la casa de Orani desde Don Fadrique de Silva y Portugal y Doña Margarita de Borja, cónyuges, hasta Don Pedro Alcántara Portugal, Duque de Híjar...' Imprés. 4 exemplars.
- Sala I-320-29 (s.a.)
'Pleito de alimentos de mi señora la duquesa Doña Ana de Portugal y Borja, viuda del duque Don Rodrigo, difunto, con el duque Don Rodrigo, su nieto'.
- Sala IV- leg 191. Híjar Alicante. 189 H.
Inventarios de documentos y efectos existentes en la administración de Monóvar.
- Sala I-228-52. A-52
'Gandía y Oliva. Lerma y Pastrana. Nules y Quirra'.
- Sala I-228-64. A-64 i I-228-60. A-60
Arbres encapçalats per Joan Carròs, senyor de Mandas, emparentat amb els Arborea, Mur, Maza, Pinós i d'altres

Webs

Fundación Archivo Ducal de Híjar
www.archivoducaldehijar-archivoabierto.com/

Gran Enciclopèdia Catalana.
www.enciclopedia.cat/

Grandes de España
www.grandes.org.uk/historia/gzas/gandia.htm [25-07-2010]

Il portale di Orani
www.orani.it/storia02.html [25-07-2010]
www.orani.it/relazione-meyerhoff.php [26-09-2010]
Conté: Pedro MORENO MEYERHOFF. 'Da Orani a Híjar. Dai signori, poi marchesi di Orani, ai duca di Híjar (1335-2005)'
<http://orani.it/relazione-casaus.php> [26-09-2010]
Conté: Maria José CASAUS. 'La relación del señorío, luego ducado, de Híjar, con el Marquesado de Orani'

Institut Internacional d'Estudis Borgians
www.elsborja.org [30-07-2010]

ARBRES GENEALÒGICS

I.- Descendents de Gilabert Centelles i de Toda Vilanova.
(s'hi poden observar els entroncaments amb els Íxer i amb els Borja, entre altres)

I-1.- Ascendents de Francesc de Borja i Centelles (fusió Centelles-Borja)

I-2.- Ascendents de Caterina Ferrandis d'Híxar i Beaumont fins arribar al rei Jaume I.

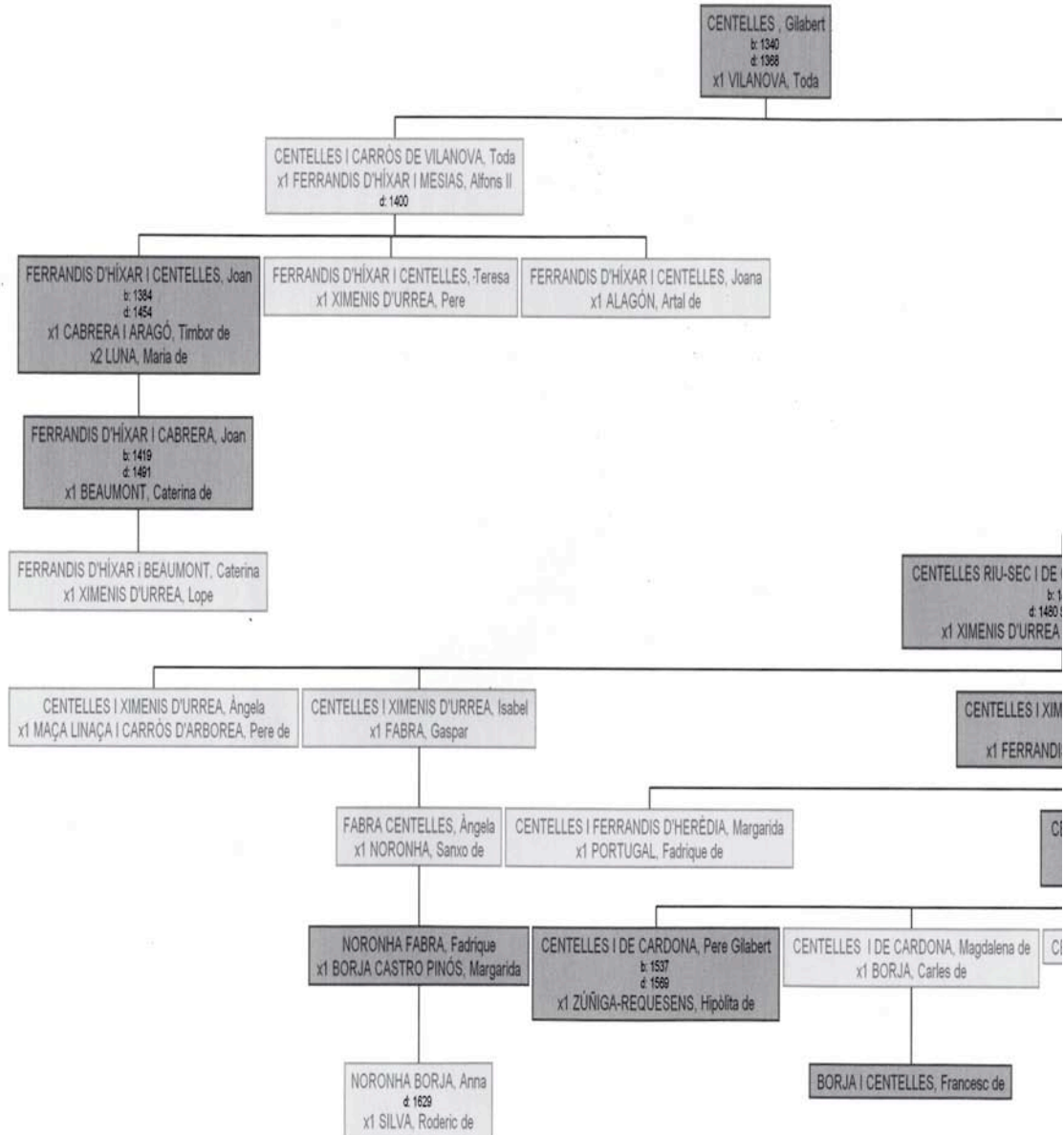
II.- La casa d'Orani:

II-1.- Descendents de Francesc Carròs d'Arborea

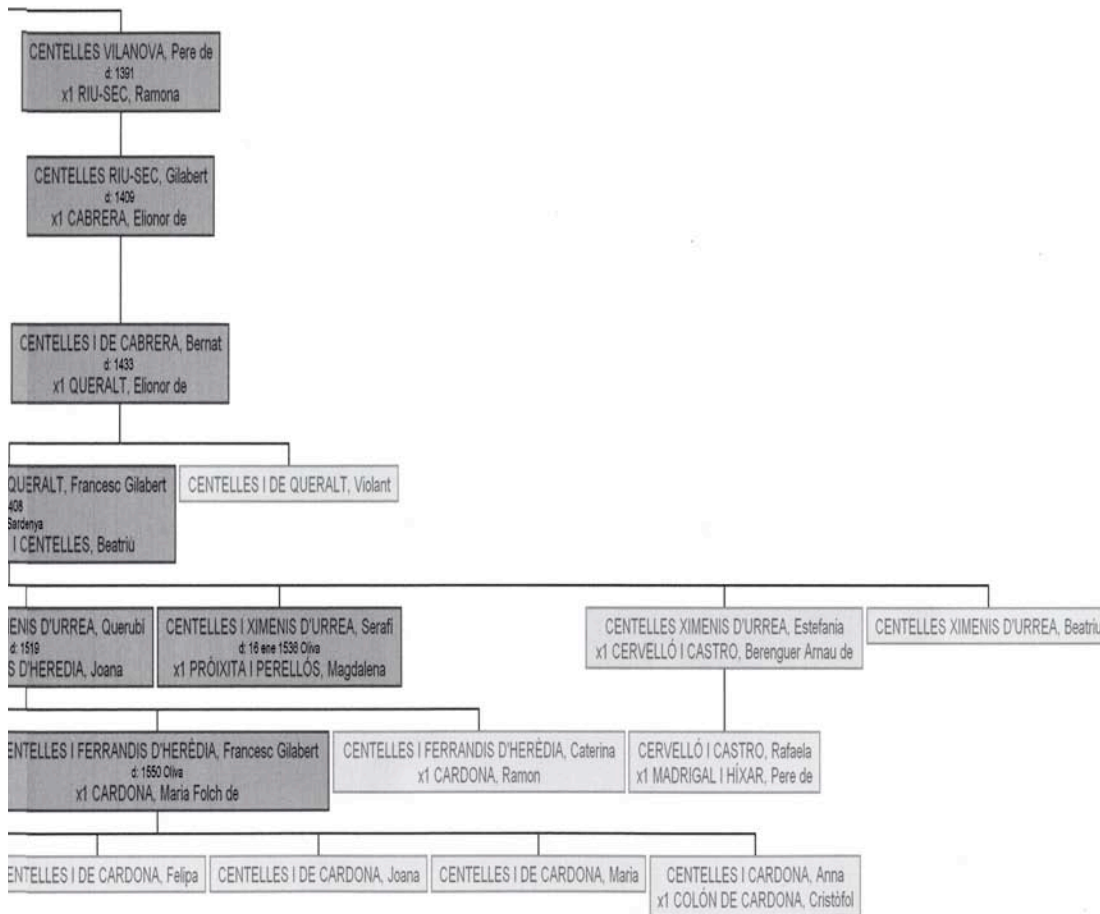
II-2.- Ascendents de Didac Silva i d'Anna de Portugal i Borja

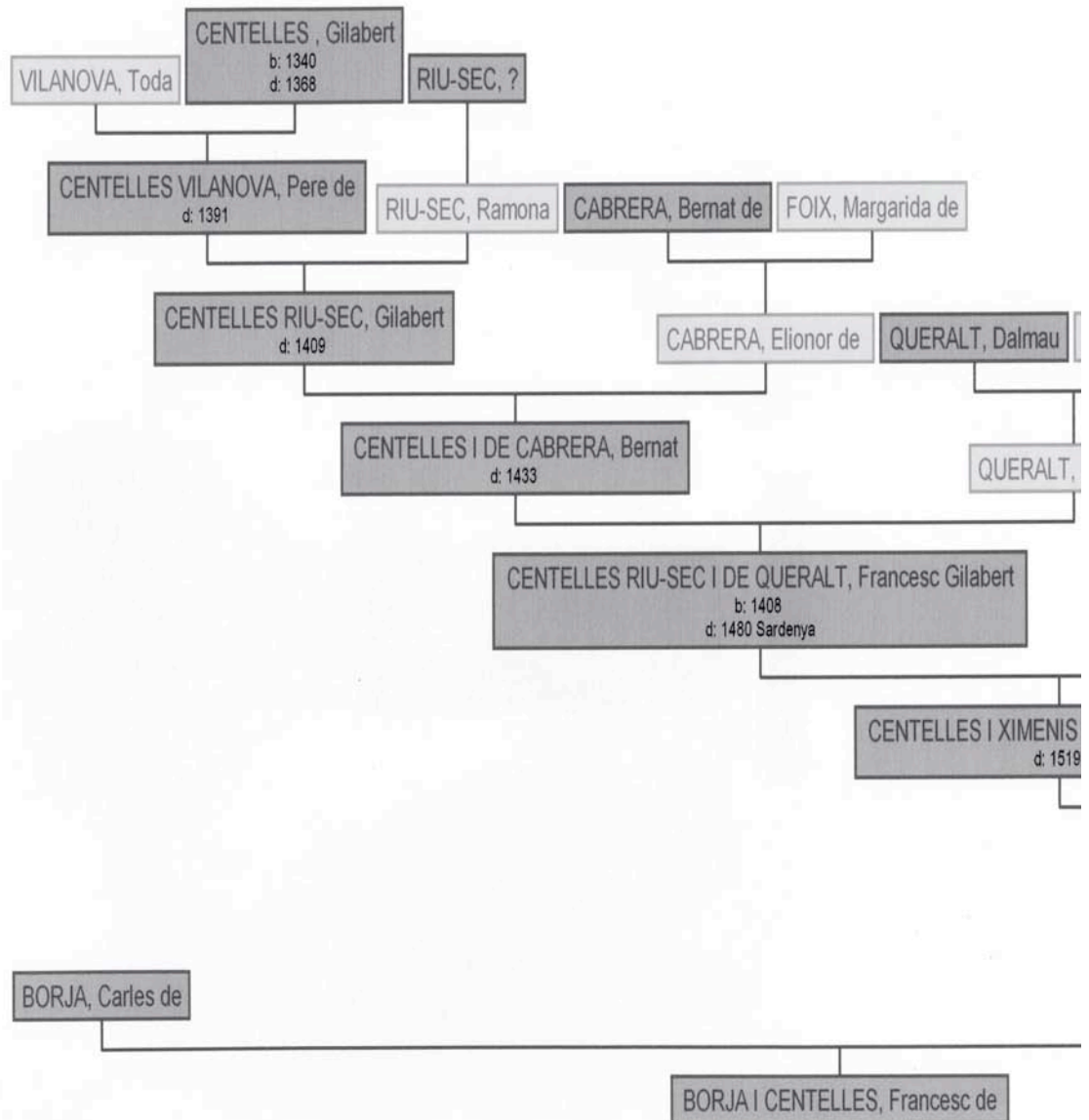
III.- Descendents de Roderic de Borja Llançol.

ARBRES GENEALÒGICS

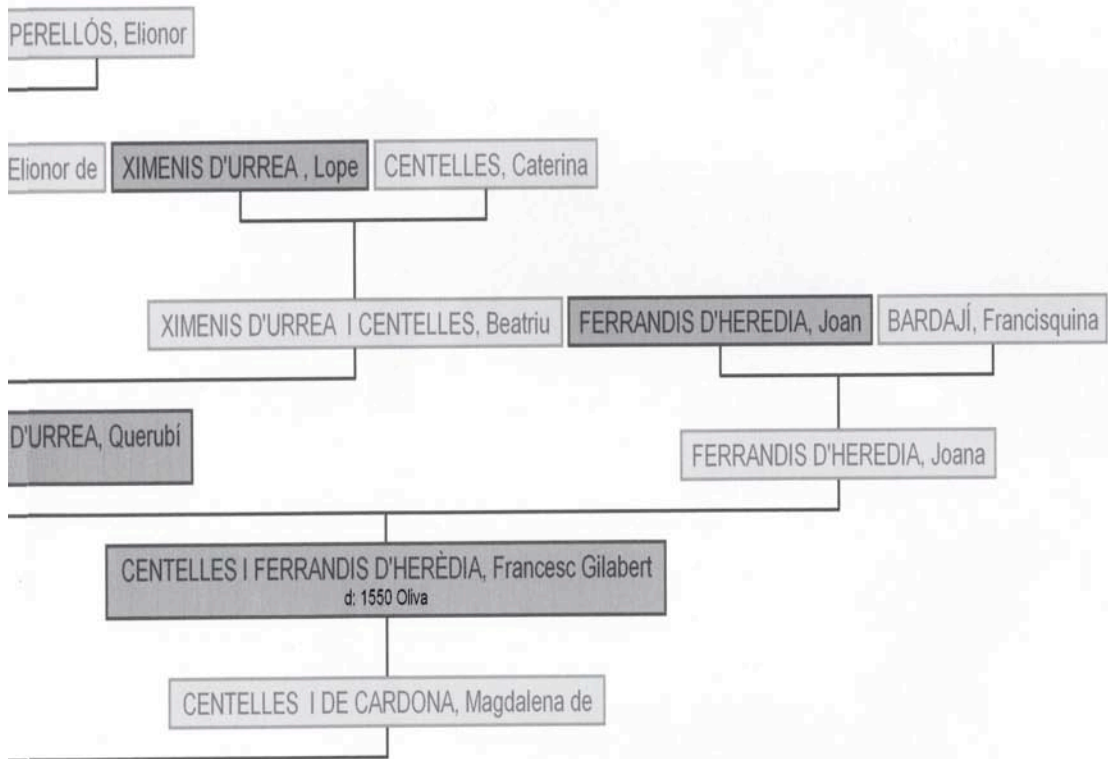

ARBRE GENEALÒGIC I.- Descendents de
Gilbert Centelles i de Toda Vilanova. (S'hi
poden observar els entroncaments amb els
Íxer i amb els Borja, entre altres)

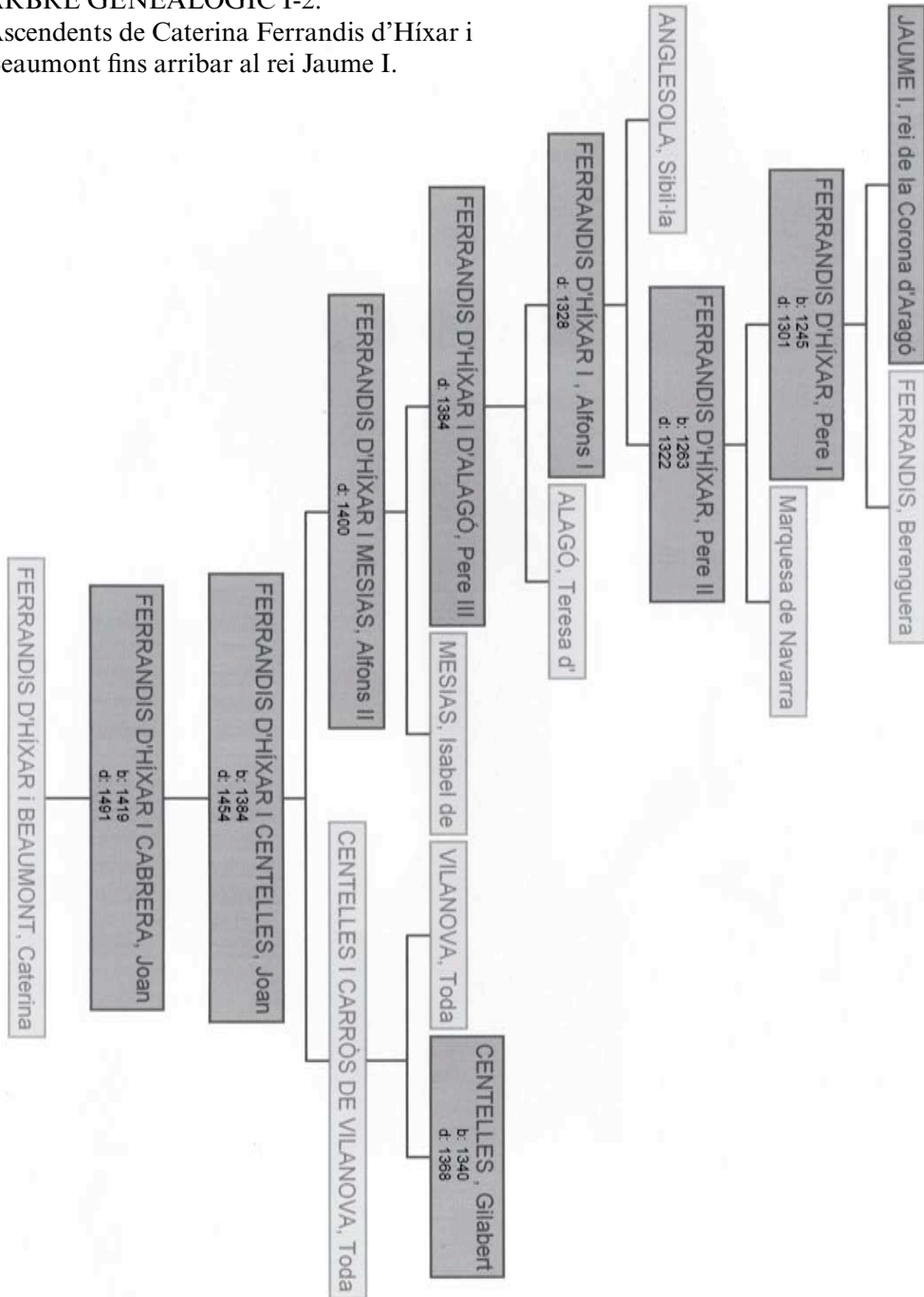

ARBRE GENEALÒGIC I-1.
Ascendents de Francesc de Borja i Centelles
(fusió Centelles-Borja)

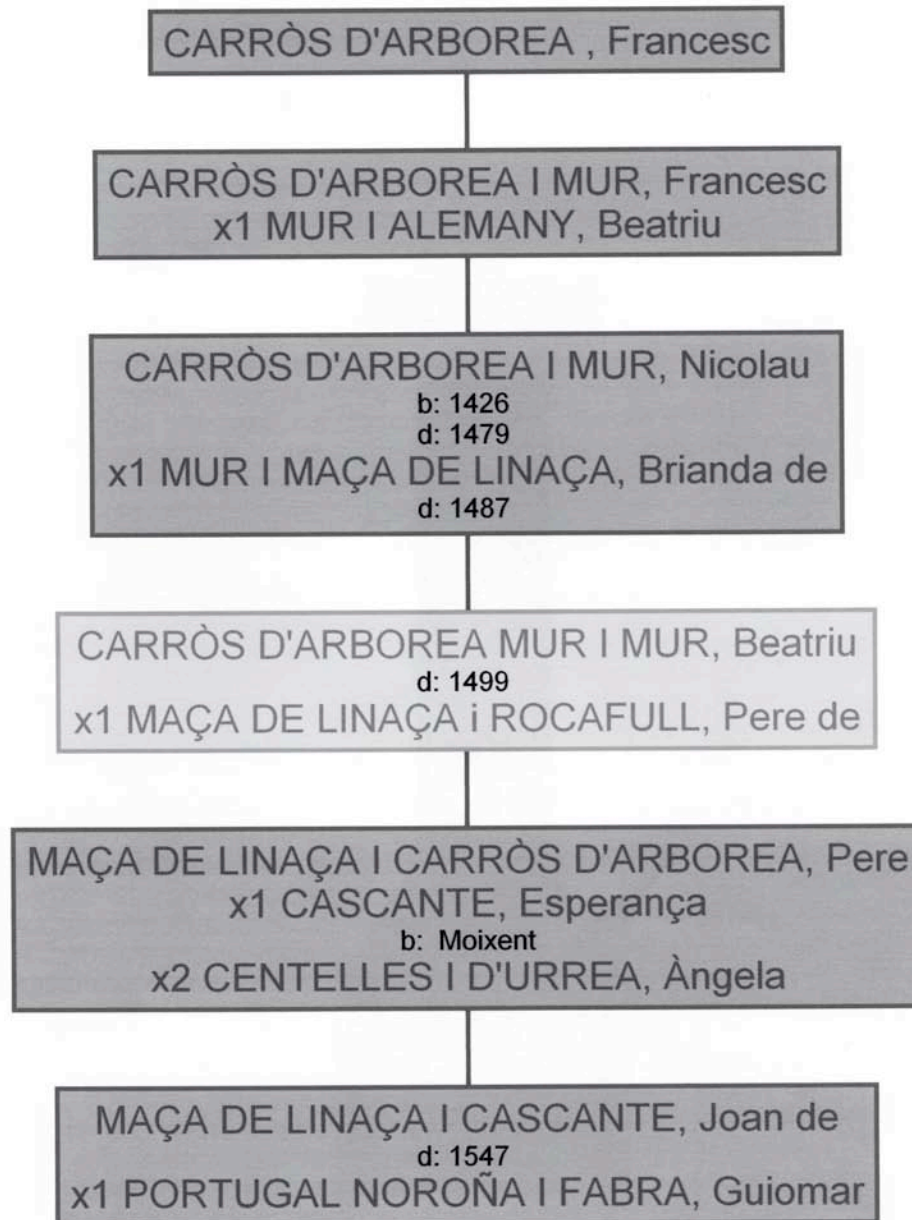

ARBRE GENEALÒGIC I-2.

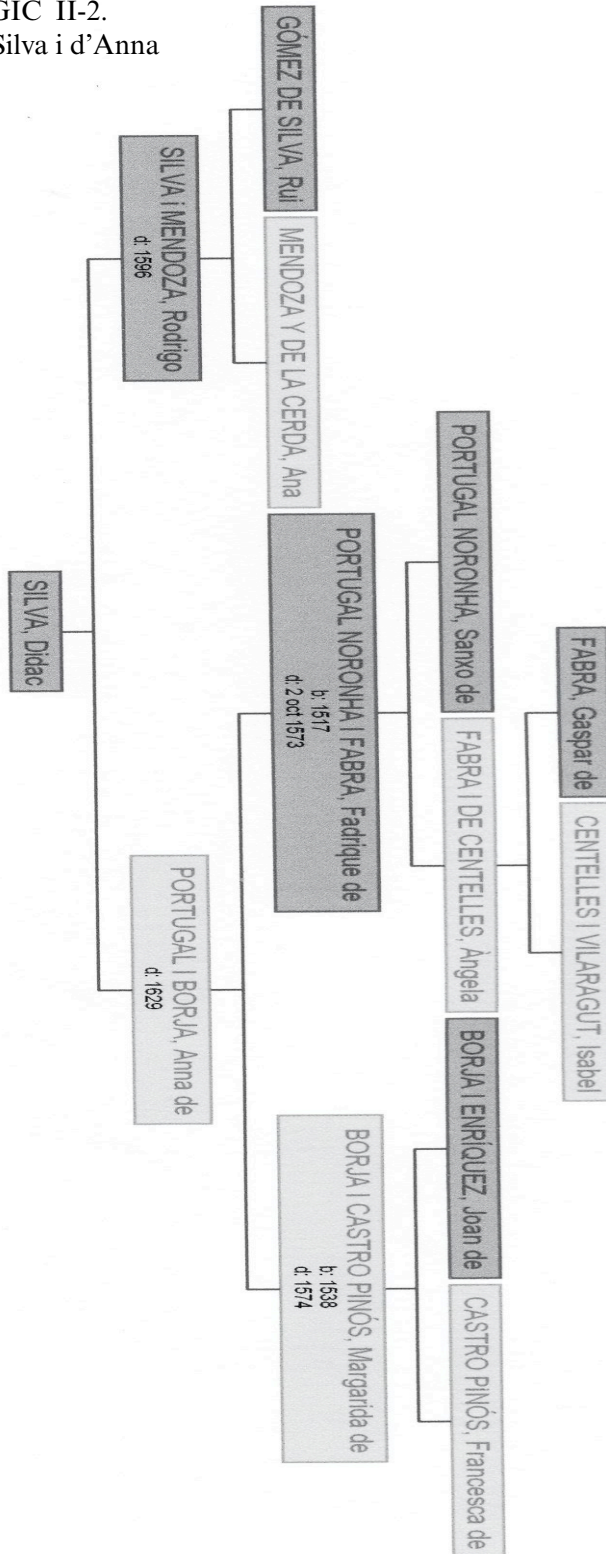
Ascendents de Caterina Ferrandis d'Hixar i Beaumont fins arribar al rei Jaume I.

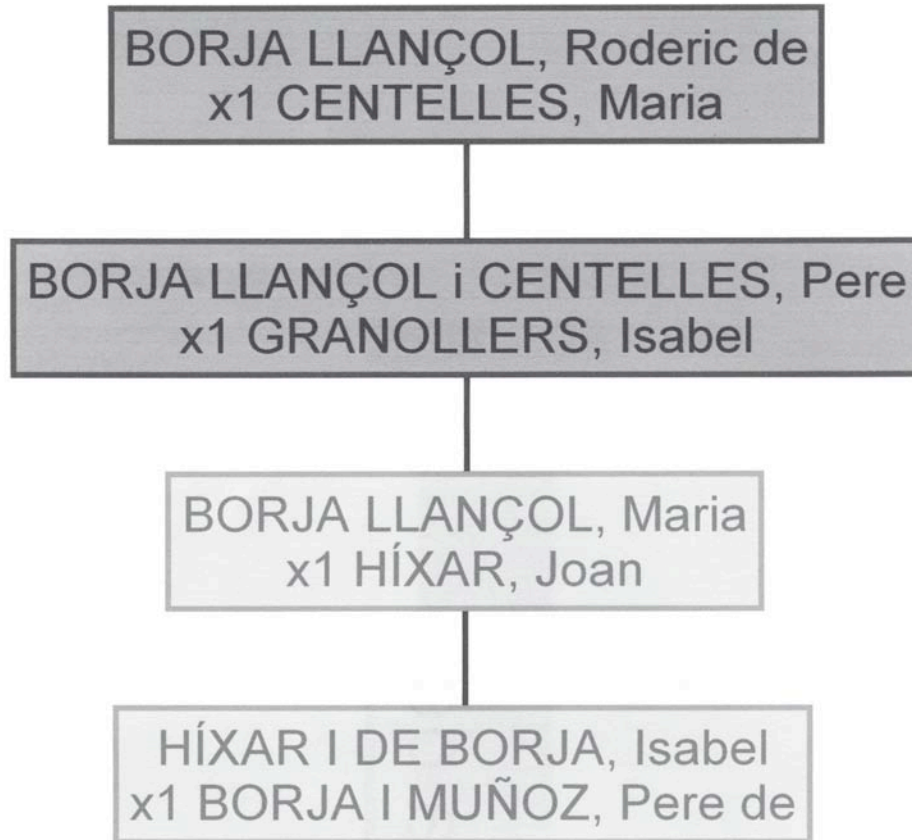
ARBRE GENEALÒGIC II-1.
Descendents de Francesc Carròs d'Arborea

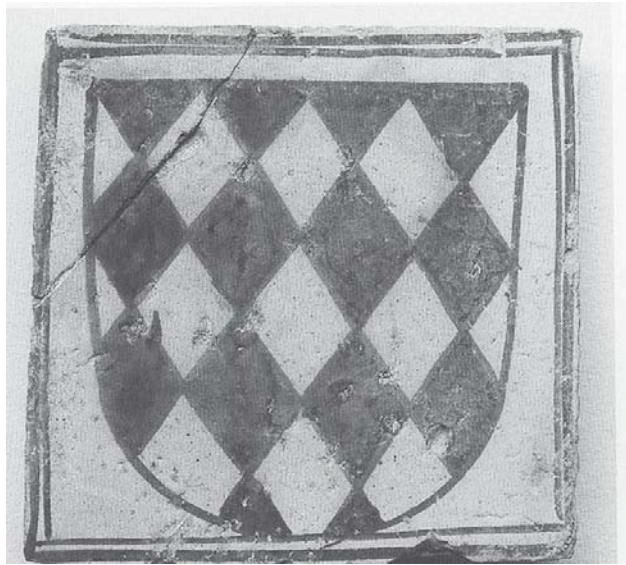

ARBRE GENEALÒGIC II-2.
 Ascendents de Didac Silva i d'Anna de Portugal i Borja

ARBRE GENEALÒGIC III.
Descendents de Roderic de Borja Llançol.

ELS OLIVERS A BUFARIK I A LA PLANA DE MITIDJA (L'ALGÈRIA FRANCESA) EN LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XIX

ANNA FERRANDO MENA
resident a Bordeaux (França)
de pare natural de Staouéli (Alger) i de mare natural d'Oliva

Traducció: PURA PEIRÓ BERTOMEU

D'Algèria, no en guarirem mai
ALBERT CAMUS

Algèria: de regència turca a colònia francesa

La regència d'Alger està sota dominació turca en 1830 i es dedica a la pirateria dels vaixells francesos, anglesos, espanyols, italians i holandesos, en el Mediterrani. L'esclavitud dels cristians fets presoners és habitual i el Dei d'Alger terroritza sense pietat les tribus locals.

En el transcurs d'unes negociacions comercials, el Dei Hussein insulta el cònsol francès donant-li un colp de ventall; l'incident esdevé "casus belli" i el rei de França, Carles X, decideix reprimir severament el territori de la regència amb el desembarcament de tropes de l'armada francesa, el 14 de juny de 1830.

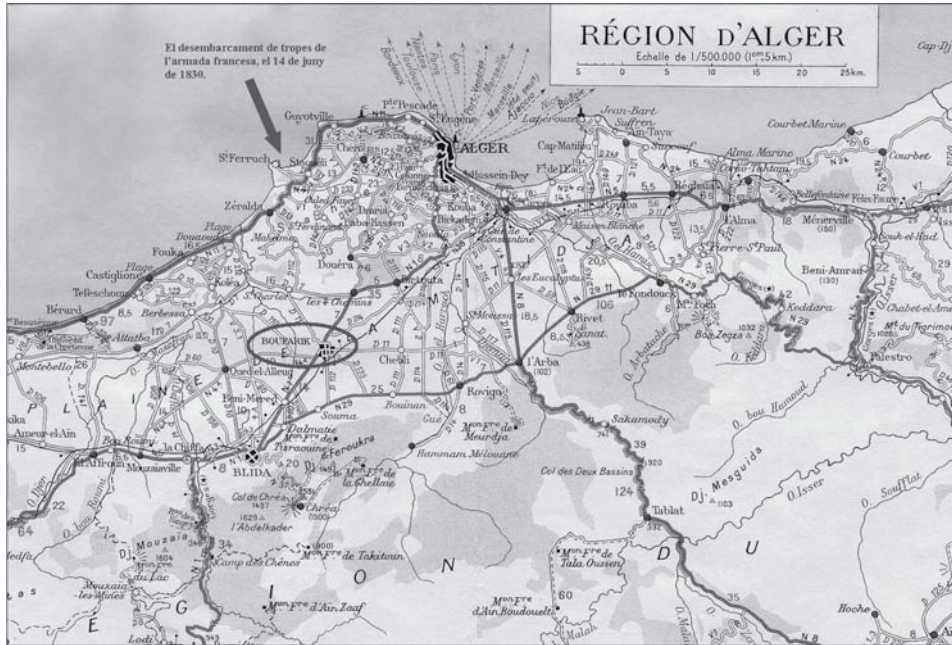
Sota el comandament del general de Bourmont i de l'almirall Duperré, 37.000 homes desembarquen a Sidi-Ferruch. Les tropes d'infanteria entren en la ciutat el 5 de juliol i prenen la casba: la conquesta de tota la "Barbària" (antic nom d'Algèria) ha començat.

Cop de ventall de Hussein Pasha Dei d'Alger

L'atac i la captura d'Alger, el 4 de juliol de 1830

Mapa de la regió d'Alger. Encerclada, la Plana de la Mitidja

La Plana de la Mitidja.
Vista aèria

El poble de Boufarik.
Vista aèria

Punt de destí d'emigrants europeus

A partir de la segona meitat del segle XIX es quan un bon nombre d'emigrants de diferents països d'Europa, francesos, espanyols, italians, alsacians-alemanys, prussians, suïssos, maltesos, corsos arriben per a instal·lar-s'hi i treballar. Els espanyols, originaris de les províncies de València i Alacant, de Múrcia, d'Almeria i de les illes Balears s'instal·len massivament. La misèria, les condicions econòmiques, polítiques i socials de l'època els forcen a abandonar el seu país, els pobles i les cases. Acompanyats de les dones i els fills, passen la mar per arribar a un país gens hospitalari, de clima dur i hostil. Gasten unes quinze hores en la travessia amb un gran veler, d'un tipus anomenat *balancelle*. Cada dia, les embarcacions amb centenars d'espanyols a bord arriben al port d'Alger. Els emigrants porten a l'esquena un equipatge exigü amb tota la seua fortuna, d'ací ve el sobrenom de "Caragol". Bons agricultors i treballadors infatigables s'adapten bé al país, suporten el clima i s'allotgen en cabanes fetes de canyes i fang (*gourbi* en àrab). Els treballs més durs i més ingrats són per a ells: preparació de terres per al cultiu, extracció de pedres i arrels profundes, drenatge de margjals (treball extremadament penós perquè s'arrisquen a afonar-se en el fang i les sangoneres s'adhereixen a les cames), molts també són víctimes de malalties com el paludisme, la malària, la disenteria, el còlera i les febres tifoides. Sense comptar el risc de ser atacat i ferit de mort pels animals salvatges i les tribus indígenes hostils.

Balancelle, port d'Alger

Els olivers a Bufarik i la plana de Mitidja

Moltes famílies d'Oliva s'estableixen a Bufarik. Es tracta de parelles amb xiquets, però també viudos i viudes amb fills en edat de treballar, solters (hòmens i dones) que emprenen l'aventura algeriana. Treballen en les propietats i les granges agrícoles dels colons francesos. Els hòmens són, sobretot, jornalers, llauradors; les dones s'ocupen de la casa. Totes les famílies han eixit dels ports més acostats, com Dénia, Altea, Calp i València. Comptant amb els braços i els seus coneixements agrícoles, els olivers s'instal·len preferentment als centres rurals de la plana de la Mitidja: Blida, Oued el Alleug, Souma, Kolea, Beni-Mered, Chebli, Birtouta... El tabac és el cultiu més important. També cultiven cereals, llegums, raïm i flors per a fabricar perfums: el gesmil, els geranis i també la taronja de Bufarik, a partir de la qual es fabrica la famosa beguda "Orangina", encara ara molt popular a França.

Carrer amb plataners

L'administració francesa no fa concessions de terra als estrangers. És per això que els nouvinguts treballen durament, amb coratge i tenacitat per a poder comprar un tros de terra en guaret i treballar-lo per a poder viure decentment ells i la família. Sense perdre mai l'esperança de retornar algun dia al poble d'origen, si no es perd la vida pel camí.

Des de 1866 a 1868, les calamitats castiguen la Mitidja, i Bufarik en particular:

- Les plagues de llagostes: el núvol arriba i sembla un eclipsi quan els insectes s'acarnissen sobre les collites. Quan se'n van, tot està devastat.

- El *sirocco* -vent calent del sud-crema els cultius, asseca les goles i no deixa dormir de nit. Desolador i ruïnós.

- El terratrèmol del 2 de gener de 1867.

- Les pluges torrencials que

causen el còlera i el tifus. Per tota la plana de la Mitidja hi ha desenes de morts.

A més, les causes de mortalitat són les malalties infeccioses, provocades per la calor del país. Contra aquestes malalties, el drenatge de les marjals és un mètode eficaç. En 30 anys, a la plana de Mitidja, 11.000 hectàrees són assecades.

La millora de la higiene i el progrés de la medicina colonial permeteren modificar considerablement les taxes de natalitat i mortalitat a la zona.

Bufarik, a la plana de la Mitidja, és una ciutat agrícola no gaire gran, situada a 35 km d'Alger i a 14 km de Blida. Com hem dit més amunt, s'hi instal·len moltes famílies d'Oliva però no són les úniques: el 40% de la població de Bufarik eren emigrants espanyols. La construcció de l'església, del cementeri, de l'escola i de la casa del poble comencen en 1847. La ciutat va modernitzant-se a poc a poc: els carrers s'eixamplen, el centre de la ciutat s'embelleix amb places i fonts, es planten plàtans i palmeres; es construeixen edificis com el teatre i l'estació.

Els matrimonis dels olivers a Bufarik demostren que, entre 1853 i 1894,¹ se celebren 65 unions, 10 de les quals són segones núpcies. Els matrimonis es

¹ Les actes de matrimoni d'on s'han tret els noms dels olivers establerts a Bufarik es poden consultar en línia en l'adreça que segueix i únicament per al període comprés entre 1853 i 1894:

<http://anom.archivesnationales.culture.gouv.fr/caomec2/>

fan entre compatriotes que tenen la mateixa llengua, religió i cultura.

Una particularitat de l'emigració espanyola a Algèria (que també es complix en el cas d'Oliva) és que les dones emigren més que els hòmens. Són ambiciosos i esperen integrar-se ràpidament al país. Per la llei de l'època, la dona perd - també passa amb els fills- la nacionalitat pròpia per a obtenir la del marit. I això sembla afavorir-les.

“Els francesos busquen preferentment les jóvens espanyoles perquè tenen més gràcia que les altres estrangeres: ulls bonics, bona figura, pell morena..., i les espanyoles trien els francesos, abans que d'altres estrangers, perquè són més instruïts i educats, i, a més, perquè pertanyen a la metròpoli d'Algèria”.²

“La meua pàtria està allà on trobe els mitjans per a viure”, aquest és el seu lema. El fet d'obtenir la nacionalitat francesa és un pas important per a reeixir en la nova vida: per a ser propietari, patró de barca, comerciant, funcionari, cal ser francès.

Hi ha tres maneres per a obtenir la nacionalitat francesa:

- Per “Senatus Consulte” del 14 de juliol de 1865. Es tracta d'un llei que afecta únicament a Algèria i no és aplicable en la metròpoli. Almenys, pel que fa als estrangers. Són suficients tres anys de residència en el país per a poder demanar la nacionalitat. Els tràmits se simplifiquen al màxim.

- La Llei de 1889 modifica igualment les condicions per a poder demanar la nacionalitat. Cal únicament tindre una adreça postal o haver viscut 10 anys a França o a Algèria per a poder fer la sol·licitud. Una vegada feta la sol·licitud, un Decret que es publicarà al Diari oficial confirmarà la legalitat de la nova nacionalitat.

- Per la Llei del sòl, també de 1889, són francesos els jóvens nascuts a França o a Algèria, de pares estrangers.

Cal dir que els espanyols d'Alger respongueren millor al procés

PARTIE À REMPLIR PAR LE CORPS.

ESCRIVA

Nom **ESCRIVA**

Prénoms **Joseph**

Grade **2e classe**

Corps **4e Reg^t de Loup**

N^o **6270** au Corps. — Cl. **1901**

Matricule. **1329** au Recrutement **Alger**

Mort pour la France le **31 April 1911**

à **Combat de Boesinghe (Belgique)**

Genre de mort **Tu à l'ennemi**

Né le **23 Aout 1879**

à **Oliva** Département **Espagne**

Arr^o municipal (p^o Paris et Lyon), }
à telant rue et N^o.

Jugement rendu le _____

par le Tribunal de _____

acte ~~de~~ jugement transcrit le **3 Octobre 1915**

à **Alger** (**Alger**)

N^o du registre d'état civil _____

234-708-1021. [26424.]

Fitxa de Joseph Escrivà, mort en la 1ª guerra mundial

² DÉMONTES, V., *Les étrangers en Algérie*, dins B.S.G.A 1898, pp. 201-205.

d'afrancesament que els espanyols d'Orà. Tant és així, que trobem entre les fitxes dels combatents francesos morts durant la Primera Guerra Mundial, un francès nascut a Oliva: Joseph Escrivà Alemany. El document certifica que el soldat Joseph Escrivà Alemany, nascut a Oliva però amb la nacionalitat francesa des de 1901 és un "*mort pour la France*", als 36 anys. Va morir a Boesinghe (Bèlgica, Flandes) el 30 d'abril de 1915. Va ser una de les víctimes del primer atac amb gas durant la guerra del 14-18. El seu nom figurava en la llista al peu del monument als morts de Kolea (el poble on havia viscut) a Algèria. Pertanyia al 7é Regiment de zuaus (soldats del cos d'infanteria algeriana, format el 1830). Està enterrat a la Necròpolis Nacional d'Ypres a Flandes.

Conclusió

Durant molt de temps l'emigració valenciana a Algèria ha estat oblidada. Es tracta d'una història profundament silenciosa. Pel que fa a aquell país, el segle XIX va ser el segle d'una gran aventura de barreja humana. Un *western* a la francesa... "la conquesta del Magreb". Els herois n'eren gent senzilla: treballadors honestos, de condició modesta, plens d'esperança, de temors, de decepcions, de llàgrimes, d'alegries... però, sobretot, d'un gran amor pel país, que en gran part ells colonitzaren amb el seu treball. Van saber mesclar les llengües, les cuines, els costums, les cultures i les creences. Després de més d'un segle de presència a Algèria, els descendents d'olivers esdevenen francesos, "peus negres", que en 1962 comencen un èxode que els obliga a deixar enrere el seu país, el seu barri, les seues cases, el seu passat, els seus morts i començar una nova vida...

MATRIMONIS D'OLIVERS A BUFARIK

OLIVERS CASATS AMB GENT DE POBLES DE LA PROVÍNCIA D'ÀLACANT

23 matrimonis celebrats entre 1856 i 1894; 17 dones i 6 hòmens. Un 35% del total.

- Vicente YVARS TUR: Nascut a Senija en abril de 1823, jornalero. Fill de Joan i Maria, morts a Senija. Es casa a Bufarik, el 17 d'octubre de **1854** amb **Josefa Maria MARI CLIMENT**: Nascuda a Oliva el 27 novembre de 1824, jornalera. Filla de Josep, mort a Bufarik el 2 de gener de 1855, als 60 anys, llaurador, i de Maria, ama de casa, resident a Bufarik. Josefa Maria era viuda de **Salvador CATALÀ CAÑAMÀS**, nascut a Oliva i mort a Bufarik el 27 de setembre de 1852, als 29 anys.

- Batiste GALIANA LÓPEZ: Nascut a Callosa d'En Sarrià, el 21 d'agost de 1837, llaurador. Fill de Batiste i de Rosa, residents a Bufarik. Es casa a Bufarik, el 3 de gener de **1857**, amb **Vicenta Maria SANTAPAU RIBES**: Nascuda a Oliva el 28 març de 1840. Filla d'Esteban, mort a Oliva i de Vicenta, viuda i ama de casa, resident a Bufarik.

- Francesc ORS FRANCÉS: Nascut a Ondara el 23 d'agost de 1827, jornalero. Mort a Bufarik el 22 de febrer de 1870, als 43 anys. Fill de Francesc, jornalero a Bufarik i de Josefa, morta a Alger el 30 de juliol de 1853. Es casa a Bufarik, el 6 de gener de **1858** amb **Maria Rosa MAURI (Manoi) MORENO**

La instal·lació dels emigrants a Algèria

(*Morino*,: Nascuda a Oliva el 20 de desembre de 1836. Filla de Miquel, jornaler i de Rosa, nascuda a Oliva, ama de casa i morta a Bufarik el 25 de maig de 1872, als 36 anys.

- Félix FAYOS ALEMANY: Nascut a Potries el 17 de setembre de 1814. Mort a Blida, Alger, l'11 de febrer de 1860 als 46 anys. Jornaler. Fill de Jaume i d'Antonia residents a Potries. Es casa a Bufarik, el 25 de setembre de **1858** amb **Josefa MAURI IVISA**: Nascuda a Oliva el 10 de març de 1833, jornalera. Filla de Vicente, jornaler a Bufarik (viudo) i de Josefa, morta a Oliva.

- Roque CANO CANO: Nascut a la Nucia el 16 de juny de 1835, llaurador. Fill de Roque, llaurador, i d'Angela, ama de casa a Bufarik. Es casa a Bufarik el 10 març de **1859** amb **Teresa SOLERA (Soleva) COTS**: Nascuda a Oliva el 14 d'octubre de 1838. Morta a Kolea (Alger) el 30 de juliol de 1872 als 34 anys. Filla d'Antonio, llaurador, i de Maria, residents a Bufarik.

- Vicente Salvador SANCHIS GUARDIOLA: Nascut a Callosa d'En Sarrià el 30 de desembre de 1837. Fill d'Antonio i de Maria, residents a Bufarik. Es casa a Bufarik el 7 de gener de **1860** amb **Maria Vicenta SOLERA COTS**: Nascuda a Oliva el 27 d'agost de 1835. Filla d'Antonio, llaurador i de Maria, residents a Bufarik.

- Miquel SIFRE SOLIVERES: Nascut a Tàrbena l'1 de novembre de 1831, mort a Bufarik el 6 de setembre de 1898 als 67 anys, llaurador. Fill de Jaume, jornaler a Bufarik, i de Josefa, morta a Bufarik el 15 de novembre de 1859. Es casa a Bufarik el 6 de novembre de **1862** amb **Teresa VIDAL FUSTER**: Nascuda a Oliva en abril de 1838, morta a Bufarik el 8 de juny de 1895, als 57

anys, jornalera. Filla de Jaume, jornalera a Bufarik (viudo) i de Teresa, morta a Oliva.

- **José MORERA GIL**: Nascut a Oliva el 3 d'agost de 1832. Fill de José, jornalera i de Maria Teresa, ama de casa a Bufarik. Era viudo de **MACIA MARTINEZ**, Maria Magdalena, nascuda a Elx, el 4 de novembre de 1828, morta a Mustapha (Alger), el 21 d'agost de 1857, als 29 anys. Era viudo d'Antonia **DOMENECH LLORCA**, nascuda a Finestrat, el 31 de maig de 1828, morta a Bufarik, el 5 de maig de 1865 als 37 anys. Es casa per tercera vegada a Bufarik l'11 de novembre de **1865** amb Gabriela **CAMPOS PERES** nascuda a Vila Joiosa, el 7 de octubre de 1832, ama de casa. Filla de Josep i de Josepa morts.

- Antonio **COMPANY BROTONS**: Nascut a Rellu el 2 de novembre de 1842, jornalera. Fill de Josep, mort, i de Clara, ama de casa, resident a Bufarik. Es casa a Bufarik, el 17 d'octubre de **1865** amb **Josepa PONS BERTOMEU**: Nascuda a Oliva, el 22 de gener de 1839. Filla de Francisco, mort, i de Rosa, ama de casa i resident a Bufarik.

- Francisco **LLOPIS MACIÀ**: Nascut a Elx, el 19 de desembre de 1844, llaurador. Fill de Vicente, llaurador, i de Rosa, ama de casa, residents a Bufarik. Es casa a Bufarik el 6 de març de **1869** amb **Maria Dolores BERBEGALL PALLARÉS**: Nascuda a Oliva el 24 de maig de 1849. Filla de Batiste, llaurador, mort a Bufarik el 23 de juny de 1878 als 61 anys i de Josefa Maria, ama de casa, resident a Bufarik.

- Francisco **POQUET PEREZ**: Nascut a Xaló, el 16 de octubre de 1839, mort a Bufarik l'11 de març de 1903. Fill d'Antonio, mort a Relizane (Orà), el 15 de setembre de 1867, jornalera, i de Maria, morta a Alger el 4 de juny de 1859. Es casa a Bufarik el 30 de desembre de **1869** amb **Clara GILBERT GARCIA**: Nascuda a Oliva l'11 de desembre de 1848. Filla de Batiste, mort a Oliva el 6 de novembre de 1856 i de Vicenta, resident a Bufarik.

- **Blas SANTAPAU RIBES**: Nascut a Oliva el 5 de desembre de 1837. Fill d'Esteban, mort a Oliva el 23 de setembre de 1846 i de Vicenta, resident a Philippeville (Constantine, Algèria). Era viudo de Vicenta Maria **TORRES**, morta a Philippeville, el 30 de octubre de 1867. Es casa en segones núpcies a Bufarik, el 18 de juny de **1870** amb Josefa Antonia **TORREGROSA LLOPES**: Nascuda a Vila Franquesa el 26 de març de 1832. Filla de Francisco i de Josefa, morta a Alger el 23 de maig de 1847. Era viuda d'Antonio **RIPOLL**, mort a l'Arba (Alger), el 22 de setembre de 1867.

- **Francisco MASQUEFA MONCHO**: Nascut a Oliva el 24 d'agost de 1848. Fill de Salvador, llaurador a Bufarik i de Maria, morta a Oued el Alleug (Alger), el 21 de març de 1862. Es casa a Bufarik, el 30 de abril de **1870** amb Maria Salvadora **YVARS ARGUDO**: Nascuda a Benissa, el 24 de març de 1853. Filla de Pedro, llaurador, i de Jesualda, ama de casa, els dos residents a Bufarik.

- Josep **SENDRA AGUILAR**: Nascut a Orba, el 6 de gener de 1840, llaurador. Fill de Joaquín i de Josefa, residents a Chebli (Alger). Es casa a

Bufarik, l'11 de juny de **1870** amb **Rosa SEBASTIÀ BLASCO**: Nascuda a Oliva el 9 de febrer de 1840. Filla d'Andrés, llaurador nascut a Oliva i mort a Bufarik el 12 de desembre de 1871 als 58 anys i de Vicenta, ama de casa i resident a Bufarik.

- Vicente RAMIRO (Remiro) ALBAL: Nascut a Teulada el 18 de febrer de 1837, mort a Bufarik, el 5 de febrer de 1896 als 59 anys, llaurador. Fill de Josep i de Damiana, morts a Teulada. Es casa a Bufarik, el 13 de setembre de **1870** amb **Rosa PERICÀS SANCHIS**: Nascuda a Oliva, el 13 de octubre de 1844. Filla de Vicente, mort a Oliva i de Rosa Maria viuda, nascuda a Oliva el 9 d'agost de 1812, morta a Bufarik el 26 de febrer de 1884 als 72 anys.

- Francisco CATALÀ GARCIA: Nascut a Benitatxell el 6 de gener de 1845. Fill de Francisco, mort a Bufarik l'any 1888, als 45 anys, llaurador i de Francisca, ama de casa, i resident a Bufarik. Es casa a Bufarik, l'1 de juny de **1872** amb **Maria GILABERT GARCIA**: Nascuda a Oliva el 6 de març de 1852. Filla de Batiste, mort a Oliva i de Vicenta resident a Bufarik viuda.

- Fernando BENIMELI FRAU: Nascut a Pego el 5 de maig de 1845. Fill de Fernando, mort, i de Josefa Maria resident a Alger. Es casa a Bufarik, el 20 de abril de **1872** amb **Vicenta Maria SANCHIS CODINA**: Nascuda a Oliva el 3 de abril de 1845. Filla de Sebastian, mort a Bufarik el 19 de novembre de 1860 i de Severina, ama de casa, morta a Bufarik el 16 de novembre de 1895.

- **Marcos LLIDÓ MESTRE**: Nascut a Oliva el 13 de febrer de 1851, llaurador. Fill de José, llaurador i de Vicenta, ama de casa, els dos residents a Bufarik. Es casa a Bufarik, el 6 de gener de **1877** amb **Maria MARTINEZ ARGUDO**: Nascuda a Benissa, el 18 d'agost de 1857. Filla de Victorino i de Josefa els dos residents a Bufarik.

- Francisco CRESPO FERRER: Nascut a Benitatxell el 21 de maig de 1848. Fill de Josep i d'Antònia, residents a Bufarik. Es casa a Bufarik, el 8 de febrer de **1879** amb **Maria Josefa FONT LLOPIS**: Nascuda a Oliva el 21 de desembre de 1859. Filla d'Antonio llaurador i de Vicenta, els dos residents a Bufarik.

- **Vicente LLOPIS ROIG**: Nascut a Oliva el 2 de febrer de 1855, llaurador. Fill de Salvador, llaurador i de Vicenta ROIG (Rouge)

L'església San Ferdinand

L'escola

MORATÓ, nascuda a Forna i morta a Bufarik el 3 d'abril de 1898 als 70 anys, ama de casa. Es casa a Bufarik, el 28 d'agost de **1880** amb **SOLER GONZALEZ**, Josephine Antoinette: Nascuda a Elx el 13 de gener de 1857. Filla de Josep, cardador, i de Francisca, ama de casa.

- **Antonio FERRANDO ESCRIVÀ**: Nascut a Oliva el 29 d'abril de 1859. Fill d'Antonio i d'Antonia

residents a Bufarik. Es casa a Bufarik el 28 de març de **1885** amb Maria Francisca **LLOBELL MENGUAL**: Nascuda a Teulada el 27 de setembre de 1865. Filla de Vicente i d'Ana Maria, residents a Bufarik.

- **Domingo SANCHIS BLANQUER** : Nascut a Callosa d'En Sarrià el 16 de setembre de 1859. Fill de Josep, jornaler i d'Antònia, ama de casa i residents a Souma (Alger). Es casa a Bufarik, el 4 de febrer de **1888**, amb **Maria Encarnació SANCHIS RODRÍGUEZ**: Nascuda a Oliva el 27 de gener de 1869. Filla de Melxor, jornaler i de Maria Encarnació, ama de casa, residents a Bufarik.

- **Antonio CAMPELLO BLASCO**: Nascut a Elx el 22 d'abril de 1867. Fill d'Antonio i de Josefina, residents a Bufarik. Es casa a Bufarik, el 14 d'abril de **1894**, amb **Maria Dolores VIDAL MORANT**: Nascuda a Oliva el 22 d'abril de 1870. Filla de Josep, llaurador i de Salvadora, residents a Bufarik.

OLIVERS CASATS AMB D'ALTRES OLIVERS

19 matrimonis celebrats. Un 29,5% del total

- **Francisco Tomas SANTAPAU RIBES**: Nascut a Oliva el 5 de gener de 1835, jornaler. Fill d'Esteban, mort a Oliva, i de Vicenta Maria, viuda, ama de casa i resident a Bufarik. Es casa a Bufarik, el 24 de desembre de **1856**, amb **Vicenta ALEMANY (ALLAMAN) VERDÚ**: Nascuda a Oliva el 18 de febrer de 1836. Filla de José, llaurador, nascut a Oliva i mort a Bufarik el 10 de gener de 1860, als 53 anys i de Maria, nascuda a Oliva, ama de casa, morta a Blida (Alger), el 10 de maig de 1878, als 66 anys.

- **Francisco LLORCA MENA**: Nascut a Oliva el 6 de març de 1837, jornaler. Fill de Vicente i de Mariana, residents a Oliva. Es casa a Bufarik, el 21 de juny de **1859** amb **Juana BERTOMEU ESCRIVÀ**: Nascuda a Oliva en juny de 1830, ama de casa. Filla de Luis, i de Josefa residents a Oliva. Era viuda de Vicente **MENGUAL**, mort a Oliva.

- **José MONCHO RODRÍGUEZ**: Nascut a Oliva el 29 de juny de 1830, jornaler. Fill de Pasqual, mort a Altea i d'Antonia, viuda, resident a Bufarik.

Es casa a Bufarik, el 9 de juny de **1859** amb **Teresa SAVALL GARCIA**: Nascuda a Oliva el 16 de octubre de 1839. Filla d'Antonio, nascut a Oliva el 12 de setembre de 1813, jornaler, mort a Bufarik el 26 de març de 1865 als 52 anys, i de Lucia, nascuda a Oliva, ama de casa, morta a Bufarik el 3 de novembre de 1854, als 42 anys.

- **Pascual Salvador SAVALL GARCIA**: Nascut a Oliva l'1 de juny de 1836, mort a Bufarik el 27 d'agost de 1903, als 67 anys, jornaler. Fill d'Antonio nascut a Oliva, el 12 de setembre de 1813, jornaler, mort a Bufarik el 26 de març de 1865 als 52 anys, i de Lucia, nascuda a Oliva, ama de casa, morta a Bufarik el 2 de novembre de 1854, als 42 anys. Es casa a Bufarik, l'11 d'agost de **1860**, amb **Blasa Vicenta BERBEGALL PALLARÉS**: Nascuda a Oliva el 3 de febrer de 1843, morta a Bufarik el 20 de febrer de 1861, als 18 anys, jornalera filla de Batiste, i de Josefa Maria, residents a Bufarik.

- **Blas SANTAPAU RIBES**: Nascut a Oliva el 5 de desembre de 1837, jornaler. Fill d'Esteban, mort a Oliva i de Vicenta Maria, ama de casa, viuda, resident a Bufarik. Es casa a Bufarik, el 2 de febrer de **1860**, amb **Vicenta Maria TORRES MORATÓ**: Nascuda a Oliva el 26 d'abril de 1840, morta a Philippeville (Constantine-Alger) el 30 de octubre de 1867. Filla de Francisco, mort a Oliva i de Josefa, viuda, resident a Bufarik.

- **Vicente MAURÍ IVISA**: Nascut a Oliva el 18 de desembre de 1835, llaurador. Fill de Vicente, resident a Oliva, i de Josefa, morta a Oliva. Es casa a Bufarik, el 2 de febrer de **1860** amb **Maria Rosa MONCHO RODRÍGUEZ**: Nascuda a Oliva el 29 de novembre de 1840. Filla de Pascual, mort a Altea i d'Antonia, viuda, resident a Bufarik.

4 BOUFARIK - Le Grand Marché

Gran mercat dels dilluns

- **Miguel MAURÍ IVISA**: Nascut a Oliva el 29 de setembre de 1838, mort a Bufarik el 30 d'agost de 1901 als 62 anys, llaurador. Fill de Vicente resident a Oliva i de Josefa, morta a Oliva. Es casa a Bufarik, el 2 de febrer de **1860** amb **Vicenta MONCHO RODRÍGUEZ**: Nascuda a Oliva el 7 de setembre de 1843, morta a Bufarik el 2 de juny de 1899, als 55 anys. Filla de Pascual, mort a Altea i d'Antonia viuda, resident a Bufarik.

- **Antonio SAVALL MENA**: Nascut a Oliva el 12 de setembre de 1813, mort a Bufarik el 26 de març de 1865 als 52 anys, jornaler. Fill d'Antonio i de Rosa, viuda de l'anterior. Era viudo de Lucia GARCIA MATHEU, nascuda a Oliva i morta a Bufarik el 3 de novembre de 1854 als 42 anys. Es casa a Bufarik, el 28 de maig de **1863**, en segones núpcies, amb **Maria Antonia SANCHIS (Sánchez) COTS**: Nascuda a Oliva el 20 de desembre de 1815, morta a Bufarik el 21 de novembre de 1886, als 71 anys. Filla de Francisco i de Carmela, ama de casa, resident a Bufarik. Maria Antonia era viuda de José CAMPS, mort a Oliva.

- **Simó SALORT BOSCA**: Nascut a Oliva el 23 de gener de 1864, jornaler. Fill de Vicente i de Rosa, residents a Bufarik. Es casa a Bufarik, el 24 de desembre de **1864** amb **Vicenta Maria LLIDÓ MESTRE**: Nascuda a Oliva el 13 d'abril de 1841, morta a Bufarik el 16 de febrer de 1874 als 33 anys. Filla de José, llaurador i de Vicenta, ama de casa, residents a Bufarik.

- **Antonio SAVALL GARCIA**: Nascut a Oliva el 15 de gener de 1833, mort a Bufarik el 29 de juliol de 1878 als 45 anys, jornaler. Fill d'Antonio, nascut a Oliva el 12 de setembre de 1813, jornaler, mort a Bufarik el 26 de març de 1865, als 52 anys i de Lucia, nascuda a Oliva morta a Bufarik el 3 de novembre de 1854, als 42 anys. Es casa a Bufarik, el 17 de novembre de **1866** amb **Margarita ESCRIVÀ GIRAU**: Nascuda a Oliva el 4 de febrer de 1847, morta a Bufarik el 4 de desembre de 1889, als 42 anys. Filla de Vicente, mort a Oliva i de Teresa, viuda, ama de casa i resident a Bufarik.

- Antonio **BALAGUER MENGUAL**: Nascut a Oliva el 15 d'abril de 1843, jornaler. Fill d'Antonio, mort a Oliva el 8 d'agost de 1855 i de Vicenta, morta a Oliva el 3 d'agost de 1855. Es casa a Bufarik, el 20 de setembre de **1867** amb **Vicenta BALAGUER MORER**: Nascuda a Oliva el 16 de octubre de 1845. Filla de Javier, i de Vicenta residents a Bufarik.

- **Miguel MAURÍ MORENO (Morino)**: Nascut a Oliva el 2 de maig de 1842, mort a Bufarik el 18 de octubre de 1884 als 42 anys, llaurador. Fill de Miguel, llaurador a Bufarik i de Rosa nascuda a Oliva i morta a Bufarik, el 25 de maig de 1872 als 63 anys, ama de casa. Es casa a Bufarik, el 23 de desembre de **1869** amb **Maria Josefa BALAGUER PASCUAL**: Nascuda a Oliva el 3 de juliol de 1847. Filla d'Antonio Vicente i de Josefa, morts.

- **Blas FERRER TERCERO**: Nascut a Oliva el 26 de març de 1844, mort a Kolea (Argel) el 31 d'agost de 1888 als 44 anys, llaurador. Fill de Vicente, mort a Sueca i de Rosa morta a Oliva. Es casa a Bufarik, el 24 de març de **1870** amb **Salvadora MONCHO RODRÍGUEZ**: Nascuda a Oliva el 16 de gener de 1847, morta a Bufarik el 24 de desembre de 1871 als 24 anys. Filla de Pascual, mort a Altea i d'Antonia, viuda, resident a Bufarik.

Vestits valencians segle XIX

- **Salvador SAVALL GARCIA**: Nascut a Oliva l'1 de juny de 1836, mort a Bufarik el 27 d'agost de 1903 als 67 anys, jornaler. Fill d'Antonio, nascut a Oliva el 12 de setembre de 1813, jornaler, mort a Bufarik el 26 de març de 1865 als 52 anys i de Lucia, nascuda a Oliva, morta a Bufarik el 3 de novembre de 1854 als 42 anys. Era viudo de Blasa Vicenta **BERBEGALL PALLARÉS**: Nascuda a Oliva el 3 de febrer de 1843, morta a Bufarik el 20 de febrer de 1861 als 18 anys. Es casa a Bufarik, el 21 de maig de **1870**, en segones nupciès, amb Vicenta Maria **PONS SAVALL**: Nascuda a Oliva el 20 d'agost de 1837. Filla de Silvestre **PONS CALATAYUD**, nascut a Oliva, mort a Bufarik el 25 de gener de 1866 als 60 anys, i de Vicenta.

- **Francisco CAMPS SANCHIS** (Sánchez): Nascut a Oliva el 9 de octubre de 1849, llaurador. Fill de José, mort a Oliva i de Maria Antonia, viuda de l'anterior, morta Bufarik el 21 novembre de 1886 als 71 anys. Es casa a Bufarik, el 9 de febrer de **1871** amb **Maria Rosa FONT LLOPIS**: Nascuda a Oliva el 22 de juliol de 1850. Filla d'Antonio, llaurador i de Vicenta, residents a Bufarik.

- **MORELL BOSCÀ, Francisco**: Nascut a Oliva el 18 de octubre de 1841, llaurador. Fill de Vicente, mort a Douera (Argel) el 15 d'agost de 1854 i de Vicenta, resident a Oliva. Es casa a Bufarik, el 16 de novembre de **1872** amb **Maria Rosa LLIDO MESTRE**: Nascuda a Oliva el 27 de març de 1846, modista. Filla de José, llaurador i de Vicenta, ama de casa, residents a Bufarik.

- **Ignacio PARRA MENA**: Nascut a Oliva el 8 d'agost de 1850, llaurador. Fill de Domingo, llaurador, mort a Oued el Alleug (Argel) el 4 de setembre de 1862 i de Margarita, ama de casa i resident a Oued el Alleug. Es casa a Bufarik, el 10 de maig de **1873** amb **Dolores BOSCÀ VIDAL**: Nascuda a Oliva el 26 de gener de 1853. Filla de José, llaurador i de Josefa, ama de casa i residents a Bufarik.

L'ajuntament

- **Francisco PARRA MENA**: Nascut a Oliva el 18 de març de 1844, llaurador. Fill de Domingo, mort a Oued el Alleug (Argel), el 4 de setembre de 1862, llaurador, i de Margarita, ama de casa i resident a Bufarik. Es casa a Bufarik, el 10 de maig de **1873**, amb **Magdalena ESCRIVÀ GIRAU**: Nascuda a Oliva el 29 de gener de 1852. Filla de

Vicente, mort a Oliva i de Teresa, viuda, ama de casa i resident a Bufarik.

- **Vicente ESCRIVÀ ARENA**: Nascut a Oliva el 10 d'abril de 1860, jornal·ler. Fill de Salvador, i de Maria morts a Oliva. Es casa a Bufarik, el 19 de novembre de **1885** amb **Salvadora ALEMANY GINER**: Nascuda a Oliva el 3 de juliol de 1861, ama de casa. Filla de Pascual, mort a Oliva i de Teresa GINER SEGUÍ: Nascuda a Fornà, viuda, morta a El Affroun (Argel) el 6 de novembre de 1888, als 65 anys.

OLIVERS CASATS AMB PERSONES NASCUTES A L'ARGÈLIA FRANCESA, "NÉOS"
14 entre 1870 i 1890; 12 d'origen espanyol i 2 d'origen francès. Un 21,5% del total.

- **Joseph BELTRAN PÉREZ**: Nascut a Alger el 23 d'abril de 1849, llaurador, era espanyol. Fill de José, llaurador i de Maria, residents a Bufarik. Es casa a Bufarik, el 23 d'abril de **1870**, amb **Alaria Candida SEBASTIÀ BLASCO**: Nascuda a Oliva el 7 de gener de 1850. Filla d'Andrés, nascut a Oliva, mort a Bufarik el 12 de desembre de 1871 als 58 anys i de Vicenta, nascuda a Oliva.

- **Josep BERNABEU GINER**: Nascut a Oliva el 19 de octubre de 1841, mort a Bufarik el 15 d'agost de 1885 als 42 anys. Fill de Josep, cabrer, i de Salvadora, ama de casa, residents a Bufarik. Es casa a Bufarik, el 13 de desembre de **1873** amb Maria Dolores PONS ESCRIVÀ: Nascuda a Bufarik el 16 de març de 1855, era espanyola. Filla de Vicente, llaurador, mort a Bufarik el 20 de novembre de 1871 i de Dolores, ama de casa i resident a Bufarik.

- **Antonio CAMPS SANCHIS**: Nascut a Oliva el 9 de gener de 1852. Fill de José, mort a Oliva i d'Antonia, era viuda i resident a Bufarik. Es casa a Bufarik, el 12 de març de **1873**, amb Angèle ABAT ELTEE: Nascuda a Mostaganem (Orà) el any 1852, era espanyola. Filla de Christiano, jornal·ler a Bufarik i de Leandra, morta a Rovigo (Argel).

-**Sebastian SANCHIS CODINA**: Nascut a Oliva el 16 de maig de 1848, forner. Fill de Sebastià, nascut a Oliva, mort a Bufarik el 19 de novembre de 1860 als 45 anys, jornal·ler i de Severina, nascuda a Oliva, morta a Bufarik el 16

de novembre de 1895 als 71 anys, ama de casa. Es casa a Bufarik, el 15 de maig de **1873**, amb Marie Eleonor MARQUEZ MENGUAL: Nascuda a Bufarik el 12 d'abril de 1854, era espanyola. Filla de Pasqual, mort a Douera (Alger) i de Josefa, morta a Bufarik el 30 de octubre de 1859.

- Jean SANSANO SARAGOZA: Nascut a Blida (Alger) el 30 de març de 1850, llaurador, era espanyol. Fill de José Ramon, i d'Ana Maria, residents a Bufarik. Es casa a Bufarik, el 23 d'agost de **1877**, amb **Vicenta Maria FONT LLOPIS**: Nascuda a Oliva el 16 de desembre de 1857. Filla d'Antonio i de Vicenta, residents a Bufarik.

- **Salvador BERNABEU GINER**: Nascut a Oliva el 24 de gener de 1852. Fill de Josep, cabrer, i de Salvadora, ama de casa, residents a Bufarik. Es casa a Bufarik, el 27 de desembre de **1879**, amb Vicenta PONS ESCRIVÀ: Nascuda a Bufarik el 30 de maig de 1861, era espanyola. Filla de Vicente, llaurador mort a Bufarik el 20 de novembre de 1871, i de Dolores, ama de casa i resident a Bufarik.

- Augustin ROUAIX: Nascut a Beni-Mered (Alger) el 21 de setembre de 1850, llaurador, era francès. Fill de Jean Ambroise, llaurador i d'Anne REYNE, ama de casa, a Beni-Mered. Es casa a Bufarik, el 18 de febrer de **1882**, amb **Vicenta Maria LLORCA GARCIA**: Nascuda a Oliva el 22 de gener de 1860, morta a Bufarik el 29 de novembre de 1889 als 29 anys. Filla de Josep, llaurador a Bufarik i de Salvadora, nascuda a Oliva, morta a Kolea (Alger) el 24 de setembre de 1869.

- **FONT LLOPIS, Antonio**: Nascuda a Oliva el 7 de novembre de 1854, llaurador. Fill d'Antonio i de Vicenta residents a Bufarik. Es casa a Bufarik, el 19 de desembre de **1885** amb Angélique PEREZ MULET: Nascuda a Bufarik el 9 de desembre de 1858, era espanyola. Filla de Vicente i d'Antonia, residents a Bufarik.

- Antoine LOPEZ ROIG: Nascut a Kolea (Alger) el 9 de gener de 1861, era espanyol. Fill de Salvador i de Vicenta, residents a Bufarik. Es casa a Bufarik, el 4 de desembre de **1886**, amb **Vicenta SANCHIS MARTÍNEZ**: Nascuda a Oliva el 17 d'abril de 1856. Filla de Melcior, llaurador i d'Encarnació, ama de casa, residents a Bufarik.

- Vincent GARCIA GALIANA: Nascut a L'Arba (Alger) el 4 de febrer de 1863, era espanyol. Fill de Vicente, mort a Bufarik el 7 de març de 1879 i d'Antonia, ama de casa i resident a Bufarik. Es casa a Bufarik, el 15 de març de **1887**, amb **Rosa LLORCA GARCIA**:

El tribunal

Un carrer del raval moro

Nascuda a Oliva l'11 de novembre de 1863. Filla de Josep resident a Oliva i de Salvadora, morta a Kolea (Alger) el 24 de setembre de 1869.

- Joseph Vincent **LLORENS FERRANDIS**: Nascut a Mustapha (Alger) el 2 de desembre de 1862, llaurador, era espanyol. Fill de Batiste, jornaler mort a Kolea (Alger) el 29 de juliol de 1873 i de Concepció, ama de casa i resident a Bufarik.

Es casa a Bufarik, el 27 d'abril de **1887**, amb **Vicenta COLLADO PONS**: Nascuda a Oliva el 26 de juny de 1851. Filla d'Antonio, jornaler i de Maria, ama de casa, residents a Bufarik.

- Michel **GORRIAS ANDREA**: Nascut a Blida (Alger) el 23 d'agost de 1851, llaurador, era espanyol. Fill de Juan i d'Isabel residents a Bufarik. Era viudo de Maria **LÓPEZ**, morta a Rovigo (Alger) el 28 de setembre de 1886. Es casa a Bufarik, el 10 de novembre de **1888**, en segones núpcies, amb **Vicenta FERRANDO LLACER**: Nascuda a Oliva el 22 d'abril de 1846. Filla d'Antonio, mort a Oliva i de Teresa, morta a Douera (Alger), ama de casa. Era viuda de Francisco **SAVALL**, mort a Attalba (Alger) el 5 de setembre de 1887.

- François **ROUAIX**: Nascut a Beni-Mered (Alger) l'11 de octubre de 1846, llaurador, era francès. Fill de Jean Ambroise, obrer i d'Anne **REYNE**, ama de casa a Beni-Mered. Es casa a Bufarik, el 8 de juny de 1889, amb **Salvadora LLORCA GARCIA**: Nascuda a Oliva el 3 de setembre de 1857. Filla de Josep, llaurador a Bufarik i de Salvadora, nascuda a Oliva, morta a Kolea (Alger) el 24 de setembre de 1869.

- **Salvador MONCHO MASCARELL**: Nascut a Oliva el 6 d'agost de 1866, jornaler. Fill de Llorenç, jornaler i de Josefina residents a Bufarik. Es casa a Bufarik, el 15 de febrer de **1890**, amb Marie **OLIVER FERRER**: Nascuda a Bufarik el 21 de desembre de 1867, era espanyola. Filla de Vicente, mort a Chaïba (Alger) el 3 de març de 1886 i de Josefa, residents a Bufarik.

OLIVERS CASATS AMB FRANCESOS

6 matrimonis celebrats entre 1853 i 1882: 5 dones i 1 home. Un 10% del total.

- Jean **DUCOMMAN**: Nascut a Saint-Jean de Bournay (Isère-França) el 17 de setembre de 1828, llaurador. Fill de Philibert, mestre d'escola i de Marie **ROCHET**, residents a Bufarik. Es casa a Bufarik el 20 de gener de **1853** amb **Maria Rosa PARRA FENOLLAR**: Nascuda a Oliva el 7 de gener de 1831.

Filla d'Ignasi mort a Oliva, en 1837 i de Rosa, viuda, resident a Bufarik.

- Louis André BELLET: Nascut a Vienne (Isère-França), el 15 d'agost de 1823, fuster. Mort a Oued Zenati (Alger), el 3 d'octubre de 1892. Fill de Louis, i d'Antoinette JINGEOT residents a Vienne (França). Es casa a Bufarik, el 18 de febrer de **1857**,³ amb **Maria Rosa COLOM TOMÀS**: Nascuda a Oliva, el 7 de gener de 1835. Filla de Vicente, nascut a Oliva, mort a Alger el 27 d'abril de 1861, als 45 anys i de Maria, resident a Alger.

- Victor Charles BESSON: Nascut a París (França) el 13 de maig de 1841, mort a Kolea el 21 de novembre de 1894, era propietari. Fill de pare desconegut i d'Annette, BESSON. Es casa a Bufarik, el 23 d'agost de **1861**, amb **Clara Candida CODINA MARTÍNEZ**: Nascuda a Oliva el 2 de febrer de 1842. Filla de Francisco, nascut a Oliva, mort a Bufarik el 14 de novembre de 1885, als 73 anys, i de Rosa, nascuda a Oliva, morta a Bufarik el 12 de gener de 1858, als 33 anys.

- Alphonse Alfred GRANDJEAN: Nascut a Vaucenans (Haute-Saône-França) el 23 d'abril de 1841, llaurador. Fill d'Etienne, mort a Bouira (Alger), i de Geneviève PEURENAC, resident a Bufarik. Es casa a Bufarik, el 21 de març de **1867**, amb **Ramona SANCHIS CODINA**: Nascuda a Oliva el 25 de setembre de 1850. Filla de Sebastià, nascut a Oliva, mort a Bufarik el 19 de novembre de 1860 als 45 anys, jornaler i de Severina, nascuda a Oliva, morta a Bufarik el 16 de novembre de 1895 als 71 anys, ama de casa.

- Jean GOURDON: Nascut a Auch (Gers-França) el mes de juliol 1826, mort a Bufarik el 19 de novembre de 1877 als 51 anys, llaurador. Fill de pare desconegut. Es casa a Bufarik, l'11 de novembre de **1869**, amb **Maria Rosa ESCRIVÀ GILABERT**: Nascuda a Oliva el 24 de juliol de 1833. Filla de Manuel, mort a Oliva l'any 1850 i de Rosa viuda, ama de casa i resident a Bufarik. Era viuda d'Agustí BALAGUER, llaurador, mort a Mustapha (Alger), el 14 de novembre 1864 als 37 anys.

- **Miguel PERICÀS SANCHIS**: Nascut a Oliva el 22 de novembre de 1850. Fill de Vicente, mort a Pego el 31 de maig de 1851, i de Rosa, viuda, nascuda a Oliva el 9 d'agost de 1812, morta a Bufarik el 26 de febrer de 1884, als 72 anys. Es casa a Bufarik, el 3 de juny de **1882** amb Léontine Marie Anne BLANC: Nascuda a Cuers (Var-França) el 19 de febrer de 1864, modista. Filla d'André Paul Gabriel, sabater i de Marie Mazarine FONTAINE, ama de casa, residents a Bufarik.

³ El Procurador Imperial de Blida –a França, regnava en aquells moments l'emperador Napoleó III-, va autoritzar la parella a casar-se en casa, perquè la núvia acabava de donar a llum. La parella també va legitimitzar, el mateix dia del matrimoni, el naixement dels seus dos fills: Jean-Louis, nascut a Bufarik el 3 de maig de 1855, i Pierre-Honoré, nascut a Bufarik el 18 de febrer de 1857.

OLIVERS CASATS AMB ESTRANGERS

2 matrimonis celebrats en 1866 i 1868. Dos dones casades amb un marroquí i un maltès, respectivament. Un 3% del total.

- **ZEMORI BEN MOKTAR**: Nascut a Tànger (Marroc) en 1838, jornaler, fill de pares marroquins. Es casa a Bufarik, el 21 de juny de **1866**, amb **Vicenta COLOMAR ROCHER**: Nascuda a Oliva en 1848. Filla de Vicente, nascut a Oliva, jornaler i de Francisca, ama de casa, residents a Bufarik.

- **Joseph GRECH** : Nascut a Illa de Gozo (Malta) en 1826 (Anglès-Maltès), comerciant, mort a Bufarik el 6 de febrer de 1888, als 62 anys. Fill de Nicolás i de Catherine **GUARANA**, residents a Gozo (Malta). Era viudo d'Antonia **SPITERY**, morta a Bufarik el 3 de maig de 1868. Es casa a Bufarik, el 18 d'abril de **1868**, en segones núpcies, amb **Josefa MAURÍ IVISA**: Nascuda a Oliva el 10 de març de 1833. Filla de Vicente, viudo, jornaler a Bufarik i de Josefa, morta a Oliva. Era viuda de Félix **FAYOS ALEMANY**, nascut a Potries el 17 de setembre de 1814, mort a Blida l'11 de febrer de 1860 als 46 anys.

UNA DONA OLIVERA CASADA AMB UN CATALÀ

En 1881. Un 1,5% del total

- **Juan Fidel Francisco QUINTINA COMPTA**: Nascut a Llançà (Girona) el 3 de març de 1844, jornaler, mort a Bufarik el 22 de juliol de 1894 als 49 anys. Fill de Josep, i de Maria, residents a Llançà. Es casa a Bufarik, el 13 de gener de **1881**, amb **Margarita ESCRIVÀ GIRAU**: Nascuda a Oliva el 4 de febrer de 1847, morta a Bufarik el 4 de desembre de 1889, als 42 anys. Filla de Vicente, mort a Oliva i de Teresa, viuda, ama de casa i resident a Bufarik. Era viuda d'Antonio **SAVALL GARCIA**: Nascut a Oliva el 15 de gener de 1833, mort a Bufarik el 29 de juliol de 1878 als 45 anys.

OLIVERS MORTS A BUFARIK: 26 ENTRE 1850 I 1899.

Hi ha un total de 13 adults morts a Bufarik que tenien entre 17 i 79 anys, un 50% del total de defuncions, i 13 xiquets de 8 mesos a 11 anys, l'altre 50%. Cal recordar que les causes de mortalitat són sovint les malalties infeccioses, provocades pel clima del país.

1. **Maria NAVARRO SAVALL**: Nascuda a Oliva, morta a Bufarik el 29 de octubre de 1850 als 8 mesos. Filla de Josep, jornaler i de Rosa, residents a Bufarik.

2. **Antonieta COLOM TOMÀS**: Nascuda a Oliva, morta a Bufarik el 9 de setembre de 1852 als 11 anys. Filla de Vicente i de Maria, residents a Bufarik.

3. **Mariana COLOM TOMÀS**: Nascuda a Oliva, morta a Bufarik l'1 de setembre de 1853 als 18 mesos. Filla de Vicente i de Maria residents a Bufarik.

4. **Rosa CATALÀ SÒRIA:** Nascuda a Oliva, morta a Bufarik el 7 de novembre de 1854 als 50 anys, ama de casa. Filla de Vicente, jornaler a Oliva i de Bàrbara. Rosa era dona d'Antoni LLAVORI, de 52 anys.

Un gourbi

5. **Vicente RODRÍGUEZ CATALÀ:** Nascut a Oliva, mort a Bufarik el 7 de novembre de 1854, als 50 anys. Fill de Vicente i de Josefina. Home de Rosa MORERA, casats a Oliva en 1860.

6. **Toni PARRA GARCIA:** Nascut a Oliva, mort a Bufarik el 3 de octubre de 1855 als 9 mesos. Fill de Toni, de 23 anys jornaler i de Salvadora, de 24 anys, ama de casa.

7. **Maria CODINA MARTÍNEZ:** Nascuda a Oliva, morta a Bufarik el 19 d'octubre de 1855 als 5 anys i 6 mesos. Filla de Francisco i de Rosa, residents a Bufarik.

8. **Jaume SAVALL GILABERT:** Nascut a Oliva, mort a Bufarik el 8 d'agost de 1857, als 16 mesos. Fill de Jaume, llaurador de 30 anys i de Josefina, ama de casa de 30 anys, residents a Bufarik.

9. **Vicenta BOSCA (Boskar) VIDAL:** Nascuda a Oliva, morta a Bufarik el 30 de setembre de 1857 amb 1 any. Filla de Josep i de Josefa, residents a Bufarik.

10. **Vicenta TERCERO PÉREZ:** Nascuda a Oliva, morta a Bufarik el 7 de novembre de 1857 als 2 anys. Filla de Salvador, llaurador a «La Ferme Barmy» i de Maria de 30 anys, ama de casa, residents a Bufarik.

11. **Josep PAVIA PARES (Peres):** Nascut a Oliva, mort a Bufarik el 16 de setembre de 1859 als 5 anys. Fill de Pasqual, de 40 anys llaurador, i de Rosa de 38 anys, ama de casa, residents a Bufarik.

12. **Mariana NAVARRO MAURÍ:** Nascuda a Oliva, morta a Bufarik el 2 de desembre de 1859 als 40 anys, ama de casa. Filla de Manuel i de Josefa Maria. Era dona de Vicent SAVALL de 40 anys, llaurador a Bufarik.

13. **Vicente SANCHIS CODINA:** Nascuda a Oliva, mort a Bufarik el 19 de setembre de 1860 als 6 anys. Fill de Sebastià i de Severina, residents a Bufarik.

14. **Salvador LLIDÓ FUSTER:** Nascut a Oliva, mort a Bufarik el 2 de desembre de 1860 als 19 mesos. Fill de Miguel de 42 anys i d'Antonia.

15. **Josefa GILABERT GIL:** Nascuda a Oliva, morta a Bufarik el 14 de gener de 1866 als 40 anys, ama de casa. Filla de Bautista, i de Rosa. Es va casar

a Oliva el mes d'agost de 1852 amb Jaume SAVALL, nascut a Oliva, mort a Bufarik l'1 d'abril de 1873, als 46 anys.

16. **Maria SAVALL GILABERT**: Nascuda a Oliva, morta a Bufarik el 8 de maig de 1866 als 17 anys, comerciant. Filla de Jaime, jornaler de 40 anys i de Josefina, ama de casa de 40 anys, residents a Bufarik.

17. **Miguel GARCIA GILABERT**: Nascut a Oliva, mort a Bufarik el 23 d'agost de 1866 als 79 anys, jornaler. Era viudo de Clara SAVALL amb qui es va casar a Oliva. Era fill de Miguel i de Francisca.

18. **Francisco CODINA (Godina) MARTÍNEZ**: Nascut a Oliva, mort a Bufarik l'11 de desembre de 1866 als 20 anys. Fill de Francisco i de Rosa, residents a Bufarik.

19. **Pedro GILABERT MENGUAL**: Nascut a Oliva, mort a Bufarik el 12 d'octubre de 1870 als 8 anys. Fill de Pedro, mort i de Bella, jornalera a Bufarik.

20. **Jaume SAVALL, (Savail)**: Nascut a Oliva, mort a Bufarik el 31 de març de 1873 als 46 anys, jornaler. Era viudo de Josefa GILABERT, casats a Oliva el mes d'agost de 1852.

21. **Vicente PERICÀS SANCHIS (Sánchez)**: Nascut a Oliva, mort a Bufarik el 29 de maig de 1878 als 30 anys, llaurador, fadrí. Fill de Vicente, mort a Pego en 1851 i de Rosa, resident a Bufarik.

22. **Domingo MONCHO (Mondjo) MASCARELL**: Nascut a Oliva, mort a Bufarik el 21 de juliol de 1880 als 15 mesos. Fill de Llorenç, llaurador de 43 anys i de Josefina, ama de casa, residents a Bufarik

23. **Francisco ESCRIVÀ**: Nascut a Oliva, mort a Bufarik el 13 de novembre de 1885 als 68 anys, jornaler. Home de Marianna VIDAL, de 66 anys.

24. **Mariano BERTOMEU PASQUAL**: Nascut a Oliva, mort a Bufarik el 24 de gener de 1892. Fill de Mariano i de Rosa. Tenia 1 fill, Salvador, de 26 anys.

25. **Fernando SÒRIA SIFFRE**: Nascut a Oliva, mort a Bufarik el 8 de març de 1898 als 30 anys. Fill de Fernando, i d'Agustina, els dos morts. Era casat amb Isabel PEREZ.

26. **Salvadora TERCERO MARÍ**: Nascuda a Oliva, morta a Bufarik el 26 de juny de 1899 als 74 anys. Era viuda de BERNABEU.

NATURALIZACIÓ D'OLIVERS QUE ES NACIONALITZEN FRANCESOS A ALGER, ENTRE 1865 I 1920.

Hi ha un total de 39 matrimonis –numerats– que van obtenir la nacionalitat francesa. Del núm. 1 al 9: són parelles que l'obtenen per “Senatus Consulte”. Del núm. 10 al 16: 7 hòmens que es fan francesos per la Llei de 1889, mentre que les seues dones conserven la nacionalitat espanyola. Els números 17 i 18: són 2 dones

que es fan franceses, també per la Llei de 1889, mentre que els marits conserven la nacionalitat espanyola. Del núm. 19 al 39: tenim la llista d'olivers nacionalitzats sense cap més informació.⁴

Núm. 1. Thomas DURA CORTES: Nascut a Hussein Dey el 12 de maig de 1855, treballava en una fàbrica de ciment. Naturalitzat francès per Senatus Consulte, núm. 81554, el 14 de juliol de 1865 i va aparèixer al Diari Oficial en 1907. Es casa a Hussein Dei, (Alger) el 27 de octubre de 1883 amb **Salvadora LLORCA BERNABEU**: Nascuda a Oliva l'1 de febrer de 1864. Filla de Vicente, mort a Maison Carrée (Alger) i de Rosa. Naturalitzada per Senatus Consulte, núm. 81554 el 14 de juliol de 1865, la naturalització aparegué al Diari Oficial en 1907. Els dos residien a Hussein Dei.

Núm. 2. Jean Vincent TALTAVULL ROGER: Nascut a Ferrerías (Illes Balears) l'11 de febrer de 1851. Naturalitzat per Senatus Consulte, núm. 44656, el 23 de juliol de 1894, aparegut al Diari Oficial en 1894. Es casa a Maison Carrée, (Alger) el 28 de febrer de 1894 amb **Rose LLORCA BERNABEU**: Nascuda a Oliva el 15 de juliol de 1854. Filla de Vicente, mort a Maison Carrée i de Rosa resident a Mustapha (Alger). Era vidua de Josep PAVIA CATALA: Nascut a Oliva el 28 d'abril de 1848, casats a Maison Carrée, el 24 de juliol de 1880. Fill de Josep mort a Oliva en 1875 y de Vicenta, resident a Sidi Moussa (Alger). Naturalitzada per Senatus Consulte, núm. 44656 el 23 de juliol de 1894, apareguda al Diari Oficial en 1894.

Núm. 3. Joachim FUSTER POLO: Nascut a Vinaròs (Castelló) el 24 de novembre de 1849, obrer a Birkadem (Alger). Naturalitzat per Senatus

El Bulevard Nacional

Consulte, núm. 45027-2798-13, el 5 de novembre de 1894. Es casa a Oued el Alleug, (Alger) el 26 de febrer de 1881 amb **Joséphine Marie GARCIA PIERA**: Nascuda a Oliva el 5 de gener de 1859. Filla de Vicente, mort a Blida (Alger) en 1873 i de Vicenta, resident a Oued el Alleug. Naturalitzada per Senatus Consulte núm. 45027-2798-14 el 5 de novembre de 1894.

Núm. 4. Antoine VELLA (d'origen maltés): Nascut a Mustapha l'1 de juny de 1854, jardiner, resident a Mustapha (Alger). Naturalitzat per Senatus Consulte núm. 46363, el 18 de març de 1895. Es casa a Mustapha el 27 de setembre de 1884 amb **Thérèse SANTAPAU SOLERA**: Nascuda a Oliva l'1 de juliol de 1859, criada, resident a Mustapha. Filla de Fernando, mort a Oliva en 1870 i de Vicenta, jornalera a Oliva. Naturalitzada per Senatus Consulte núm. 46363, el 18 de març de 1895.

Núm. 5. Vincent MOLL MOLL: Nascut a Xàbia el 28 de juliol de 1859, llaurador a Baba Ali (Alger). Naturalitzat per Senatus Consulte núm. 47712, el 30 de novembre de 1895. Es casa a l'Arba (Alger) el 28 d'agost de 1885 amb **Cécile Lucie BOSCA FERRER**: Nascuda a Oliva el 12 d'agost de 1864. Filla de Miguel, mort a Rovigo (Alger) el 24 de desembre de 1886 i de Vicenta FERRER VERDU, nascuda a Oliva, morta a Birtouta (Alger), el 27 d'agost de 1899 als 68 anys. Naturalitzada per Senatus Consulte núm. 47712, el 30 de novembre de 1895.

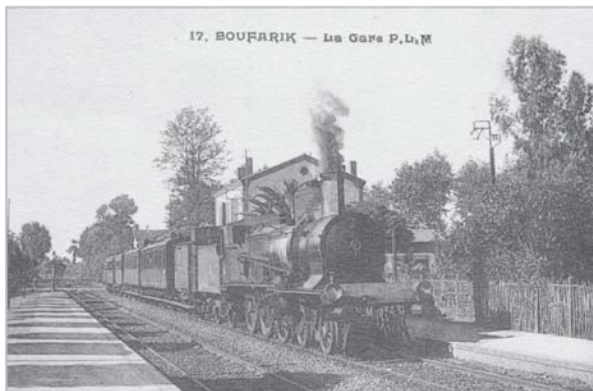
Núm. 6. **Vincent LLOPIS NAVARRO**: Nascut a Oliva el 8 de febrer de 1853, cambrer a Kolea (Alger). Fill de Vicente, llaurador i de Rosa, morta a Kolea. Naturalitzat per Senatus Consulte núm. 49818, el 6 de setembre de 1896. Es casa a Kolea el 25 de gener de 1876 amb Marie SERRA MORAGUER: Nascuda a Tàrbena el 27 d'agost de 1856. Naturalitzada per Senatus Consulte núm 49818, el 6 de setembre de 1896.

Núm. 7. **Baptiste ESCRIVA ALEMANY**: Nascut a Oliva el 25 d'agost de 1876, boter a Damiette (Argel). Fill de Joaquim, propietari i de Rosa, residents a Kolea (Argel). Naturalitzat per Senatus Consulte núm. 22313-132, el 22 de juny de 1914. Es casa a Alger, el 20 de maig de 1899 amb Cécile Catherine MARTINEZ VICENT: Nascuda a Castellonet de la Conquesta el 29 d'abril de 1883. Naturalitzada per Senatus Consulte núm. 22313-132, el 22 de juny de 1914. Els xiquets de la parella són: Joaquím, Cecília Josepa, Lluïsa Amparo i Jean Baptiste.

Núm. 8. **Michel GISBERT SANSALONI**: Nascut a Oliva el 15 de novembre de 1854, naturalitzat francès. Fill de Miguel, llaurador i de Rosa, ama de casa a Menerville (Alger). Es casa a Menerville, el 14 de octubre de 1882 amb **Isabelle PLA MENGUAL**: Nascuda a Oliva el 2 de febrer de 1864, naturalitzada francesa. Filla de Vicente, mort a Oliva en 1880 i de Clara, ama de casa, resident a Menerville.

Núm. 9. Sauveur TUR MENGUAL: Nascut a Benidoleig el 3 d'abril de 1874, naturalitzat francès. Es casa a Kolea (Alger) el 25 d'abril de 1903 amb **Assomption BERNABEU NAVARRO**: Nascuda a Oliva el 6 de març de 1882. Filla de Josep, llaurador i Assumpció, resident a Kolea. Naturalitzada francesa.

Núm. 10. **Vincent PARRA MENA**: Nascut a Oliva el 2 de gener de 1838, llaurador a Oued Elaleny (Alger). Naturalitzat per decret núm. 6528 el 10 de febrer de 1875. Es casa a Oued el Alleug (Alger) el 18 de maig de 1861 amb Maria Rosa BOSCA (Bosco) FENOLLAR: Nascuda a Oliva el 23 de febrer de 1843. Filla de Francisco, llaurador i d'Aurora, ama de casa, els dos morts a Oliva. Maria Rosa conserva la nacionalitat espanyola.

L'estació

Núm. 11. **François PARRA MENA**: Nascut a Oliva el 18 de març de 1844, llaurador a Sidi Embarek (Alger). Fill de Domingo, llaurador mort a Oued el Alleug (Alger) el 4 de setembre de 1862 i de Margarita. Naturalitzat per decret núm. 31823, el 4 de desembre de 1888. Es casa a Bufarik, el 10 de maig de 1873 amb Magdalena ESCRIVÀ GIRAU: Nascuda a Oliva el 29 de gener de 1852. Filla de Vicente, mort a Oliva i de Teresa, viuda, ama de casa i resident a Bufarik. Magdalena conserva la nacionalitat espanyola.

Núm. 12. **Michel ESCRIVÀ VERDÚ**: Nascut a Oliva el 23 de octubre de 1849, llaurador a Castiglione (Alger). Fill d'Andrés, mort a Kolea i de Josepa, resident a Chaïba (Alger). Naturalitzat per decret núm. 32506-2174-48, el 29 d'abril de 1889. Es casa a Kolea (Alger), el 26 d'octubre de 1872, amb Maria Assumpció ALCARAZ ALBEROLA: Nascuda a Sant Joan d'Alacant, de 23 anys de edad. Ella conserva la nacionalitat espanyola.

Núm. 13. **Joseph Raymond ESCRIVÀ ALEMANY**: Nascut a Oliva el 20 d'agost de 1879, boter a Kolea. Fill de Joaquim, propietari, i de Rosa, residents a Kolea. "Mort pour la France",⁵ el 30 d'abril de 1915 durant la guerra de 1914-1918. Naturalitzat per Senatus Consulte núm. 63269-3549, el 26 d'octubre de 1901. Es casa a Kolea (Alger) el 15 de desembre de 1903 amb Teresa FULLANA BERNA: Nascuda a Ondara el 19 de novembre de 1880. Ella conserva la nacionalitat espanyola.

Núm. 14. **François MASQUEFA MONCHO**: Nascut a Oliva el 24 d'agost de 1848 propietari a Montebello (Alger). Fill de Salvador, llaurador a Bufarik i de Maria, morta a Oued el Alleug (Alger), el 21 de març de 1862. Naturalitzat per decret núm. 32401, el 17 d'abril de 1920. Es casa a Bufarik, el 30 d'abril de 1870 amb Maria Salvadora YVARS ARGUDO: Nascuda a Benissa el 24 de març de 1853. La dona conserva la nacionalitat espanyola.

____ Núm. 15. **Sauveur PEIRÓ PEYRÓ**: Nascut a Oliva el 27 de setembre de

⁵ Mort per França.

1867, fuster, naturalitzat francès. Fill d'Antonio, fuster i de Francisca, presents en la cerimònia. Es casa a Alger, l'11 de juny de 1892 amb Josefina FONT VIVES: nascuda a Xaló el 17 de desembre de 1861. La dona conserva la nacionalitat espanyola.

Núm. 16. **Vincent LLAVORI LLORCA**: Nascut a Oliva el 5 de juny de 1871, llaurador. Fill de Vicente, llaurador i de Rosa, residents a Maison Carrée (Alger). Naturalitzat francès. Es casa a Maison Carrée el 21 de juliol de 1900 amb Isabel JORDÀ CLIMENT: Nascuda a Oliva l'11 de gener de 1880, ama de casa. Filla de Josep, mort a Maison Carrée el 23 de novembre de 1893 i de Dolores, residents a Maison Carrée. Isabel conserva la nacionalitat espanyola.

Núm. 17. Jaime GUARDIOLA SANCHIS: Nascut a Callosa d'En Sarrià, el 28 d'agost de 1843, llaurador. Conserva la nacionalitat espanyola. Es casa a Souma (Alger), el 27 de juny de 1865 amb **Salvadora MIÑANA ORTOLÀ**: Nascuda a Oliva el 5 d'abril de 1849. Filla de Francisco i d'Aurora residents a Souma. Naturalitzada per decret núm. 31478 el 14 de març de 1888 i apareix al Diari Oficial en 1889.

Núm. 18. Jaime SERRA TORRES: Nascut a Mercadal (Illes Balears) el 5 de gener de 1861. Conserva la nacionalitat espanyola. Es casa a Maison Carrée (Alger) el 28 de gener de 1893 amb **Isabelle JORDÀ CLIMENT**: Nascuda a Oliva el 18 d'abril de 1870. Filla de Josep, llaurador i de Dolores, residents a Maison Carrée. Es naturalitza francesa.

Núm. 19. **Marie Joséphine CARDONNA PARDO**: Nascuda a Oliva el 25 de juny de 1861. Filla de Josep i de Maria. (Tom 9, Foli 34, Arxiu Parròquia de Sant Roc). Naturalitzada per decret núm. 32580, el 19 de maig de 1920. Resident a Alger.

Núm. 20. **Didier** (Diego) **ALCARAZ**: Nascut a Oliva el 20 de desembre de 1895. Naturalitzat francès.

Núm. 21. **Sauveur CANET**: Nascut a Oliva el 10 de octubre de 1899. Naturalitzat francès.

Núm. 22. **Sauveur EXPOSITO SAVALL**: Nascut a Oliva el 3 d'abril de 1908. Fill de Patricio, i de Vicenta. (Tom 15, Foli 442v, Arxiu Parròquia de Sant Roc). Naturalitzat francès.

Núm. 23. **Marie Rose FENOLLAR GILABERT**: Nascuda a Oliva el 21 de setembre de 1882. Filla de Faustino i de Pasqual. Era dona de LLIDÓ (Tom 13, Foli 47, Arxiu Parròquia de Sant Roc). Naturalitzada francesa.

Núm. 24. **Carmen FERRANDO**: Nascuda a Oliva el 4 de novembre de 1885. Era dona de GUARNER. Naturalitzada francesa.

Núm. 25. **Antoine GILABERT**: Nascut a Oliva en octubre de l'any 1882. Naturalitzat francès.

Núm. 26. **Sauveur GINER(S)**: Nascut a Oliva el 4 de novembre de 1880. Naturalitzat francès.

Núm. 27. **Felicien GISBERT CISCAR**: Nascut a Oliva el 3 de desembre de

1899. Fill de Feliciano i de Teresa. (Tom 14, Foli 522, Arxiu Parròquia de Sant Roc). Naturalitzat francès.

Núm. 28. **Anicet GUARNER**: Nascut a Oliva en 1912. Naturalitzat francès.

Núm. 29. **Marie Concepcion GONZALES**: Nascuda a Oliva el 24 d'abril de 1898. Era dona de BONED. Naturalitzada francès.

Núm. 30. **Dominique LLIDÓ** (Lhido) **ARDID**: Nascut a Oliva el 3 de juliol de 1877. Fill de Vicente i de Rosa. (Tom 12, Foli 470, Arxiu Parròquia de Sant Roc). Naturalitzat francès.

Núm. 31. **Amparo LLIDÓ GUIXOT**: Nascuda a Oliva l'11 de novembre de 1893. Filla de Melcior i de Paula. Era dona de GARRIGUE. (Tom 14, Foli 177, Arxiu Parròquia de Sant Roc). Naturalitzada.

Núm. 32. **Antoine LLORCA**: Nascut a Oliva l'11 de juny de 1891. Naturalitzat.

Núm. 33. **Michel LLORCA**: Nascut a Oliva el 30 de març de 1883. Naturalitzat.

Núm. 34. **Sauveur MARIMON MOLIO**: Nascut a Oliva el 14 de juliol de 1880. Fill de Salvador i de Rosa. (Tom 12, Foli 819, Arxiu Parròquia de Sant Roc). Naturalitzat.

Núm. 35. **Marie Rose MOLLÀ MARÍ**: Nascuda a Oliva el 5 d'abril de 1889. Filla de Domingo i de Constantina. Era dona de VIDAL (Tom 13, Foli 437, Arxiu Parròquia de Sant Roc). Naturalitzada.

Núm. 36. **François NAVARRO PARRA**: Nascut a Oliva el 31 de juliol de 1897. Fill de José i de Carmen (Tom 14, Foli 348, Arxiu Parròquia de Sant Roc). Naturalitzat.

Núm. 37. **Dominique SANCHIS MATEU**: Nascut a Oliva el 7 d'agost de 1885. Fill de Salvador i de Josefa (Tom 13, Foli 229, Arxiu Parròquia de Sant Roc). Naturalitzat.

Núm. 38. **François SANCHIS**: Nascut a Oliva el 21 de juliol de 1892. Nacionalitzat.

Núm. 39. **François SENDRA PASCUAL**: Nascut a Oliva el 21 de desembre de 1889 (Tom 13, Foli 470, Arxiu Parròquia de Sant Roc). Fill de Francisco i de Dolores. Naturalitzat.

PÀGINES WEB CONSULTADES

www.geneagm.org/ABCD.htm

També es pot consultar: «Le Centre Historique d' Archives Nationales»
Accés per al públic: «Centre d' Accueil et de Recherche des Archives Nationales (C.A.R.A.N)». 11, rue des Quatre Fils, 75003 PARIS

Per veure i obtenir una còpia dels expedients de la naturalització dels olivers nacionalitzats francesos, i consultar informació sobre l'estat civil i detalls sobre la família i la vida de l'individu, es pot escriure a:

«Archives Nationales» 60, rue des Francs Bourgeois. 75141 PARIS CEDEX 03. L'obtenció de còpies no és gratuïta.

www.genom-online.com/

Bases de dades amb números de referència dels expedients de les naturalitzacions dels estrangers a partir de 1816.

anom.archivesnationales.culture.gouv.fr/caomec2/

Es pot consultar en línia les actes de matrimoni i de defunció. Pel que fa al territori que correspon a les actes dels matrimonis d'olivers i les defuncions, cal punxar sobre «Algérie».

www.memoiredeshommes.sga.defense.gouv.fr/spip.php?page=base_recherche&_Base=MPF1418&_Action=1

Per consultar els soldats morts durant la guerra del 1914-1918.

www.profburp.com/~bertrand/index.html

La pàgina web de Bufarik.

ALTRES FONTS CONSULTADES

Arxiu Parroquial de Sant Roc d'Oliva.

BIBLIOGRAFIA

BAROLI, Marc, *Algérie Terre d'espérances. Colons et immigrants (1830-1914)*, Editions L'Harmattan, 1992.

CRESPO, Gerard, i JORDI, Jean Jacques, *Les espagnols dans l'Algérois 1830-1914 histoire d'une migration*, Editions de L'ATLANTHROPE, 1991.

FLEURY, Georges, *Comment l'Algérie devint française 1830-1848*, Editions PERRIN, 2008.

JORDI, Jean-Jacques, *Espagnols dans l'Oranie. Histoire d'une migration 1830-1914*, Editions Jacques GANDINI, 1996.

ROCA, Juan Ramon, *Espagnols en Algérie – Mémoire d'une émigration*, Editions AEI, 2008.

WILLEMEN, Véronique, *Images d'archives ALGERIE*, Editions de Lodi, 2005.

LA FOTOGRAFIA COM A FONT HISTÒRICA: LA GALERIA D'ALCALDES D'OLIVA

ROSA MARIA GIRAU BORRÁS
JUAN ESCRIVÁ ENGUIX
Professors de Geografia i Història

Reproducció i tractament digital:
SALVADOR MAÑÓ FENOLLAR

INTRODUCCIÓ

En la societat actual, les fotografies són l'entrada principal a les realitats que no coneixem de manera directa, però aquesta tècnica és relativament moderna. En 1827 van aparèixer les primeres fotografies, conegudes com heliografies, de la mà del físic francès Joseph Nicéphore Niepce. En 1839 es va realitzar una presentació oficial del daguerreotip als membres de l'Acadèmia de Ciències franceses.

La informació que ens aporta la fotografia a la vida familiar és indiscutible, però no podem obviar el seu valor històric, doncs amb el pas del temps s'han convertit en un indicador del canvi social, econòmic i cultural de les societats. Així doncs, s'inicia una relació entre les ciències socials i la fotografia a diversos nivells: com a registre d'informació en diferents àmbits: social, arqueològic, etnogràfic, artístic, museístic... així com a mecanisme de difusió de la informació, com a objecte d'estudi en ell mateix, i també com eina de l'antropologia visual. Aleshores, podem considerar els documents gràfics com veritables documents històrics.

Segons Emma Yanes: "*los interesados en la historia social no pueden pasar por alto el conocimiento y el análisis de lo que vemos y de lo que no vemos a través del tratamiento de la fotografía como documento histórico*".¹

Dins d'aquesta línia de treball, la història gràfica recupera el passat mitjançant imatges fotogràfiques. Lina Odena assenyala que les fotos històriques són un complement als documents escrits.

Tanmateix, no podem oblidar que les imatges no són neutrals ni objectives. Malgrat ser popularment acceptades com reproduccions fidels de la realitat, esdevenen símbols del temps històric, de l'autor i de qui encarrega l'obra, sense deixar de valorar l'aspecte artístic de la mateixa. Així doncs, en l'estudi de les

¹ YANES, Emma. "Miradas que permanecen", dins *Historias*, núm. 14, juliol-setembre 1986, pàg. 99.

imatges fotogràfiques cal analitzar l'àmbit històric-social, la circumstància i temps en què foren fetes, tenint en compte que el significat de la imatge canviarà segons qui realitzi l'anàlisi, doncs la percepció és totalment subjectiva i, a més a més, se sumen altres aspectes, com nivell d'estudis, formació acadèmica, sensibilitat artística i, especialment, quin objectiu es pretén assolir amb l'estudi de determinades imatges.

Tanmateix, aquesta nova tècnica pot convertir-se en una eina del poder estatal, manipulable i utilitzada sovint amb fins propagandístics. Malgrat la seua aparença d'objectivitat i veracitat, la fotografia deu ser sotmesa a un procés de contextualització i interpretació, a l'igual que els documents de text.

Les noves tecnologies i la digitalització de la imatge han permès una millor preservació dels arxius gràfics i una major accessibilitat per la consulta, restauració i reproducció dels fons gràfics

En aquest treball ens interessa remarcar la fotografia com eina per a la construcció de la imatge dels personatges públics, en aquest cas, els alcaldes d'Oliva. Sense oblidar que en molts casos, a causa de les condicions tècniques, econòmiques o/i socials, els personatges no disposen de foto institucional. És a dir, en aquest cas concret, no interessa la naturalesa artística de l'obra, de l'autor, sinó la recuperació d'un personatge polític local.

ETAPES EN EL DESENVOLUPAMENT DE LA FOTOGRAFIA

Seguint a Sánchez Vigil i altres,² podem distingir a Espanya tres grans períodes en el desenvolupament de la fotografia “*en paralelo a los acontecimientos socioculturales y al desarrollo técnico de la fotografía en España...*”,³ que serien els següents, i als quals ens cenyirem a aquest article.

Primera etapa: des dels inicis (a Espanya aproximadament al voltant del 1840)⁴ fins la Restauració (1875). Aquesta, que s'inicia a les darreries del segle XIX, i donat les característiques del nostre treball, no serà tractada ací, encara que podem indicar que fins a la fi del segle XIX, la fotografia era una tècnica poc emprada, amb materials estrangers, grans càmeres i plaques de cristall.

Segona etapa: des de 1880 fins la fi de la Guerra Civil (1939), període on, amb la introducció de la pel·lícula i la càmera portàtil (càmera Kodak), l'ús de la fotografia es va generalitzar. Les fotos ja no van ser quelcom extraordinari sinó objectes habituals. A més, en aquesta etapa, que és on podem situar el “despegue” de la indústria fotogràfica, tenen lloc una sèrie d'esdeveniments

² SÁNCHEZ VIGIL, J.M., KURTZ, G., FONTCUBERTA, J., ORTEGA, I., *Summa Artis*, vol XLVII. Espasa-Calpe, Madrid, 2001.

³ SÁNCHEZ VIGIL, J.M., KURTZ, G., FONTCUBERTA, J., ORTEGA, I., *Summa Artis...*, pàg. 10.

⁴ Més concretament podríem fer valdre la data de 10 de novembre de 1839, quan té lloc a Barcelona la primera experiència pràctica i pública del daguerreotip.

importants per a la seua consolidació i posterior expansió. Aquestos són:

- Publicació del Reial Decret de 31 de maig de 1904, on es regulen els primers plans d'estudis (currículum que diríem avui) de fotografia.

- A 1879 i 1911 s'aproven regulacions sobre la propietat intel·lectual (Llei de Propietat Intel·lectual) “y, por consiguiente, la obligación de que sus nombres – el de los fotógrafos- aparecieran siempre al pie de las imágenes reproducidas en cualquier medio y para cualquier uso”.

- A 1916 es funda la primera Escola Oficial de Fotografia (a Granada).

- Impacte de determinats esdeveniments històrics, com l'Exposició Universal de Barcelona de 1888 o les campanyes militars al Rif.

A aquesta etapa es quan ja podem parlar de dos grans grups de fotògrafs: els professionals i els aficionats. Entre els primers podriem destacar tres subcategories: els reporters, els galeristes i els ambulants i minuters.

Tercera etapa: des de 1939 fins els nostres dies. A partir de la fi de la Guerra Civil espanyola però, sobretot, a la dècada dels 60 del s. XX, paral·lelament al desenvolupament econòmic, es generalitza la fotografia d'aficionats, deixant de ser, únicament, una tècnica especialitzada. En l'actualitat, la tècnica digital ha revolucionat el camp professional i no professional de la fotografia.

En relació amb el nostre estudi, segons la majoria d'autors, podem distingir dues grans modalitats o aplicacions bàsiques de la fotografia:

- La fotografia documental, essencialment “objectiva”, amb la finalitat de deixar constància d'un fet. Pot derivar en l'anomenada “fotografia social”, quan combina documentalisme i testimoni. Pensem que la galeria d'alcaldes d'Oliva encaixaria més ací.

- La fotografia artística, més “subjectiva”, donat que l'autor/a intenta combinar la realitat amb una excel·lent composició.

LA FOTOGRAFIA COM A FONT HISTÒRICA

No existeix una metodologia clara i precisa per interpretar les imatges fotogràfiques, tan sols mitjançant les tècniques emprades en la Història de l'art podem trobar elements metodològics per l'anàlisi de les imatges i obtenir d'elles informació històrica. Malgrat suposar que les imatges són accessibles i fàcils de llegir, no podem obviar que requereixen una reflexió científica, un esforç intel·lectual i rigorós en el seua descodificació, interpretació i anàlisi històric. En primer lloc, cal identificar els personatges, situacions i contextos per poder reconèixer i comprendre els elements conceptuals, la realitat de la fotografia. Cada fotografia, segons del Valle, mostra tres aspectes dins del tema principal:

- Denotació, allò que es veu.

- Connotació, allò que suggereix.

- Context, medi en què es produeix, esdeveniment, espai i temps.

Les noves tecnologies i la digitalització de la imatge han permés una millor

preservació dels arxius gràfics i una major accessibilitat per la consulta, restauració i reproducció dels fons gràfics. La recuperació i catalogació d'aquests arxius, col·leccions i fons fotogràfics, públics o privats, és feina dels tècnics en imatge i dels historiadors. Segons la Llei 16/1985, de 25 de juny, del Patrimoni Històric espanyol, la fotografia té un valor documental i forma part del Patrimoni Documental. Dins d'aquesta línia s'enquadra el treball de la "Galeria d'Alcaldes d'Oliva".

LA GALERIA D'ALCALDES D'OLIVA

La imatge fotogràfica dels alcaldes s'incorpora a la investigació històrica, no com un suport visual d'un text, sinó com un registre fotogràfic i com una agrupació temàtica, que narra visualment un esdeveniment local: la figura del màxim dirigent polític de la població, des de final del segle XIX fins el temps històric present.

En un primer moment, es recuperaren 19 imatges, les quals, després del procés de restauració pertinent, varen ser exposades en la Cripta de l'església de Santa Maria, del 15 de desembre de 2000 al 12 de gener de 2001.

Amb posterioritat, en gener de 2002, la galeria d'alcaldes es va completar amb 12 imatges més, i va ser traslladada de manera definitiva a l'edifici consistorial en un acte públic. Posteriorment, s'ha produït un degoteig constant de noves aportacions, fins arribar als 38 retrats actuals.

Cal considerar que la crema de l'arxiu municipal durant la Guerra Civil (1936-39), suposa una greu mancança en el treball de recerca històrica, i que sovint s'ha recorregut a fonts orals, atès que fins febrer de 1937 no hi ha documentació oficial.

La difusió de les imatges d'alcaldes en la primera exposició va facilitar l'aportació de noves imatges i documentació d'altres alcaldes per part dels familiars. Cal aclarir que no va ser suficient l'aportació de la imatge i el testimoni oral de la família per considerar-los primer edil, si més no, calia adjuntar qualsevol indici, document escrit o gràfic que demostrara que realment aquell personatge havia ostentat el càrrec d'alcalde. La datació de les fotografies aportades per les famílies calia fer-se amb rigor per construir el discurs cronològic i històric dels nostres alcaldes, per la qual cosa ha quedat reservada una fotografia (ja restaurada) sense ubicar en la Galeria d'Alcaldes, perquè no s'ha pogut demostrar amb total garantia documental que detentara dit càrrec.

Cal afegir que, de vegades, no hi ha una correlació cronològica exacta entre el temps en el qual el personatge va ser alcalde i la fotografia emprada per la Galeria, doncs la mancança de documentació gràfica d'eixe temps concret ha limitat el treball, forçant a utilitzar una imatge d'una altra cronologia.

La Galeria d'Alcaldes d'Oliva no és un treball tancat, doncs les noves dades que pugen aparèixer en noves recerques, noves aportacions de les famílies, i/o estudiosos de l'assumpte, ampliaran el nombre actual d'imatges exposades

a la casa consistorial. Com exemple, podem citar la variació que va sofrir, en setembre de 2010, la fotografia de l'alcalde Francisco Salabert Espasa, en demostrar-se, mitjançant un ofici d'alcaldia, que també va exercir el càrrec de primer edil l'any 1924.

En definitiva, es tracta d'un clar exemple de recuperació de la memòria històrica local, a partir d'una iniciativa institucional, emprant la fotografia com a document històric i facilitada per les noves tecnologies. Que no haguera estat possible sense les desinteressades aportacions dels familiars i descendents. La qual agraïm calurosament.

CRITERIS D'ANÀLISI I CATALOGACIÓ

La revista *Clio* proposa el següent model de fitxa d'anàlisi i catalogació fotogràfica, que podem aplicar a la Galeria d'Alcaldes:

- Nom i adreça del fotògraf: desconegut per la majoria de les fotografies més antigues, excepció feta de Laporta, de Gandia.⁵ A partir de 1974, els professionals locals seran els autors, Fotos Victoria i Salvador Mañó, principalment.

- Any de realització: en períodes més antics, no sempre es correspon amb la data del seu mandat, doncs l'ús de la fotografia no és generalitzat.

- Tècnica fotogràfica original (plati, blanc i negre, sépia, esfumat, color...): amb la democràcia comença la fotografia en color, malgrat que el primer alcalde democràtic presenta una fotografia institucional en blanc i negre per decisió de l'autor. Abans, totes les imatges són en blanc i negre, evolucionant les tècniques aplicades: placa de vidre, negatiu, retoc amb llapis gras...

- Tema (esdeveniment familiar, viatge, servei militar, escola, carnet institucional): fins l'any 1974 no s'inicia l'ús de la fotografia institucional i de campanya electoral. Per tant, fins eixe moment, qualsevol imatge (inclús la foto de noces), servirà per il·lustrar el càrrec.

- Lloc (estudi, casa, carrer, aire lliure): fins els anys 60 del segle passat les fotografies seran d'estudi, de documentació o familiars, passant posteriorment a realitzar-se fotografies institucionals en el despatx de la casa consistorial.

- Identificació del personatge (nom, edat, professió...): atés que la col·lecció està centrada en la figura dels alcaldes d'Oliva, aquests estan clarament identificats per les seues famílies. De vegades, i a causa del temps transcorregut, les dates de les fotografies són aproximades.

- Postura i/o actitud (preparat, espontani, dret, assegut...): atés que sempre són retrats, l'actitud és preparada, canviant a dret o assegut en funció de l'autor.

- Vestit, pentinat, complements (barret, bastó, joies, corbata, jaqueta...): la gran majoria d'alcaldes indiquen, per la vestimenta, pentinats i complements, una formació i posició social elevada.

- Procedència de la fotografia: en tots els casos la família ha aportat les imatges fotogràfiques.

⁵ La seua signatura apareix a la fotografia de Salvador Soler Llidó (1922-23).

GALERIA FOTOGRÀFICA D'ALCALDES D'OLIVA

La gènesi de la galeria d'Alcaldes

Es va tractar d'una iniciativa clarament municipal, i més concretament de la Regidoria de Cultura, aleshores dirigida per un dels autors d'aquest article (J. Escrivá Enguix), i que sota el treball de Vicent Olasso i de les inestimables aportacions tècniques de Salvador Mañó i les famílies dels "protagonistes" de la galeria, va fructificar en el que hui podem contemplar al vestíbul de la casa consistorial. Al voltant de l'estiu de l'any 2000, vàrem pensar que una via per explorar la història local era recuperar les imatges fotogràfiques de les primeres autoritats municipals, fins on fóra possible. La qual cosa podria ser el primer pas per a incentivar els treballs de determinada època o èpoques històriques utilitzant aquestes peculiars fonts històriques com a punt de partida. De fet, com a prolongació de la galeria visual, teníem en ment la possibilitat de promoure o incentivar des del mateix departament municipal de Cultura un treball o treballs d'investigació que, partint de les fotografies, ens permeteren endinsar-nos en la història contemporània local. Aquest pla, per diverses raons, mai no es va iniciar, i aquest article seria una primera pedra en aquest sentit.

Breu contextualització històrica

La mostra fotogràfica abasteix un període històric que, en línies generals, va des de 1892 fins els nostres dies.⁶ És a dir, des de la Restauració fins l'època actual.

Tal com sabem, la Restauració fa referència a l'etapa que s'obri a Espanya a l'any 1875 amb la reinstauració de la monarquia borbònica (Alfons XII) i de l'ordre social oligàrquic propi del regnat isabelí (Isabel II, 1833/43–1868), que havia estat "qüestionat" pel breu període del Sexenni democràtic. No és ací el lloc per estendre'ns, però cal recordar que el sistema de la Restauració, formalment democràtic, estava en la pràctica manipulat i dirigit de manera caciquil, i això té el seu corol·lari en l'administració local –ajuntaments– molt controlats pel cacic corresponent i el governador civil de cada província. En aquest sentit, tenim notícies dels vincles clientelars entre un personatge olivà que va arribar a alcalde –Rafael Coloma– i Lluís Mayans i el cacic provincial Cirilo Amorós.⁷ La Restauració es va veure sacsejada per diverses crisis, entre les quals cal mencionar la del 98, que va obrir una segona etapa coneguda a tots els manuals d'història com a "crisi del sistema de la Restauració", de la qual estan representats a la mostra sis alcaldes. La crisi final i definitiva va vindre determinada per la dictadura de Primo de Rivera (1923–1930), que intentant preservar "l'ordre social" acabà fagocitant a la pròpia monarquia i precipitant

⁶ Hem de recordar que partim de l'alcaldia de D. Julio Miralles Martí de Veses, ja que desconexim la cronologia del mandat de Gabriel Ayo Orellana.

⁷ Vegeu MARTÍ I ASCÓ, M., i ALONSO I LÓPEZ, J.E., "La memòria de Josep Pastor. Viure a l'Oлива del XIX", ed. la Xara, Simat de la Vall d'Alba, 2006, pàg. 53.

la proclamació de la Segona República. D'aquesta època hi ha representats a la galeria sis personatges.

La proclamació de la Segona República (1931) va obrir un període de profundes reformes i de democratització de la política i la societat espanyola, això sí, en un context internacional advers (ascens dels totalitarismes i gran depressió dels anys 30), que arriba fins la revolta militar del 1936. De l'etapa republicana tan sols trobem a la mostra fotogràfica un alcalde.

El colp d'estat fracassat de 1936 va iniciar el dramàtic període de la Guerra Civil (1936–1939), on Espanya quedà dividida en dos parts fluctuants al llarg del conflicte, amb un constant retrocés del territori controlat per les autoritats republicanes: l'anomenada “zona nacional” i la “zona republicana” (i tenint present que l'inici de l'ofensiva franquista sobre València s'inicià el 5 de juliol de 1938 i que podem dir culmina al 30 de març de 1939 quan les tropes franquistes entren a València), la fotografia de l'alcalde d'Oliva, entre març de 1938 i gener de 1939, ha de correspondre òbviament a un polític “republicà”.

Finalitzada la guerra oficialment l'1 d'abril de 1939, s'inaugura una llarga dictadura protagonitzada pel general Franco, i que dura fins la seua mort a l'any 1975. D'aquesta etapa disposem a la galeria de nou alcaldes (la representació més extensa), on ja podem observar de manera general una actitud en els fotografiats de retrat i de “posado” com a imatge oficial de cada Alcalde. Amb la desaparició del dictador es recuperen les institucions democràtiques, i entre elles, els Ajuntaments o Corporacions municipals elegides per sufragi universal, i així, l'1 d'abril de 1979 (curiosament i exactament 40 anys després de la fi de la Guerra Civil) se celebren a tota Espanya les primeres eleccions municipals democràtiques. D'aquesta última etapa democràtica trobem a la mostra cinc alcaldes.

LLISTAT D'ALCALDES⁸

LA RESTAURACIÓ

- Gabriel Coloma Martí de Veses (1872)
- **Julio Miralles Martí de Veses**
- **Gabriel Ayo Orellana**
- Francisco Gilabert Alcaraz
- **Julio Miralles Martí de Veses**
- **Joaquín Castrillo Lacostena**

CRISI DEL SISTEMA DE LA RESTAURACIÓ

- **Miguel Gregori Ribera** (1902)
- Francisco Mestre Gisbert (1905)
- **Francisco Sancho Ibiza** (1907)
- **Juan Sancho Ibiza** (1907-08/1912)

⁸ En negreta apareixen els qui estan retratats a la “Galeria fotogràfica d'Alcaldes”. Per elaborar aquest llistat hem fet servir l'obra “*Iniciación a la historia de Oliva*” i la pròpia galeria.

- **Higinio Pi Belamí** (1910 – 1913)
- Domingo Molió Cerezo (1911?)
- José Andrés Falquet Soler (1912?)
- **Andrés Fuster García** (1919)
- Salvador García Lorente (1920)
- **José Ferrando Coloma** (1920)
- **Joaquín Alemany Alemany** (1922)
- **Salvador Soler Llidó** (1922 – 23).

DICTADURA DE PRIMO DE RIVERA

- **Antonio Mayans Mena** (1923)
- **Francisco Girau Llopis** (1923)
- **Domingo Sanchis Girau** (1923–25)
- **Francisco Salabert Espasa** (1924/1926-27)
- **Vicente Gilabert Sanchis** (1928–29)
- Benjamín Brines Benavent (1930)
- **Manuel Núñez Arnal** (1930)

LA SEGONA REPÚBLICA I GUERRA CIVIL

- **Domingo Escrivá Peiró** (1931-33/1936-37)
- **Vicente García Vallés** (1933 – 36)
- **Félix Vallecillo López de Medina** (II-1937 a IX-1937)
- Higinio Granell García (IX-1937 a III-1938)
- **Lorenzo Calatayud Colom** (III-1938 a I-1939).

FRANQUISME

- **Alfonso Soler Soler** (IV-1939)
- **Justo Martí Gilabert** (IV-1939 a VI-1941)
- **Camilo Tormo Guerola** (VI-1941 a II-1944)
- **Evaristo Ballester Arnal** (1941-42)
- **Blas Mestre Torres** (1942 – 43)
- **Miguel Barber García** (1943 – 44)
- **Francisco Llorca Escrivá** (II-1944 a III-1945/ IX-1955 a VIII-1961)
- **José Gilabert Llorca** (III- 1945 a VIII-1945)
- **José Sostrada Burgalat** (VIII-1945 a X-1950)
- **Ramón Gilabert Escrivá** (XII-1950 a IX-1955)
- **José Girau Sanz** (VIII-1961 a IV – 1974)
- **Salvador Cardona Miralles** (IV- 1974 a 1979).

LA TRANSICIÓ DEMOCRÀTICA

- **Vicente Llopis Sifres** (1979 – 1983)

TEMPS ACTUALS

- **Felipe Oltra Escrivá** (1983 – 1987)
- **José Llorens Llorca** (1987 – 1991)
- **Vicente Monzonis Torres** (1991 – 1995)
- **Enrique Orquín Morell** (1995 – 2003)

ANNEX I. EXEMPLES DE FIXTES INDIVIDUALS⁹

FRANCISCO SANCHO IBIZA		1907
<i>ELEMENT CONCEPTUAL</i>	<i>OBSERVACIONS I CONSIDERACIONS RELLEVANTS</i>	
Fotògraf	Desconegut	
Cronologia		
Tècnica fotogràfica	La fotografia original és de tamany mig i presenta un estat de conservació bo, mantenint-se el fondo original. El retoc, molt elaborat de l'original, ens indica que l'autor era un professional molt qualificat, que utilitzava una tècnica molt avançada.	
Tema		
Lloc	Estudi	
Composició	De perfil, possiblement per ocultar algun defecte.	
Elements iconogràfics	Elegància de la indumentària, insígnia a la solapa i molt pentinat, propi d'un personatge distingit de la societat local.	
Procedència	Familiar	
Context històric	a) Època: Restauració b) Cap de l'Estat: Alfons XIII c) Cap de Govern: D. Antonio Maura	
Activitat, ideologia, realitzacions...		

⁹ Es tracta d'una selecció de les fitxes que estem treballant.

JUAN SANCHO IBIZA		1908/1912
ELEMENT CONCEPTUAL	OBSERVACIONS I CONSIDERACIONS RELLEVANTS	
Fotògraf	Desconegut	
Cronologia		
Tècnica fotogràfica	Fotografia menuda i de poca qualitat	
Tema		
Lloc	Estudi	
Composició		
Elements iconogràfics	Personatge benestant, elegantment vestit, amb corbata i mocador a la butxaca superior i amb una particularitat: una corretja amb sivella sobre el pit, que segons testimonis orals, servia de suport a un arma de foc.	
Procedència		
Context històric	a) Època: Restauració b) Cap de l'Estat: Alfons XIII c) Cap de Govern: D. Antonio Maura (1908) i D. Manuel García Prieto i D. Álvaro Figueroa, comte de Romanones (1912).	
Activitat, ideologia, realitzacions...	<p>Impulsor de la Fira d'Oliva. Apareix com a regidor en la Corporació de 1930 sent alcalde D. Manuel Núñez Arnal. Devia ser home de caràcter i solia anar armat per Oliva: <i>"A los que iban por el camino recto de la Ley les infundia respeto y admiración, y a los fuera-ley temor y pánico"</i> (Sant' Ana, núm. 57, juny 1967, H. Morera). La "Villa" d'Oliva passa a la categoria de "Ciudad". Urbanització del Passeig Incident al "Plá": voladura amb dinamita (<i>"una noche de junio del año 1908"</i>) de la presa que impedia el pas de l'aigua per al cultiu de l'arròs: <i>"Rompe el silencio denso de la noche, que sólo turbaban el canto de los grillos y el croar de las ranas, un estampido formidable que enciende por un segundo las tinieblas. Y salta en mil pedazos la presa vergonzosa que abrasaba de sed las tierras que dan la selecta y variedad del arroz de Oliva."</i> (Sant' Ana, núm. 57, juny 1967)</p>	

DOMINGO ESCRIVÁ PEIRÓ		1931-1933/1936-1937
ELEMENT CONCEPTUAL	OBSERVACIONS I CONSIDERACIONS RELLEVANTS	
Fotògraf	Desconegut	
Cronologia		
Tècnica fotogràfica	La fotografia original és de grandària intermèdia i amb un grau de conservació acceptable. Des del punt de vista tècnic, sobreix una ombra sobre els ulls a causa d'una llum lateral molt alta.	
Tema		
Lloc	Estudi	
Composició		
Elements iconogràfics		
Procedència		
Context històric	a) Època: Segona República b) Cap de l'Estat: D. Niceto Alcalá Zamora c) Cap de Govern: D. Manuel Azaña	
Activitat, ideologia, realitzacions...	<p>Inauguració estàtua de D. Gabriel Ciscar.</p> <p>Segons acta d'origen (a hores d'ara) desconegut, possiblement eclesiàstic, "<i>el 19 de marzo de 1936, el alcalde Domingo Escrivá Peiró, obliga al Sr. Cura de Sant Roque y Sr. Pleban de Santa María a desalojar las respectivas abadías, so pretexto de necesitarlas para escuelas</i>".</p> <p>Resum del testimoni oral del fill arreplegat el dia 19 d'agost de 2010, que transcrivim el més fidelment possible: - va ser alcalde en dos ocasions durant la II República; en el segon mandat "va ser obligat, ell no volia per les violències del moment -1936/37-". En finalitzar la Guerra Civil es va exiliar a França i d'allí va passar a Algèria en una localitat anomenada Bufarik en companyia de dos germanes (Carolina i Dolores), i després va anar a la capital (Argel), donava lliçons de música (trombó) i escrivia també música que enviava a Espanya. L'any 1962, amb permís de les autoritats, va retornar a Espanya malalt de càncer i va morir a Oliva 40 dies després de tornar.</p> <p>El fill no recorda res sobre realitzacions o actuacions, tan sols que aleshores no es cobrava res per ser Alcalde i que treballava al <i>Centro Olivense</i> portant el bar (com a cambrer o com a encarregat?). Militant del "Partit Republicà"</p>	

ANNEX II. DOCUMENTACIÓ

Acta cedida per Ángeles Ballester, datada a l'any 1939, possiblement en els moments immediatament posteriors a la victòria franquista.

Llibrets musicals (caràtula) de l'alcalde Domingo Escrivá Peiró, propietat del seu fill.

BIBLIOGRAFIA I WEBGRAFIA

<http://bachiller.sabuco.com/historia/Fotografia%20e%20Historia.htm>
(6/08/2010)

DD.AA. (1978), *Iniciación a la historia de Oliva*, València, Publicaciones del Ayuntamiento de Oliva. Serie Varia C.

DD.AA. (1996), *La consolidació del món burgès, 1860–1900. Història, Política, Societat i Cultura dels Països Catalans*, Vol VII, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.

GARCIA FRASQUET, Gabriel (1988), *Catàleg de la premsa comarcal, La Safor (1880–1982)*, Gandia, CEIC Alfons el Vell.

GAMBOA CETINA, José (2003), “La fotografía y la antropología. Una historia de convergencias”, dins *Revista latina de Comunicación social*, núm. 55, La Laguna (Tenerife), Universidad de La Laguna.

GÜEMES, Lina Odena (1988), “La fotografía”, dins *La antropología en México. Panorama histórico*, t.6, Mèxic, Colección Biblioteca del INAH, pàgs. 611-634.

KURTZ, G.F., FONTCUBERTA, J., ORTEGA, I., SÁNCHEZ VIGIL, J.M. (2001), “La fotografía en España, de los orígenes al siglo XXI”, dins *Summa Artis*, vol XLVII. Espasa-Calpe, Madrid.

LARA LÓPEZ, Emilio Luís (2005), “La fotografía como documento histórico-artístico y etnográfico: una epistemología”, dins *Revista de antropología experimental*, núm. 5, Universidad de Jaén, 2005, text 10.

MARTÍ I ASCÓ, M., i ALONSO I LÓPEZ, J.E., (2006), *La memòria de Josep Pastor. Viure a l'Oliva del XIX*, Simat de la Vallidigna, edicions la Xara.

MARTÍNEZ GALLEGO, F.A. (2000), *Lluís Mayans i Enríquez de Navarra (1805–1880). Liberalisme moderat, burgesia i estat*, Servei de Publicacions de l'Ajuntament d'Ontinyent, amb la col·laboració de l'IVEA.

PÉREZ MONFORT, RICARDO (1998), “Fotografía e Historia: aproximaciones a las posibilidades de la fotografía como fuente documental para la historia de México”, dins *Revista Cuicuilco, Antropología e imagen*, Vol. 5, núm. 13, maig-agost de 1998, Escuela Nacional de Antropología e Historia, pàgs. 9-30.

RUIZ TORRES, P. (coord), *Història del País Valencià. Època Contemporània* (vol. V).

YANES, Emma (1986), “Miradas que permanecen”, dins *Historias*, núm. 14, juliol-setembre de 1986, pàgs. 99-102.

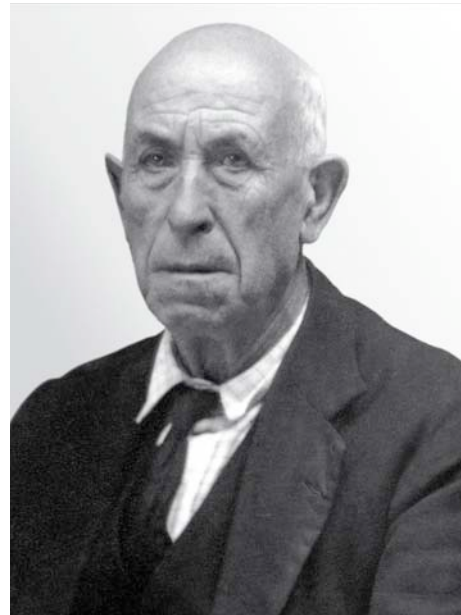
Julio Miralles Martí de Vesés

Gabriel Ayos Orellana

Joaquín Castrillo Lacostena

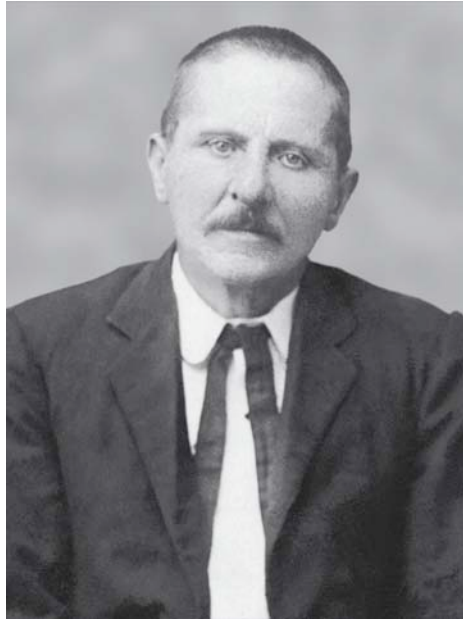
Miguel Gregori Ribera (1902)

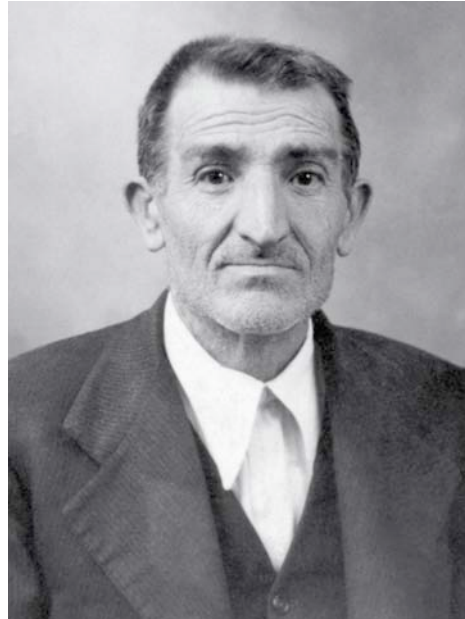
Francisco Sancho Ibiza (1907)

Juan Sancho Ibiza (1907-08/1912)

Higinio Pi Belamí (1910 – 1913)

Andrés Fuster García (1919)

José Ferrando Coloma (1920)

Joaquin Alemany Alemany (1922)

Salvador Soler Llidó (1922 - 23)

Antonio Mayans Mena (1923)

Francisco Girau Llopis (1923)

Domingo Sanchis Girau (1923-25)

**Francisco Salabert Espasa
(1924/1926-27)**

Vicente Gilabert Sanchis (1928-29)

Manuel Núñez Arnal (1930)

**Domingo Escrivá Peiró
(1931-33/1936-37)**

Vicente García Vallés (1933 – 36)

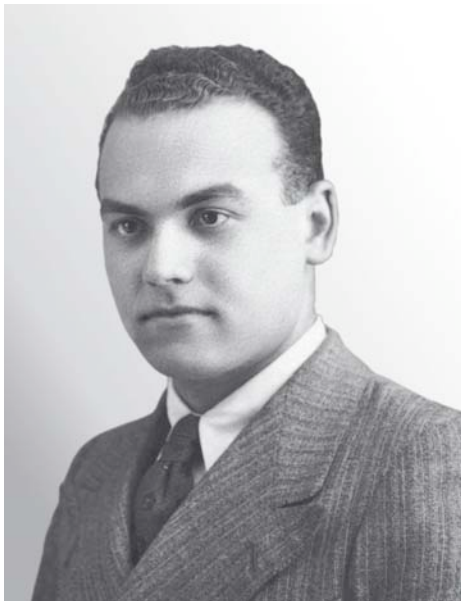
**Félix Vallecillo López de Medina
(II-1937 a IX-1937)**

Lorenzo Calatayud Colom
(III-1938 a I-1939)

Alfonso Soler Soler (IV-1939)

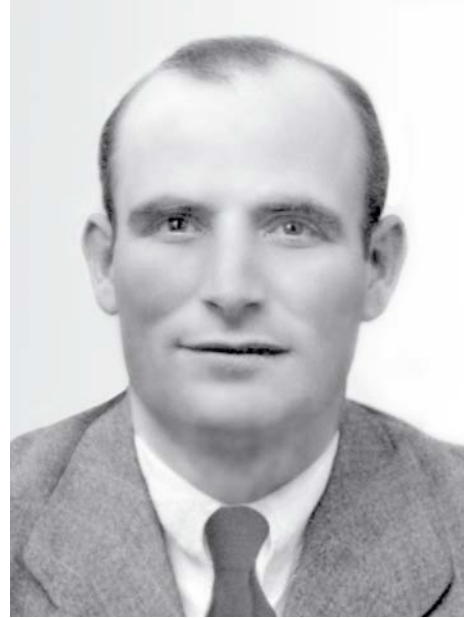
Justo Martí Gilabert
(IV-1939 a VI-1941)

Camilo Tormo Guerola
(VI-1941 a II-1944)

Evaristo Ballester Arnal (1941-42)

Blas Mestre Torres (1942 – 43)

Miguel Barber García (1943 – 44)

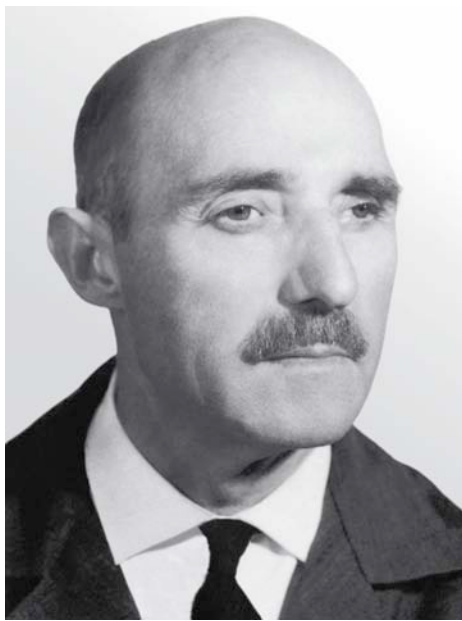
Francisco Llorca Escrivá
(II-1944 a III-1945/ IX-1955 a VIII-1961)

José Gilabert Llorca
(III- 1945 a VIII-1945)

José Sostrada Burgalat
(VIII-1945 a X-1950)

Ramón Gilabert Escrivá
(XII-1950 a IX-1955)

José Girau Sanz
(VIII-1961 a IV – 1974)

Salvador Cardona Miralles
(IV- 1974 a 1979)

Vicente Llopis Sifres (1979 – 1983)

Felipe Oltra Escrivá (1983 – 1987)

José Llorens Llorca (1987 – 1991)

Vicente Monzonís Torres
(1991 – 1995)

Enrique Orquín Morell
(1995 – 2003)

RESUMS / ABSTRACTS

L'ermita de Sant Antoni d'Oliva: Projecte de restauració

JOAQUÍN JUBERÍAS, MARÍA IBÁÑEZ, MANUEL DEvesa, PABLO VILLALBA, MARTA ROMERO, CAROLINA MORALES

L'ermita de Sant Antoni, ubicada en la partida i muntanya del mateix nom, és un edifici singular amb cridanera policromia externa, que reclama una intervenció que detinga el seu estat de deteriorament, accelerat en els darrers anys amb la desaparició de la seua coberta. Aquesta ermita és el darrer vestigi de l'antic convent franciscà de Santa Maria del Pi, construït al s. XV i assolat pel terratrèmol de 1598 (aleshores, es va bastir un nou convent en l'actual església i col·legi del Rebollet, on va romandre la comunitat de religiosos fins la desamortització de 1835).

Des dels anys 70 del s. XX l'edifici ha deixat de ser utilitzat per a actes de culte, produint-se un progressiu abandonament que s'ha traduït en diversos problemes: estructurals, vegetació interior, esfondraments, pèrdua de materials...

Partint d'un exhaustiu estudi arquitectònic, s'hi presenta un projecte de restauració que planteja reconvertir aquest edifici en una ermita d'estiu.

Sant Antoni's chapel, located on the mountain with the same name, is a singular building with external polychromy which requires an intervention to stop its deterioration state. Its situation worsened in the last years with the disappearance of the roof. This chapel is the last vestige of the old Franciscan convent Santa Maria del Pi, built in the 15th century and destroyed in 1598 by an earthquake. After that, a new convent was built in the place where Rebollet church and school stand nowadays, and the religious community stayed there until the ecclesiastical confiscation of 1835.

From the 70's of the 20th century, the building has not been used for worship and has been progressively abandoned, which has caused several problems: structural problems, growth of vegetation on the inside, collapses, loss of materials...

Taking an exhaustive architectural work as starting point, a restoration project has been drawn up, whose aim is to turn this building into a summer chapel.

PARAULES CLAU: ermita de Sant Antoni / Oliva / convent franciscà / Santa Maria del Pi / arquitectura / planimetria / capitells / altars / retaules / patologies constructives / danys estructurals / restauració

KEY WORDS: *Sant Antoni's chapel/Oliva/Franciscan convent/Santa Maria del Pi/architecture/planimetry/ capitals/altar/altarpiece/constructive pathologies/ structural damage/restoration*

**Sobre una carta de franquesa atorgada pel duc de Gandia
al prevere Josep de Celada (1611)**

JOSEP SENDRA I MOLIÓ

En un document datat en 1611, el duc de Gandia i comte d'Oliva, Carles de Borja, concedeix l'exempció de determinades rendes al capellà Josep de Celada, germà d'Alonso de Celada i cunyat de Clara de la Cerda, com a recompensa per la tasca de redistribució de cases i terres que havien estat posseïdes pels moriscos del Raval d'Oliva, expulsats en 1609. El duc, degut a la situació de bancarrota en què es trobava, no podia pagar a Celada amb diners, i recorre a la franquesa o exempció de rendes dels béns immobles que Celada tenia en règim d'emfiteusi. El document (redactat originalment en llatí i signat pel notari Pere Chela) especifica la situació de la casa i les terres beneficiades per l'exempció, així com propietaris de les parcel·les limítrofes, alguns d'ells pertanyents a famílies notables d'Oliva com els Pasqual, Osta, Martí de Veses i Salelles. Segons altres fonts consultades, algunes d'aquestes famílies resultaren especialment beneficiades per l'expulsió dels moriscos i la lentitud de la repoblació posterior, ja que s'apropriaren de les millors cases i terres dels expulsats.

In a document dated from 1611, the Duke of Gandia and Count of Oliva, Carles de Borja (Borgia), grants the exemption of certain rents to the priest Josep de Celada, Alonso de Celada's brother and Clara de la Cerda's brother-in-law, as a reward for the task of redistributing the land and the houses that had belonged to the Moriscos of the Raval (suburb) of Oliva, expelled in 1609. The Duke, owing to his bankruptcy situation, could not pay Celada with money and uses the exemption of rents from properties that Celada had in emphyteusis. The document (originally written in Latin and signed by notary Pere Chela) specifies the location of the house and lands benefited by the exemption, as well as the name of the owners of neighboring plots, some of them belonging to notable families of Oliva as the Pasqual, Osta, Martí de Veses and Salelles. According to other sources, some of these families were benefited by the expulsion of the Moriscos and the subsequent slow resettlement, as they appropriated the best houses and land of those expelled.

PARAULES CLAU: Carles of Borja / comtat d'Oliva / ducat de Gandia / Josep de Celada / Alonso de Celada / Clara de la Cerda / expulsió dels moriscos / Raval d'Oliva / rendes / emfiteusi / Pere Chela / Pasqual / Martí de Veses/ Osta / Salelles.

KEY WORDS: Carles de Borja (Borgia) / county of Oliva / duchy of Gandia / Josep de Celada / Alonso de Celada / Clara de la Cerda / expulsion of the Moriscos / Raval (suburb) of Oliva / rents / emphyteusis / Pere Chela / Pasqual / Martí de Veses / Osta / Salelles.

¿Netejar pedres i traure ossos? La necessitat de la difusió de l'arqueologia i del patrimoni als ciutadans de la Safor-Valldigna.

EMILI MOSCARDÓ SABATER

El ritme de desenvolupament d'intervencions arqueològiques, tant urbanes com rurals, en el marc de la comarca de la Safor-Valldigna, és superior a la realització de polítiques de difusió dels resultats o de les troballes ja siga en forma de conferències, publicacions o de museïtzacions de les estructures i restes exhumades. El desconeixement de la riquesa cultural d'aquestes, com a restes presents d'un passat llunyà, sumat a la falta de publicacions properes al públic en general, no tant tècnic o científic, provoca, molt a sovint, el rebuig o ignorància del ciutadà envers les actuacions encaminades a la recuperació d'aquest patrimoni ancestral. Proposem, amb aquest article, una altra lectura o explicació de la vida durant l'època romana, amb una sèrie de recursos que poden ajudar a desmitificar la imatge actual de l'arqueologia en l'imaginari popular, així com mostrar exemples de la potencialitat didàctica de les restes exhumades, dels jaciments i dels museus aplicable en els projectes curriculars de les escoles i instituts.

The development rate of archaeological interventions, both urban and rural, in the area Safor-Valldigna, is higher than the implementation of policies to disseminate the results or the findings through conferences or publications, or by exhibiting the exhumed structures and remains in museums. The ignorance of their cultural richness - as they are current remains of a distant past - together with the lack of publications for the general public, not so technical or scientific, often causes people's rejection or ignorance over the interventions aimed to rescue this ancient heritage. With this article, we propound a different interpretation or explanation of life during the Roman period through a range of resources that can help us demystify the popular image of archaeology, and that can show examples of the educational potentiality of the exhumed remains, the archaeological sites and the museums, which can be applied to schools and high schools curriculum projects.

PARAULES CLAU: Arqueologia / Didàctica / Ceràmica / Vil·les-villae / Època Romana / Sigil·lata-sigillata / Terrisseria-figlina / Camp-ager.

KEY WORDS: Archaeology/ Didactics/ Pottery/ Villas-villael Roman period/ Sigillata/ Pottery-work- figlina/ Field- ager.

**Centelles i Borges als arxius:
breu notícia sobre les seues relacions amb la casa Íxer**

JESÚS EDUARD ALONSO I LÓPEZ

L'alta noblesa, a l'antiga Corona d'Aragó, a Espanya i a l'occident europeu, ha combinat els nombrosos conflictes jurisdiccionals de caire familiar amb les aliances matrimonials. El repàs de les relacions entre els Centelles, els Borja i la casa d'Ixer permet recompondre un mapa en el que es reconstrueixen les relacions entre la noblesa aragonesa i la valenciana. Es posa en evidència, així mateix, el valor patrimonial i informatiu dels arxius, els quals constitueixen un darrer testimoni de relacions entre famílies però també entre territoris i pobles allunyats. Al capdavant, l'Arxiu dels Ixer, avui a Saragossa, permet no sols aprofundir en la història de la comarca de la Safor, sinó també obrir noves perspectives d'investigació.

In the ancient Crown of Aragon, in Spain, and in Western Europe, the higher nobility combined the jurisdictional conflicts related to family matters with marriage alliances. A review of the relationships among the Centelles, the Borja and the House of Ixer makes it possible to compose a map in which the relationships between the Aragonese and the Valencian nobility are reconstructed. Moreover, the patrimonial and informative value of the archives is highlighted, as they are a last testimony of the relationships between families and also between regions and towns situated far away from each other. Furthermore, the Archive of Ixer, which is currently in Saragossa, enables us not only to study in depth the history of the Safor region, but also to set up new research perspectives.

PARAULES CLAU: Oliva / Gandia / la Safor / Híxar / Ixer / Centelles / Borja / Arxius / Corona d'Aragó / Noblesa / Genealogia.

KEY WORDS: Olival Gandial Safor/ Hixar,/ Ixer/ Centelles/ Borjal Archives/ Crown of Aragon/ Nobility/ Genealogy.

**Els olivers a Bufarik i a la Plana de Mitidja (l'Algèria francesa)
en la segona meitat del segle XIX**

ANNA FERRANDO MENA

El 14 de juny de 1830 començava l'ocupació francesa d'Algèria (fins aleshores: de regència turca). A partir de la segona meitat del s. XIX, la nova situació de colònia francesa atrau un allau d'emigrants europeus, àvids d'accedir a les riqueses d'un gran territori, amb molts recursos per explotar. Aquest "western a la francesa" també va tindre com a protagonistes un nombrós contingent de persones d'Oliva. Oliveres i olivers que es van haver d'enfrontar a unes dures condicions de treball,

i hagueren de tirar mà dels coneixements en els treballs del camp, per tal de fer-se un lloc en aquelles terres. Aquella presència, especialment concentrada a la Plana de Mitidja (i, més específicament, a Bufarik) va acabar amb l'èxode massiu de 1962, quan Algèria aconseguí la independència.

The French occupation of Algeria began on 14th June 1830 (until then the territory was under Turkish power). From the second half of the 19th Century, the new situation as French colony attracted an avalanche of European emigrants, eager to gain access to the riches of a huge territory with a lot of resources to be exploited. This “French-style western” also had as main characters a great contingent of people from Oliva. Women and men who had to face hard working conditions, and who had to resort to their knowledge of farm work in order to carve out a place for themselves in that region. Their presence in that area, especially in the Mitidja Plain (and mainly in Boufarik) came to an end with the mass exodus of 1962, when Algeria achieved its independence.

PARAULES CLAU: Bufarik / Plana de Mitidja / Algèria / colònia / independència / Oliva / olivers / oliveres / emigració / immigració / nacionalitat / naturalització / partida matrimoni / partida defunció.

KEY WORDS: Boufarik/ Mitidja Plain/ Algerial colony/ independence/ Olival men and women from Olival emigration/ nationality/ naturalization/ marriage certificatel death certificatel Blackfeet

La fotografia com a font històrica: la galeria d'alcaldes d'Oliva

ROSA MARÍA GIRAU BORRÁS, JUAN ESCRIVÁ ENGUIX

Aquest treball, breu i amb moltes llacunes, estava previst inicialment així, és a dir, com una modesta aportació a la relació entre fotografia i investigació històrica aprofitant la galeria fotogràfica d'Alcaldes exposada al vestíbul de Casa Consistorial d'Oliva. En aquest cas, i suposem que en altres, allò que era una breu reflexió ha anat adquirint envergadura i també ha creat en els autors la “curiositat” i l'afany històric per endinsar-nos més en la temàtica i poder acabar elaborant un estudi que vaja més enllà del mer objectiu inicial publicant un assaig sobre les formes de poder local a la nostra ciutat en l'època contemporània. Ací presentem un avanç del treball, encara ens queda molt a treballar i investigar.

This project, though brief and with many gaps, was originally intended as it is, as a modest contribution to the relationship between photography and historical research, trying to make use of the photographic exhibition of the mayors in the town Council's hall. In our case, what began as a brief reflection has aroused

our curiosity and enthusiam to go deeper into the theme. In this way, we intend to prepare a study regarding the political power in our town in modern times. Here we present a preview of our study. There is still a lot to be done and investigated.

PARAULES CLAU: Fotografia / Document Històric / Alcalde / Ajuntament / Tècniques fotogràfiques / Restauració / Franquisme / Guerra Civil / Segona República.

KEY WORDS: Photography/ Historical document/ Mayor / Town Hall/ Photographic techiques/ Restoration/ Franco regimel Civil War/ Second Republic

**Tots aquestos articles els podeu consultar en format pdf a:
www.raco.cat/index.php/Cabdells [01-12-2010]**

ÍNDEXS DELS CABDELLS ANTERIORS

CABDELLS I

- P. E. MULLER, “A la recerca del palau”, p. 21.
- J. SENDRA I MOLIÓ, “L’abús de poder als feus sards del Comte d’Oliva en un decret del virrei madrigal sobre el Senyoriu del Màrguine (1561)”, p. 29.
- J. CASTELL BOMBOÍ, “Les religioses clarisses i els Borja-Centelles”, p. 41.
- F. GIL PERICÁS, “El sistema beneficial de l’església de Santa Maria la major d’Oliva, del segle XIV al XIX”, p. 51.
- J. SANCHIS COSTA, “L’economia de Santa Maria en el trànsit del segle XVIII al XIX”, p. 79.
- M. MARTÍ I ASCÓ, “Sobre l’antiga confraria de la Sang d’Oliva”, p. 101.
- A. MESTRE SANCHIS, “*Apuntamientos de Oliva*, tres volums en el Fons documental mayansià”, p. 123.
- E. CASANOVA, “La variació lingüística del valencià al segle XVIII a través de Joan Antoni Mayans (1718-1801)”, p. 129.
- J. F. PI I APARICI, “El classicisme italià a la capella del Santíssim Crist de Sant Roc d’Oliva i la vessant social de la mateixa”, p. 153.
- Recull documental, p. 169

CABDELLS II

- J. SANCHIS COSTA, “Moriscos i terratinents. L’origen de les propietats de Santa Maria la major d’Oliva”, p. 15.
- M. MARTÍ I ASCÓ, “Un distingit matrimoni en l’Oliva del segle XVII: Alonso de Celada i Clara de la Cerda”, p. 47.
- G. TORE, “El feu d’Oliva: família, poder i xarxes clientelars a l’època del comte-duc d’Olivares”, p. 75.
- G. MURGIA, “El Regne de Sardenya i els feus d’Oliva durant la guerra dels trenta anys (1618-1648)”, p. 85.
- A. MESTRE SANCHIS, “Aspectes de la vida dels olivans del segle XVIII recollits per Gregori Mayans”, p. 91.
- E. CEBRIÁN, “La restauració de la Mare de Déu del Rebollet”, p. 113.
- P. INEBA TAMARIT, “Estudi analític de la Mare de Déu del Rebollet”, p. 127.
- V. F. LLOPIS CARDONA, “La capella del Crist de Sant Roc: sistemes constructius i patologies”, p. 133.
- E. GIL MUÑOZ, “Dos tractadistes de la geologia humana: Enric Sòria i Joan Fuster”, p. 151.
- Recull documental, p. 167.

CABDELLS III

- J. BORDES GARCIA, “Mercat de la terra i producció agrària a Oliva en el primer terç del segle XV”, p. 11.
- F. CARBONI, “Segimon Arquer i Gaspar de Centelles en la tempesta política del segle XVI”, p. 29.

- B. ANATRA, “Reflexos de la crisi camarassa en l’estat sard d’Oliva”, p. 61.
J. SENDRA I MOLIÓ, “El llenguatge administratiu valencià a principis del segle XVIII”, p. 71.
F. PONS FUSTER, “Sobre la peste de Oliva de 1785”, p. 95.
M. DEL REI, “Les cases del carrer tamarit en Oliva”, p. 119.
“Monumentos de Oliva. Carrer de les Moreres”, p. 143.
F. MESTRE, “Donació de taulellets gòtics del Palau d’Oliva”, p. 146.

CABDELLS IV

- V. FELIP SEMPERE, “Notes sobre els Centelles al Regne de València i l’inventari del seu Palau d’Oliva”, p.15.
“Antecedents de la conquesta”, p. 17. “Enfeudació del castell de Nules i el seu territori. Fundació de Nules i Moncofa. Els Montcada”, p. 27. “Els Centelles, senyors de Nules”, p. 37. “Recull d’imatges”, p. 47. “Els Centelles, senyors de Nules, Rebollet i Oliva”, p. 65. “Els Centelles, senyors de Nules, i comtes d’Oliva”, p. 73. “La successió de Pere de Centelles”, p. 93. “L’inventari del Palau d’Oliva”, p. 101. “Apèndix documental”, p. 109.

CABDELLS V

- “2007, cent anys de la concessió del títol de *Ciutat* a Oliva”, p. 11.
J. SENDRA I MOLIÓ, “La toponímia urbana d’Oliva”, p. 15.
C. LLOPIS BAUSET, “Antonio Cortina, pintor dels evangelistes del temple parroquial de Sant Roc”, p. 53.
F. SENDRA BAÑULS, “Plafons ceràmics i imatges devocionals a Oliva”, p. 81.
J. F. PI I APARICI, “José Maria Vidal Pastor i el món organístic a Oliva entre 1537-2005”, p. 105.
J. SENDRA I MOLIÓ, “Homenatge a Francesc Ferrer Pastor durant les II Jornades Internacionals d’Història dels Centelles i del Comtat d’Oliva (18 d’abril de 1999)”, p. 167.
F. FERRER PASTOR (+), “La família Carròs i Violant Carròs i de Centelles”, p. 171.
A. ESTEVE BLAY, “Visita dels conservadors de *The Hispanic Society of America* a Oliva”, p. 192.

CABDELLS VI

- I. BUSSA, “La documentació sobre els Estats Sards d’Oliva”, p. 9.
F. MESTRE PONS, “Breu estudi de les imatges de la Mare de Déu de la parròquia de Santa Maria la Major d’Oliva”, p. 83.
I. GARATE LLOMBART i J. L. REGIDOR ROS, “Redescobrint la “Glòria” de la Capella del Santíssim Crist de Sant Roc d’Oliva”, p. 97.
V. C. NAVARRO OLTRA, “Sobre el topònim *Awr.ba* del districte de Dénia islàmica”, p. 115.
F. PONS MONCHO, amb pròleg de J.A. GISBERT SANTONJA, “*Erudició esparsa*. Recull d’articles breus de temàtica local”, p. 133.

CABDELLS VII

- M. Herranz, I. Martínez, P. Porta, B. Martí, R. Tercero, F. Gulino, “La casa del Rellogge d’Oliva: projecte de restauració”, p. 9.
- V. Girau, V. Estruch, V. Malonda, C. Miñana, J. R. Morell, P. Peiró, J. Sendra, V. Barreres, “Els “xiquets de Rússia” d’Oliva”, p. 69.
- M. Arcos i Martínez, “Aproximació als aspectes socials del bandolerisme vuitcentista valencià: el cas d’Oliva”, p. 83.
- V. F. LLOPIS CARDONA, “Restauració d’una xemeneia de fàbrica ceràmica. Intervenció en el patrimoni industrial protegit”, p. 97.
- J. F. PI I APARICI, “Els emblemes heràldics dels Centelles en la gènesi medieval de l’heràldica”, p. 117.
- E. ORQUÍN LLORCA, “Ressenya de l’Exposició d’Art Religios celebrada a la Cripta de l’església de Santa Maria en maig de 2008”, p. 133.
- A. CARDONA BALLESTER, amb pròleg de F. BRINES BAÑÓ, “Salvador Cardona Miralles, mig segle de memòria”, p. 151.
- S. CARDONA MIRALLES (+), “*Erudició esparsa*. Recull d’articles breus de temàtica local”, p. 185.

**Tots aquestos articles els podeu consultar en format pdf a:
www.raco.cat/index.php/Cabdells [01-12-2010]**

